

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

ӘОЖ 342.41(574) (043)

Қолжазба құқығы негізінде

ИСАХОВ БАХЫТЖАН СЕЙДИЛЛАЕВИЧ

**Қазақстан Республикасын әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырудың
конституциялық-құқықтық негіздері**

6D030100 – Құқықтану

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесшілер:
з.ғ.к., қауымд. профессор К.Т.Битемиров
з.ғ.к., доцент У.А.Ахатов

Шетелдік ғылыми кеңесші:
доктор, профессор Себастьян Пейруз

Қазақстан Республикасы
Түркістан, 2023

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
АНЫҚТАМАЛАР.....	4
БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	6
КІРІСПЕ.....	7
1 ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТТІҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ	18
1.1 Азаматтық қоғамның құрылымы ретінде әлеуметтік мемлекет идеясының қалыптасуы мен дамуы.....	18
1.2 Әлеуметтік мемлекеттің қағидалары.....	38
1.3 Қазақстанда әлеуметтік мемлекетті қалыптастырудың құқықтық алғышарттары	53
2 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН ДАМУ ЖОЛЫНДАҒЫ ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕР	67
2.1 Нарықтық экономика жағдайындағы либералдық идеялар мен мемлекеттің әлеуметтік рөлінің өзара әрекеттесуі.....	67
2.2 Әлеуметтік саясаттың тиімділігін арттырудың құқықтық нысандары..	74
2.3 Нарықтық қатынастарда әлеуметтік мақсаттарға басымдық берудің жолдары.....	85
3 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТТІ ОДАН ӘРІ ДАМУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	93
3.1 Әлеуметтік мемлекетті дамытудың конституциялық әлеуеті.....	93
3.2 Әлеуметтік саясатты жүзеге асырудағы мемлекеттің аппараттың орны мен рөлі.....	101
3.3 Шет елдерде әлеуметтік мемлекет моделін құрудың тәжірибиесі.....	112
ҚОРЫТЫНДЫ	128
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	135

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

1. ГОСТ 7.32-2017 «СИБИД. Ғылыми-зерттеу жұмыстары туралы есеп. Құрылымы және рәсіндеу ережесі» (түзетулермен)
2. ГОСТ 7.88-2003 «Ақпараттар, кітапханалық және баспа ісі бойынша стандарттар жүйесі. Жарияланымдардағы тарау атауларын және тарау атауларындағы сөздерді қысқарту ережелері»

АНЫҚТАМАЛАР

Адамның әлеуметтік құқықтары – адамға мемлекеттен белгілі бір материалдық игіліктерді алу үшін талаптануға мүмкіндік беретін, конституциялық құқықтардың жиынтығы болып табылады. Әдетте адамның әлеуметтік құқықтарына мыналар жатады: әлеуметтік қамсыздандыру құқығы; білім алу құқығы; денсаулықты қорғау және медициналық көмек алу құқығы; тұрғын үйге құқығы; балалардың арнайы құқықтары және мүгедектігі бар адамның құқықтары.

Азаматтық қоғам – азаматтық қоғамның идеялық бастаулары Аристотель Цицеронмен еңбектерімен тікелей байланысты. Кейіннен азаматтық қоғам идеялары Т.Гоббс, Ж.Ж. Руссо, Г.Гегель және т.б. еңбектерінде одан әрі өрбиді. Азаматтық қоғамның қалыптасуын бірнеше кезеңдерге бөлуге болады. Азаматтық қоғамның қалыптасуының бірінші кезеңі XVI-XVII ғасырларды қамтиды. Бұл кезеңде, азаматтық қоғамның экономикалық, саяси және идеологиялық алғашарттары қалыптасты. Азаматтық қоғамның қалыптасуының екінші кезеңі, XVIII ғасырдың басы мен XIX ғасырдың аяғын қамтиды. Бұл кезеңде, азаматтық қоғамға негіз болған өндірістік қатынастар кең етек жая бастады. Азаматтық қоғамның дамуының үшінші кезеңі, XX ғасырдың басынан қазіргі күнге дейін дамып келеді.

Әлеуметтік мемлекет – әлеуметтік мемлекет концепциясы XIX ғасырларда неміс ғалымдары Л.фон Штейн еңбектерінде көрініс тапты. Сонымен қатар, әлеуметтік мемлекет идеясын Герман империясының рейхсканцлері Л. фон Бисмаркпен де байланыстырады. Себебі, Л. Бисмарк Пруссияны дағдарыстан шығарудың әлеуметтік саясатын жасады.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі Конституциялардың басым бөлігінде әлеуметтік мемлекет орнықтыру қағидасы көрініс тапты. Алғаш рет әлеуметтік мемлекет термині 1946 жылғы Бавария Конституциясында орын алған болатын. Кейіннен әлеуметтік мемлекет, соғыстан кейінгі Болгарияның, Испанияның, Румынияның, Турцияның және т.б. елдердің Конституциясында бекітілді. Әлеуметтік мемлекет қоғам мүшелеріне материалдық игіліктерді шынайы жасайтын, білім және денсаулық сақтау т.б. әлеуметтік салаларда қорғауға алатын мемлекет болып табылады.

Әлеуметтік сала – бұл адамдардың өмір сүру деңгейі, олардың тікелей әлауқаты мен тұтынуын анықтайтын салалардың, кәсіпорындардың, ұйымдардың жиынтығы.

Әлеуметтік қамсыздандыру – қандай да бір физикалық және моральдық зорлық-зомбылықтың кез келген нысандары, саяси және идеологиялық өктемдік, әлеуметтік және ұлттық кемсітушілік, субъектілердің әлеуметтік-саяси мүдделеріне қауіп төндіретін, олардың саяси, әлеуметтік және ұлттық тәуелсіздік, әлеуметтік шектеулер, саяси байланыстар мен коммуникациялардан қоғам мүшелерінің қорғалуы.

Әлеуметтік қорғау – кең мағынада: қоғамның әр бір мүшесіне ең маңызды әлеуметтік құқықтарды сақтауды қамтамасыз ететін, экономикалық,

құқықтық, әлеуметтік кепілдіктердің заңда бекітілген жиынтығын жүзеге асыру бойынша әлеуметтік саясаттың басымды міндеттері мен мақсатын өмірде іске асыруға бағытталған мемлекеттің қызметі. Тар мағынада – халықтың осал топтарына қолдау білдіру үшін экономикалық, құқықтық және ұйымдық сипаттағы мақсатқа бағытталған нақты іс-шаралар кешені.

Әлеуметтік саясат – қоғамдық пікірлерді ескеретін және қоғамның дамуы мақсатында мемлекеттің әлеуметтік стратегиясын құруға бағытталған, қоғам мүшелерінің мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін жүзеге асыру мақсатында жеткілікті әлеуметтік жағдайлар жасау (әлеуметтік саясаттың объектісі), өмір сүру сапасы мен деңгейін жақсарту, сонымен қатар осы іс-шаралардың тәжірибеде жүзеге асуына байланысты мемлекеттің басқару органдарымен, жұмыс берушілер, кәсіподақтар және т.б қоғамдық-саяси құрылымдардың қабылдайтын шешімдердің жиынтығы

Зейнетақы – мемлекеттік базалық зейнетақы төлемінің және (немесе) жасына байланысты зейнетақы төлемдерінің және (немесе) еңбек сіңірген жылдары үшін және (немесе) бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан және (немесе) ерікті жинақтаушы зейнетақы қорынан төленетін зейнетақы төлемдерінің және (немесе) зейнетақы аннуитеті шартына сәйкес сақтандыру ұйымы төлейтін сақтандыру төлемдерінің жиынтығы.

Конституция – мемлекеттік құрылыстың негізін белгілейтін, адам құқықтары мен бостандықтарын айқындайтын, орталық және жергілікті органдардың ұйымдасу негіздерін, олардың өзара қатынастарын бекітетін, ерекше тәртіппен қабылданатын және қорғалатын, мемлекеттің Негізгі заңы болып табылатын, ең жоғары заңдық күші бар құқықтық құжат.

Құқықтық мемлекет – құқықтық мемлекет демократияның ажырамас көріністерінің бірі болып табылады. Құқықтық мемлекетке адамның табиғи және ажырамас құқықтары мен бостандықтары құндылық ретінде танылады. Мемлекет пен қоғам өзара келісімді, үйлесімде қызмет жасайды. Мемлекеттік билік билік бөлу қағидасына сәйкес жүзеге асырылады. Дамыған азаматтық қоғам институттары еркін әрекет етеді. Құқықтық мемлекет идеясы Аристотельдің, Платонның, кейінгі кезеңдердегі ойшылдар Ш.Л. Монтескьенің, Дж. Локктың, И. Канттың, Т. Гобстың еңбектерінен бастау алады.

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР	–	Қазақстан Республикасы
ҚР Конституциясы	–	Қазақстан Республикасының Конституциясы
БҰҰ	–	Біріккен Ұлттар Ұйымы
ЭЫДҰ	–	Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы
ТМД	–	Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
ЕО	–	Еуропалық Одақ
КСРО	–	Кеңес Социалистік Республикалар Одағы
КОКП	–	Кеңес Одағының Коммунистік партиясы
ҚазКСР	–	Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы
ОСК	–	Орталық сайлау комиссиясы
ХЕҰ	–	Халықаралық Еңбек Ұйымы
ЖІӨ	–	Жалпы ішкі өнім
ТҰК	–	Трансұлттық компания
ОШЕ		Орталық Шығыс Еуропа
т.б	–	тағы басқа
б.	–	бап
с.с.	–	сол сияқты
т.	–	тармақша
қар.	–	қараңыз

КІРІСПЕ

Зерттеу жұмысының жалпы сипаттамасы. Мемлекет – әлеуметтік өмірдің біршама күрделі, көп деңгейлі, үнемі дамып отыратын институты, оны ұйымдастырудың ең маңызды нысаны. Оның негізгі мақсаты – саяси билікті ұйымдастыру және қоғамдық қатынастарды реттеу. Сондықтан қоғамның саяси жүйесінің ең маңызды элементі болып қала береді. Мемлекеттер өздерінің құқықтық негіздерімен, басқару нысандары мен мемлекеттік құрылымымен, басқару режимімен және саясаттың әлеуметтік бағытымен ерекшеленеді. Қазіргі Қазақстан мемлекеті ерекше тарихи оқиғалардың жемісі. Осы тұста біздің еліміз де тәуелсіздік алғаннан соң өзінің мемлекеттік мәртебесін нақтылады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабы 1 тармақшасында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады» - [1], деп бекітілген бұл конституциялық норма мемлекеттің тұрақты дамуының заңнамалық кепілі екендігін айқындайды. Осылайша, әлеуметтік мемлекет принципі оның нормативтік мазмұнының маңызды элементі ретінде Негізгі Заңда тікелей көрсетілген және әлеуметтік қолдауды білдіретін жалпы конституциялық-құқықтық идея ретінде тұжырымдалды. Диссертация азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзара тәуелділігіне әсер ететін факторлар кешенін қарастырады, әртүрлі мемлекеттердің адам мен азаматтың әлеуметтік құқықтарының сақталуын қамтамасыз ететін институттармен қарым-қатынасын зерттейді. Әлеуметтік мемлекеттің негіздерін құру процесі ұзақ мерзімді, көп сатылы. Осы тұста Қазақстан Республикасының әлеуметтік мемлекет ретінде қалыптасу заңдылықтары мен әлеуметтік мемлекет ұғымына конституциялық ғылыми тұрғысынан зерттеу жүргізу, Қазақстан Республикасының әлеуметтік мемлекет ретінде қалыптасуының ерекшеліктерін зерделеу, зерттеу тақырыптың жалпы сипаттамасын құрайды.

Бұл диссертациялық жұмыс әлеуметтік мемлекеттің теориясы мен тәжірибесінің эволюциясын, принциптерін, модельдерін, құқықтық мәні мен конституциялық-құқықтық негіздерін, оның шет елдерде пайда болу және даму процестерін қамти отырып, әлеуметтік мемлекетті зерттеу барысында оны: 1) теориялық-тұжырымдар мен саяси-құқықтық идеяларға негізделген; 2) нормативтік-конституциялық құқықтық қағида ретінде қарастыру; 3) практикалық-әлеуметтік мемлекет қалыптастыру сынды үш аспектіде қарастырады. Сонымен қатар қазіргі Қазақстанда әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуының негізгі бағыттарына сипаттама береді.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Міне, 28 жыл бойы Қазақстан, мемлекетімізді әлеуметтік мемлекет ретінде айқындайтын Конституцияның құқықтық нормалары негізінде өмір сүріп, дамып келеді. Бұл Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік мемлекет туралы конституциялық норманы теориялық тұрғыдан түсіну және іс жүзінде жүзеге асыру қажеттілігінен туындайды. Қазақстан Республикасы демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде заң мен сот алдында әркімнің теңдігі, мемлекет пен жеке тұлғаның өзара

жауапкершілігін қамтамасыз етіп қана қоймай әлеуметтік құқықтар мен кешілдіктер жүйесін жасау маңызды.

Қазақстан Республикасында әлеуметтік мемлекетті орнықтыру туралы конституцияға норма енгізу, демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекеттілікті қалыптастырудың маңызды факторы ел экономикасының дамуының жоғары деңгейі және халықты материалдық қамтамасыз ету болып табылады. Кедей елде адамдардың әлеуметтік қорғалуы жеткіліксіз болса, демократиялық, құқықтық мемлекет құру мүмкін емес. Сондықтан ҚР Конституциясына сәйкес адамдардың әлеуметтік-тұрмыстық жағдайлары халықтың жалпы мәдениетін және азаматтық қоғамды құру мен әлеуметтік, демократиялық, құқықтық мемлекетті қалыптастыру тәсілдерін дамытуға көбірек көңіл бөлінуде. Қазақстан Республикасы – саясаты адамның лайықты өмірі мен еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар жасауға бағытталған әлеуметтік мемлекет деп танымыз.

Қазіргі елдердің тәжірибесі куәландыратындай, әлеуметтік мемлекеттің негіздерін құру процесі ұзақ, көп сатылы. Біздің ел қазір бұл процесті бастан кешуде. Демек, әлеуметтік мемлекет құбылысын, оның даму заңдылықтарын зерттеу тек теориялық емес, сонымен қатар практикалық тұрғыдан да маңызды.

Әлеуметтік мемлекетті түсінудің әртүрлі тәсілдері бар. Бұл азаматтардың әділдігі, әл-ауқаты мен қорғалуы туралы қамқорлық жасауды өз мойнына алатын мемлекет деп аталады. Бірақ қоғамның әлеуметтік саласы үшін биліктің белгілі бір жауапкершілігін көрсететін мұндай тәсіл бұл жауапкершіліктің қаншалықты кеңеюі туралы сұраққа әлі жауап бере алмайды. Бұл тек әлеуметтік әлсіз адамдар тобына қолдау көрсетуді және тек ең ауыр кедейлік жағдайларымен күресуге тырысуды білдіре ме? Яғни халықтың жекелеген санаттарына көмектің ең төменгі стандарттарынан бастап, әр адамның ел өміріне әл-ауқат пен жеке мүмкіндіктерді арттыруға ықпал ететін жағдайларда қатысуына мүмкіндік беретін әмбебап қорғауға дейінгі жолдардан өтеді.

Басқаша айтқанда, әр азамат үшін белгілі бір өмір стандартын қамтамасыз етуге ұмтыла отырып, әлеуметтік мемлекет жасына, ауруына немесе басқа себептерге байланысты қиын жағдайға тап болған халықтың жекелеген санаттарына атаулы қолдау көрсетіп қана қоймай, әр адамның әлеуметін дамытуға бағытталған саясат жүргізуі керек.

Ал, шетелдік саяси әлеуметтану үшін бұл тақырып жаңа емес. Ғылыми айналымға «әлеуметтік мемлекет» ұғымын 1850 жылы Лоренц фон Штейн [2] енгізді.

Әлеуметтік мемлекетті екі құрамдас бөліктің: құқықтық және әлеуметтік мемлекеттің тарихи анықталған синтезі ретінде қарастыруға болады [3]. Осылайша, құқықтық мемлекет пен әлеуметтік мемлекет бір-біріне қарама-қарсы емес: әлеуметтік мемлекет бұл – өз қызметінде бірінші орынға адам құқықтарын жүзеге асыру жөнінде қамқорлық жасауды қойған, қызметінің әдістері мен нысандары ретінде осындай міндетті орындауға бағынатын құқықтық мемлекет [4, 5 б.]. Әлеуметтік мемлекет немесе жалпыға ортақ игілікті көздейтін мемлекеттердің мемлекеттік құқық категориясы ретінде құқықтық

жүйенің негізгі салаларының бірі – қоғамның өмір сүру сапасы мен адами капиталды жақсарту мәселелерін жария-құқықтық реттеу жүйесіне қосылу ұстанымын көрсететін көп салалы немесе тіпті көп қырлы саяси-құқықтық құбылыс. Қазіргі жағдайда халықтың және жалпы қоғамның өмір сүру сапасы немесе жағдайы, сондай-ақ адамның даму деңгейі мемлекеттің экономикалық, саяси және рухани дамуының перспективаларын анықтайтын ерекше векторға айналады. Халықтың өмір сүру сапасымен қатар денсаулық, білім, өмір сүру ұзақтығы сияқты адамның өсу тұстары болып келеді және олар қоғамның тұрақты дамуының факторлары ретінде де әрекет етеді, сондықтан оларды жеке мүдде ретінде ғана емес, оларды жүзеге асыруға және қорғауға барлық құқықтық әлеует бағытталған қоғамдық мүдде ретінде де қарастыруға болады.

Мемлекеттіліктің әлеуметтік қағидасы әлемдік деңгейде ғана емес, сонымен қатар, Қазақстанның саяси дамуында да өзекті болып табылады. Қазіргі кезеңдегі демократиялық мемлекеттердің (Германия, Франция, Дания) көпшілігі көрсетіп отырған әлеуметтік мемлекеттің аясында өз азаматтарының өмір сүру деңгейін шынайы көтере түсуге болатындығын уақыт көрсетіп отыр. Сондықтан да, бізге өзіндік ұлттық, құқықтық, экономикалық және мәдени тұрғыдан дамуға негізделген әлеуметтік мемлекеттің толық моделі қажет.

Қазақстанда конституциялық ереже ретінде бекітілген әлеуметтік мемлекет туралы тұжырымды жүзеге асырудан көрініс табады. Сонымен бірге, әлеуметтік мемлекетті біздің елімізде қалыптастырудың баламалы тұстарының жоқтығын да көрсетеді. Бұл бізді осы тақырыпты теориялық тұрғыдан ой елегінен өткізуге және тәжірибеде жүзеге асыруға жетелейді. Қазақстан үшін нарықтық экономика жағдайында әлеуметтік мемлекетті қалыптастыру өте күрделі, оны қалыптастырудың әдістемесі таңдалып алынбау қателіктерге ұрындыратын негізгі жолдардың бірі. Бұл аталған жайтты мемлекеттің қалыптасу заңдылықтарын оқып үйрететін мемлекет және құқық теориясы тұрғысынан зерттеудің қажеттілігі туындауда. Әлеуметтік мемлекеттің біртұтас мойындалған түсінігі жоқ, себебі оның мәні туралы түсініктер әр алуанды болып келеді. Әлі күнге дейін мұндай мемлекеттің жалпы еуропалық моделі және Қазақстандық та моделі (оның әлеуметтік өлшемі), бұл бағыттағы интеграциялық тереңдіктердің жүруіне қарамастан, шегеленген байламдар жоқ.

Әлеуметтік мемлекеттің міндеттері әрқашан күрделене түседі. Қазіргі кезеңде ол әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіне және әлеуметтік сақтандыруға, денсаулық сақтауға және отбасылық, тұрғын үй саясаты, білім беруге, кәсіби тәлімдеуге және қайта әзірлеу жүйесіне кеңінен етек жая бастады. Батыс Еуропадағы әлеуметтік заңнама жекелеген елдердің ішкі жағдайына баланысты және өмірдің өзгеруіне байланысты жаңарып отырады, сондай-ақ әр уақытта кеңею үстінде.

Әлеуметтілікке байланысты мәселелердің есебінен конституциялық - құқықтық реттеуді ұлғайту және кеңейту, сөзсіз, «адами капитал» рөлінің өсуі мен ерекше маңыздылығына байланысты жалпы әлемдік тенденция. Мемлекет халқының өмірінің сапалық сипаты экономиканың айтарлықтай өсуінің объективті көрсеткіші ретінде ғана емес, сонымен қатар мемлекет пен қоғамның

әлеуметтік прогресті тиісті экономикалық мүмкіндіктерді пайдалану қабілетімен де көрінеді. Тиісінше, осы кезеңде біздің мемлекетіміз ғана емес, посткеңестік кеңістіктегі көптеген мемлекеттер алдында тұрған әлеуметтік қажеттіліктер мен проблемаларды реттеу, ең алдымен, тиісті саяси-құқықтық жүйелер мен тетіктерді құрумен, мүмкін қайта құрумен байланысты. Қазақстандық қоғам үшін бұл мәселе ерекше маңызға ие, өйткені құқықтық, экономика жүйесіндегі қазіргі заманғы реформалар елеулі әлеуметтік өзгерістерге бағытталған. Қазіргі кезеңде біздің еліміз әлеуметтік қолдау жөніндегі кешенді – жүйеленген жоспарды өзгерту және реформалау жөніндегі іс-шараларды іске асыруда, жалпы қабылданған әлеуметтік саясат шаблонның бұзылуы орын алуда, бұл, сөзсіз, дамыған мемлекет реформалау мен қалыптастырудың конституциялық-құқықтық негіздеріне де бұрылды. Халықтың өмір сүру сапасымен қатар денсаулық, білім, өмір сүру ұзақтығы сияқты адам өсуінің тараптары болды және әлі де бар, олар қоғамның тұрақты дамуының факторлары ретінде де әрекет етеді, сондықтан оларды жеке мүдде ретінде ғана емес, сонымен бірге қоғамдық мүдде ретінде де қарастыруға болады, оларды жүзеге асыруға және қорғауға барлық құқықтық әлеует бағытталған. Қазақстандық қоғам үшін бұл проблема ерекше маңызға ие, өйткені экономика жүйесіндегі қазіргі заманғы реформалар елеулі әлеуметтік өзгерістерге бағытталған.

Қазіргі кезеңде біздің еліміз қазақстандықтарды әлеуметтік қолдау жөніндегі кешенді - жүйеленген жоспарды өзгерту және реформалау жөніндегі іс-шараларды іске асыруда, жалпы қабылданған әлеуметтік саясат шаблонның бұзылуы орын алуда, бұл, сөзсіз, әл-ауқат мемлекетін реформалау мен қалыптастырудың конституциялық-құқықтық негіздеріне де бұрылды.

Әл-ауқат мемлекеті немесе әлеуметтік мемлекет конституциялық-құқықтық нормалар призмасы арқылы орасан зор әлеуетке ие, жасампаз сипатқа ие, әрі толық көлемде іске асырылмаған. Отандық және ресейлік конституциялық құқықтың көптеген заңгерлерінің пікірінше, әлеуметтендіруші мемлекеттің тән ерекшеліктерін дамыту конституциялық құқықтың негізгі ережелерінің бірі екеніне сенімді. Сондықтан ҚР Конституциясында бекітілген әлеуметтік мемлекет туралы ережені қарау, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік құқық пен конституциялық-құқықтық ғылымды дамытудың ауқымды және перспективалы ағымдарының бірі.

Сондай-ақ әлеуметтік мемлекеттің бастапқы қажетті элементі ретінде азаматтық қоғамды қалыптастыру негіздері, халықтың барлық топтарын біріктірудің заңды негіздемесі, әлеуметтік мемлекеттің толыққанды қалыптасуын іске асырудың қажетті кезеңі ретінде құқықтық мемлекеттің негіздемесі Қазақстан Республикасындағы қазіргі қоғамның мемлекеттің әлеуметтенуіне қарай интеграциялық процестері, либералды идеялардың нарықтық экономика дәуіріндегі мемлекеттің әлеуметтік рөлімен өзара әрекеттесу саласы, мемлекеттің әлеуметтік саясатының тиімділігін арттыру мәселелері, нарықтық қатынастар дәуіріндегі әлеуметтік мақсаттарға басымдық беру, мемлекетті әлеуметтік мемлекет ретінде нығайтуға мәжбүрлейтін элементтердің өзара іс-қимыл мәселелері, әлеуметтік мемлекеттің

конституциялық бекітілген белгілерін анықтау, мемлекеттік аппараттың әлеуметтік мемлекеттегі азаматтық қоғаммен өзара іс-қимыл факторлары айқындалып, талқыланады.

Диссертацияда қарастырылған мәселелердің өзектілігі құқықтық және әлеуметтік-саяси сипаттағы маңызды себептермен анықталады. Әлеуметтік мемлекеттің теориялық-құқықтық негіздерін әзірлеуді ынталандыратын маңызды фактор-зейнетақы, тұрғын үй, отбасылық, еңбек және әлеуметтік салаларын үнемі жетілдіру, құқықтық әлеуметтік бағдарланған мемлекет құруға нақты саяси бағыты, білім беру, денсаулық сақтау және азық-түлік кешені саласындағы басым ұлттық жобаларды әзірлеу және іске асыру. Бүгінгі таңда елімізде билік құрылымдарының қызметі үшін әлеуметтік проблемалар басым.

Қарастырылып отырған мәселенің ғылыми өзектілігі біздің еліміздегі әлеуметтік мемлекет теориясының көптеген жылдар бойы іс жүзінде жетілдірілмегендігімен ғана емес, сонымен қатар мұндай мемлекеттің негіздерін қалыптастыру процесі қиын және қайшылықты болып табылады. Теория мәселелеріне көбірек көңіл бөле отырып, мемлекеттік құрылыс тәжірибесіндегі көптеген қателіктерден аулақ болуға болады.

Қазіргі заманда елімізде Жаңа Қазақстанды құру барысында халықтың әлеуметтік әділеттілік қағидатын талап етуі әлеуметтік мемлекеттің өзектілігін көрсетеді. Осы мәселелер зерттеу тақырыбының өзектілігін құрайды.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Мемлекеттің әлеуметтік функцияларының жұмыс істеу, құру және түзету мәселелері көптеген ғылыми мақалаларда, монографиялық зерттеулерде қарастырылады. Айта кетейік, қазіргі заманғы ғылымның құралдары мен әдістері тұрғысынан аталған проблемаларды қарастыратын біртұтас ғылыми еңбек әлі енгізілген жоқ. Оқу құралдарының мақалалары мен құрамдас бөліктері түріндегі кейбір теориялық жұмыстар мемлекеттің әлеуметтік функцияларының проблемаларына арналғанын немесе белгілі бір бөлігі конституциялық ережелерді (адам мен азаматтың әлеуметтік құқықтарын іске асыру бөлігінде) практикалық іске асыруды немесе бейіндік заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің ережелерін іске асыруды қарастыратынын мойындау керек. Әлеуметтік мемлекеттің проблематикасы мен қиындықтары зерттеліп келе жатқандығына қарамастан, қазақстандық құқықтық әдебиетте, саясаттану, әлеуметтану, философия, құқық және экономикалық ғылым сияқты көптеген әлеуметтік ғылымдарды қызықтыратын нәрсеге байланысты жан-жақты әртүрлі аспектілерде қарастырылған. Дегенмен, тұтастай алғанда, біздің еліміздегі әлеуметтік мемлекеттің тұжырымдамалық негіздері, оның ішінде заңгер ғалымдар әлі тиісті дәрежеде зерттелмеген. Аталған тақырып бүгінгі күні кешенді түрде қарастыруды қажет етіп отыр. Әлеуметтік мемлекеттің ғылыми тұжырымдамасы алдыңғы қатарлы әлемдік тәжірибеге сәйкес прогрессивті әлеуметтік-саяси даму жолында еліміздің одан әрі дамуының берік теориялық-құқықтық негізі бола алатыны түсінікті болғанымен, жаһандану, елдің әлемдік экономикалық және әлеуметтік-гуманитарлық байланыстарын, қазіргі жаңа екпінді ескере отырып, Қазақстан

Республикасын әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырудың конституциялық-құқықтық негіздері жекелеп зерттеуді қажет етеді.

Диссертациялық зерттеудің объектісі. Әлеуметтік мемлекеттің құқықтық саясатын іске асыру, құқық динамикасына байланысты әлеуметтік өмір туралы қоғамдық қатынастар болып табылады. Қазақстан Республикасының әлеуметтік мемлекет ретіндегі белгілерін, оның халықпен өзара әрекеттесуінің негізін бекітетін және реттейтін конституциялық-құқықтық нормалар болып табылады.

Диссертациялық зерттеудің пәні. Әлеуметтік мемлекеттің құқықтық мәнін, оның белгілері мен негізгі сипаттамаларын, қалыптасуы мен жұмыс істеу шарттарын, Қазақстан Республикасының Конституциясында әлеуметтік мемлекеттің бекітілуінің эволюциясын талдау, сондай-ақ бірқатар шет мемлекеттердегі әлеуметтік мемлекеттің әртүрлі модельдерін салыстырмалы-құқықтық және тарихи талдау болып табылады.

Зерттеудің мақсаты. Әлеуметтік мемлекеттің мәнін кешенді қарастыра отырып, әлеуметтік-экономикалық құбылыстың генезисін зерттеу, қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасында әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуының негізгі бағыттары мен дамытудың ұйымдық-құқықтық негіздерін анықтау, әртүрлі шет елдерде әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуы мен жетілуін ғылыми-теориялық тұрғыдан зерделеу, тиімді тұстары бойынша ұсыныстар әзірлеу танылады.

Сондай-ақ, автор кәметке толмағандарды әлеуметтік-құқықтық қамтамасыз ету саласындағы, басым ұлттық жобаларды іске асыру саласындағы заңнаманы егжей-тегжейлі зерттейді және талдайды.

Мақсатқа жету үшін келесі **міндеттер** қажет:

– әлеуметтік мемлекет идеяларының генезисі және әлеуметтік мемлекеттің заңды мәнін ашатын негізгі ғылыми категориялардың қалыптасуын қарастыру;

– салыстырмалы құқықтық талдау негізінде әлеуметтік мемлекеттің әртүрлі модельдерін жүзеге асырудың ғылыми түсіндірмесі мен қазіргі әлеуметтік мемлекеттің белгілері, қағидаларын тұжырымдау;

– Қазақстан Республикасында әлеуметтік мемлекет қалыптастырудың теориялық негізін айқындау;

– әлеуметтік және құқықтық мемлекеттің болуының әлеуметтік және саяси-құқықтық байланысын талдау;

– әлеуметтік мемлекеттің құқықтық, тарихи, кеңестік және экономикалық тұжырымдамаларын оның мәнін зерттеу;

– нарықтық экономика жағдайындағы мемлекеттің әлеуметтік рөлін қарау;

– Қазақстан Республикасында және шет мемлекеттерде әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасының қалыптасу заңдылықтарын қарастыру;

– қазіргі Қазақстан мемлекетінің әртүрлі санаттағы азаматтарға қатысты әлеуметтік саясатының негізгі бағыттарын түсіну.

Диссертациялық зерттеудің әдіснамалық базасы. Мемлекет пен құқық теориясы мен тарихында, саяси және құқықтық ілімдер тарихында

қолданылатын жалпы ғылыми және жалпы логикалық және арнайы талдау әдістері болып табылады. Зерттеу барысында жеке құқықтық әдістердің ішінен салыстырмалы құқықтық, тарихи, құрылымдық-функционалдық, формальды-логикалық және басқа әдістер кеңінен қолданылды. Жұмыстың конституциялық-құқықтық аспектісі тарихи әдіснамалық қағидалармен байланысты – жекелеген сұрақтар тарихи дамуда талданады. Аталған әдістер әлеуметтік мемлекеттің конституциялық-құқықтық негіздерін талдау үшін әртүрлі ғылыми ақпаратты алуға мүмкіндік берді.

Теориялық жалпылау мен тұжырымдар бірқатар ілімдердің ғылыми ережелерін қайта құру әдісі негізінде біріктіріліп, осы жұмыстың міндеттеріне сәйкес түсіндіріледі.

Зерттеудің теориялық негізін конституциялық құқық, мемлекет және құқық теориясы ғылымы, әлеуметтік мемлекетті зерттеу саласындағы ғылыми еңбектер мен фундаменталды зерттеулер құрайды. Зерттеліп отырған тақырып бойынша ақпараттың тікелей қайнар көзі болып монографиялар, шетелдік әдебиеттер, оқу құралдары, ғылыми мақалалар, сондай-ақ зерттеліп отырған тақырыптың объектісі мен пәнін қарастыратын басқа да материалдар табылады.

Әлеуметтік мемлекет ретінде бекітудің конституциялық-құқықтық негіздері тақырыбын ғылыми, құқықтық зерттеу мәселелеріне арналған ғалымдардың еңбектері қамтиды. Шетел әдебиетіндегі әлеуметтік мемлекет теориясының дамуымен қатар, батыс елдерінде әлеуметтік мемлекеттің ұлттық модельдерін қалыптастыру аясында жүзеге асырылған әлеуметтік бағдарланған экономика мен әлеуметтік нарықтық экономика мәселелерін зерттеу кең таралды. Аталған проблемаларды әзірлеуге Х. Ватрин [5], Джейкоб С. Хакер (Jacob S. Hacker) [6], А. Мюллер-Армак [7], Н. Lampert [8], F. Traxler [9], E. Tuchtfield [10], Неннок Е. Р. [11], Л. фон Штейн [2], Томас Пейн [12], А. Вангер [13], Ю. Хабермас [14], Хайнер Гайслер [15] және басқалары.

Саяси жүйенің, құқықтық мемлекеттің және азаматтық қоғамның дамуы әлеуметтік мемлекет саласындағы ғылыми зерттеулердің дамуына Аристотель [16], Г. Гегель [17], Т. Гоббс [18], И. Кант [19], Дж. Локк [20], Ж.Ж. Руссо [21], Цицерон [22] еңбектері негіз болды.

Тақырыпқа арналған арнайы әдебиеттерде бұл проблематиканың дамуына С.А. Авакьян [23], М.В. Баглай [24], Н.Н. Гриценко [25], С.И. Глушкова [26], Н.Ф. Жирнов [27], В.П. Милецкий [28], П.А. Сафанов [29], Л.А. Тихомиров [30], К.Л. Шеппели [31], И.А. Федотов [32], В.Е. Чиркин [33].

Феноменді зерттеуде және жалпы мемлекеттің әртүрлі функцияларын, әлеуметтік функцияны, әсіресе А.В. Гурлев [34], А.Н. Жаилганова [35], В.А. Иваненко, В.С. Иваненко [36], Е.Е. Мачульская [37], В.С. Нерсисянц [38], А.М. Нурмагамбетов [39], Н.В. Путило [40], Г. Сапарғалиев [41], А.Н. Сагиндыкова [42] және басқалар.

Осылайша, қарастырылып отырған мәселенің маңыздылығын және әртүрлі білім салаларының әдіснамалық тұрғысынан әлеуметтік мемлекет мәселелерін қарастыратын ғалымдар мен мамандардың еңбектерін саралай, сондай-ақ Қазақстан мемлекетіндегі және ғылымдағы әлеуметтік жағдайдың өзгергіштігін

ескере отырып, бізге өзгерген әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдай контекстінде мемлекеттің әлеуметтік функциясын қарастыру маңызды болып көрінеді.

Зерттеудің нормативтік базасы. Зерттеудің нормативтік базасын халықаралық құқықтық нормативтік актілер, Қазақстан Республикасының Конституциясы, шет мемлекеттердің Конституциясы, Қазақстан Республикасының әлеуметтік қорғау туралы заңнамасы және де зерттеу үшін қажет маңызды басқа да нормативтік құқықтық актілер құрап отыр.

Зерттеудің эмпирикалық базасы. Қазақстан мен шет елдердің билік органдары қызметінің деректері, ресми статистика, отандық және шетелдік ғалымдар мен мамандандырылған зерттеу ұйымдарының талдамалық есептері, ресми дереккөз материалдары, сондай-ақ интернет-материалдары мен авторлық зерттеулер диссертациялық жұмыстың негізін құрады.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы. Диссертацияда өтпелі посткеңестік қоғамда тәуелсіз елімізде әлеуметтік мемлекеттің қалыптасу тұжырымдамасын жасауға алғашқы әрекеттерінің бірі жасалды. Осы мақсатқа жету үшін автор диссертацияда әлеуметтік мемлекет идеяларының генезисі, оның негізгі белгілерін, құқық тұрғысынан оларды іске асырудың объективті және субъективті факторларын, ғылыми негізделген әлеуметтік мемлекеттің құқықтық мәнін, оның негізгі сипаттамалары мен басымдықтарын, сондай-ақ конституциялық-құқықтық интеграцияның ерекшеліктерін жан-жақты зерттеуге әрекет жасалды. Ғылыми жаңалықтың элементтеріне қазіргі кезеңде Қазақстанда әлеуметтік реформаларды жүзеге асыру практикасына қатысты, атап айтқанда басым ұлттық жобалар нысанындағы диссертациялық зерттеудің ережелері ие. Әлеуметтік мемлекеттің құрылуы демократиялық құқықтық мемлекет пен дамыған азаматтық қоғамның қалыптасуымен органикалық бірлікте ғана мүмкін болатындығы дәлелденді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы ретінде келесі тұжырымдар мен идеялар қорғауға ұсынылады:

1. Әлеуметтік мемлекет идеясы өзінің негізінде әмбебап, ажырамас, халықаралық сипаттағы адам мен азаматтың құқықтарын қалыптастыру тұжырымдамасын қамтиды. Оны жүзеге асыру үшін мұндай сипаттаманың нені білдіретінін түсіну үшін әлеуметтік мемлекеттің өзіндік тұжырымдамасын қалыптастыру қажет. Әрине, шет мемлекеттер әлеуметтік мемлекет тәжірибесінің орасан зор тәжірибесін жинақтады, іргелі қағидаттар іске асырылды және әлеуметтік мемлекеттің базалық негіздері іс жүзінде сыналды, бірақ автордың пікірінше, әр елдің тарихи, ұлттық, экономикалық және басқа да ерекшеліктеріне байланысты өз жолы бар. Әр мемлекет әлеуметтік мемлекеттің негізгі белгілерін әр түрлі үйлестіреді, әр елде әлеуметтік мемлекеттің әртүрлі институттары басым, ал әрқайсысының өзіндік «әлеуметтік» моделі бар. Біздің пікірімізше, әлеуметтік мемлекет ынтымақтастық, әлеуметтік әділеттілік және әлеуметтік теңдік қағидаттарының «ұстамдылығына» негізделген, әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономикасы бар демократиялық және құқықтық мемлекеттің дамуының ең жоғары эволюциялық сатысы болып табылатын

қоғамдық өмірді құрудың ерекше тәртібін білдіреді, оның негізгі міндеттері әр адамның лайықты өмірі мен еркін дамуын қамтамасыз ету және оның құқықтары мен бостандықтарының кепілі болып табылады.

Әлеуметтік мемлекет теориясына қатысты әлеуметтік ұғымын жеке адам мен мемлекеттің өзара әрекеттесуінің белгілі бір түрі ретінде ғана емес, сонымен бірге жеке тұлғаның мемлекетпен әрекеттесуінде белсенді қатысушы ретінде қарастыру қажет. Әлеуметтік мемлекеттің өзіндік жеке үлгісін, Конституцияда белгіленген қағидатты жүзеге асырудың өзіндік жүзеге асыру жолдарын қалыптастыру қажеттілігі дәлелденді. Осы тұста диссертациялық зерттеу барысында «Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік мемлекет - бұл ең жоғары құндылығы адам болып табылатын құқықтық демократиялық мемлекет, әркімнің шығармашылық әлеуетін, олардың қажеттіліктері мен мүдделерін еркін дамыту және іске асыру үшін азаматтардың тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету құралы», - деп авторлық анықтама келтіреміз. Бұл анықтаманың заңды мәні мынада: әлеуметтік мемлекет заңнамалық деңгейде адам мен азаматтың экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарына кепілдік береді, әркімнің өмірін, денсаулығын, бостандығын, адамдық қадір-қасиетін және материалдық әл-ауқатын конституциялық, заңдық деңгейде таниды және өзінің күнделікті құқық қолдану және құқық қорғау практикасымен қамтамасыз етеді.

2. Қазақстан Республикасында әлеуметтік-құқықтық мемлекеттің пайда болуының алғышарты қазақстандық қоғамның кеңестік қоғамнан тәуелсіз, демократиялық, құқықтық, зайырлы, әлеуметтік қоғамға айналуы болып табылады.

3. Әлеуметтік мемлекет өз алдына жеке белгілермен ажыратылады. Әлеуметтік мемлекеттің негізгі белгілерін мыналар деп санауға болады:

а) бұл адам, оның өмірі, әл-ауқаты және жеке қадір-қасиеті ең жоғары құндылық болып табылатын мемлекет;

ә) әлеуметтік мемлекеттің ішкі және сыртқы саясаты тек ұлттық және топтық мүдделерді ғана емес, ең алдымен құқықтарды, бостандықтар мен заңды әлеуметтік мүдделерді қорғауға бағытталған, адамның және азаматтың экономикалық мүдделері;

б) әлеуметтік мемлекеттің әрбір басқарушылық шешімі құқықтық әлеуметтік бағдарланған сипатқа ие;

в) бұл белсенді әлеуметтік саясат жүргізетін, тек мемлекеттік емес, сонымен бірге экономиканың жеке секторларының әлеуметтік бағдарлануын қамтамасыз ететін мемлекет;

г) әлеуметтік мемлекет биліктің, қоғамның және азаматтың өзара әлеуметтік жауапкершілігіне негізделген;

д) әлеуметтік мемлекет бюрократияға, сыбайлас жемқорлыққа және басқа да қоғамға қарсы көріністерге төзбейді;

е) әлеуметтік мемлекеттің объектісі тек әлеуметтік сала ғана емес, экономиканың, мәдениеттің, білімнің, денсаулық сақтаудың, спорттың, жеке және ұжымдық бастаманың әлеуметтік бағдарлануын әлеуметтік бағдарланған

құқықтық қамтамасыз ету, қоғам мүшелерін өздерінің және жақындарының әлеуметтік жағдайына неғұрлым белсенді дербес қамқорлық жасауға ынталандыру және т. б.

4. Әлеуметтік құқықтық мемлекеттің негізі – мемлекеттің Негізгі заңында декларацияланатын немесе декларацияланбайтын әлеуметтік әділеттілік қағидаты. Әлеуметтік мемлекет тікелей Қазақстан Республикасында әділеттілік қағидаттары, мемлекеттің әлеуметтілігін заңнамалық бекіту, әлеуметтік теңестіру қағидаты, азаматқа әлеуметтік көмек арқылы өзін-өзі қамтамасыз ету мүмкіндігін беру қағидаты негізінде құрылуға тиіс.

5. Қазақстан Республикасында әлеуметтік мемлекеттің қандай да бір үлгілері және тиісінше әлеуметтік саясаттың қандай да бір үлгілері жаңғыртылатын шет елдердің құқықтық, ұйымдастырушылық жетістіктерін ескерусіз әлеуметтік мемлекет құру мүмкін емес.

6. Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік құқықтық мемлекеттің әлеуметтік функциясы әлеуметтік саясат құралдарын пайдалану және тиімсіз әрекет ететіндерді реформалау арқылы іске асырылады. Бұл реформалар зейнетақы, халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету және лайықты еңбек жағдайларын қамтамасыз ету жүйесін, еңбек нарығын қалыптастыру, Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікке толмағандардың құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі әлеуметтік жүйелерді қамту қажет.

7. Басым ұлттық жобаларды іске асырудың қазіргі кезеңінде – бұл мемлекеттің әлеуметтік-құқықтық саясатын іске асырудың ең тиімді құралы.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы жұмыстың жекелеген ережелері ғылыми айналымға алғаш рет енгізіліп отырғандығында және мемлекет пен құқық құрылысының қазіргі заманғы мәселелерін салыстырмалы тарихи және құқықтық талдауды тереңдету, одан әрі дамыту және әлеуметтік қатынастарды құқықтық реттеу саласындағы отандық заңнаманы жетілдіру процесінде пайдалануы мүмкін. Зерттеу нәтижелері кейбір жағдайларда мемлекет пен құқықтың жалпы теориясының ережелерін, саяси және құқықтық ілімдердің тарихын толықтырады, ал жұмыстың жекелеген тұжырымдары олардың пәндерінің аясын кеңейтуге көмектеседі, өйткені зерттелетін тақырып мемлекет пен құқықты, жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін зерттеудегі тарихи дәстүрдің жалғасы болып табылады.

Құқық және мемлекет теориясы, конституциялық, әкімшілік және азаматтық заңнама, тұрғын үй, еңбек, зейнетақы және құқықтың басқа салалары, философия, әлеуметтану және саясаттанудың теориялық және қолданбалы мәселелері бойынша сабақтар өткізу кезінде бірқатар ережелер оқу процесінде қолданылуы мүмкін.

Алынған нәтижелердің негізділігі мен сенімділігі қолданылатын заңдық, саясаттану, философиялық және басқа әдебиеттердің, нормативтік дереккөздердің кең ауқымымен анықталады.

Диссертация нәтижелерінің сыннан өтуі. Диссертациялық жұмыс Қожа Ахмед Яссауи атындағы қазақ-түрік университетінің, Экономика, басқару және құқық факультетінің Құқықтану кафедрасында орындалды.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Диссертацияның негізгі ережелері автордың тиісті басылымдардағы жарияланымдарында көрініс тапты. Диссертациялық зерттеу барысында жарияланған ғылыми мақалар мен өзге де зерттеу нәтижелері – 4.

1) Bakhytzhhan S Issakhov, Ualikhan A Akhatov, Nurlaiym K Mynbatyrova, Duman Kussainov, Ainur Kussainova. STATE AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE SOCIAL STATE FORMATION AND DEVELOPMENT. // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues (Print ISSN: 1544-0036; Online ISSN: 1544-0044 Articles in issue. – Volume 21, Issue 1, 2018.– p. 1-7

2) Исахов Б.С., Нақыпов Б.И. Әлеуметтік мемлекет концепциясы ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал №3 (46) 2017. – 299-301 беттер.

3) B. Issakhov, K.T. Bitemirov, K.A. Turlybekov, Ashgar Ali Bin Ali Mohame. INTEGRATIONAL PROCESSES OF MODERN SOCIETYIN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN TO A SIDEOF STATE SOCIALIZATION// Вестник КазНУ. Серия Юридическая Том 102 № 2 (2022): 23-29 беттер.

4) Б.С. Исахов, К.Т. Битемиров, Ашгар Али Бин Али Мохамед. COMPARATIVE ANALYSES OF JUDICIAL ELEMENT WITH A NORMS OF WELFARE STATE. CONCEPCION // ВЕСТНИК КазНУ. Серия международные отношения и международное право. Том 94 № 2 (2021). – 96-101 беттер.

Диссертацияның негізгі ережелері мен нәтижелері Құқықтану кафедрасының отырыстарында баяндалып, талқыланды. №3 **Хаттама**

Диссертацияның құрылымы мен көлемі. Тақырып деңгейінде ұсынылып отырған диссертация құрылымы жұмыс мазмұнынан, кіріспе, үш бөлімнен және тоғыз бөлімшеден, қорытынды мен пайдаланылған дереккөздер тізімімен тұрады. Жұмыс көлемі компьютерде терілген 143 бетті құрайды.

1 ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТТІҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

1.1 Азаматтық қоғамның құрылымы ретінде әлеуметтік мемлекет идеясының қалыптасуы мен дамуы

Қазіргі кезде әлемде әлеуметтік мемлекет құқық үстемдік ететін демократиялық режимі бар кез келген өркениетті елдің ажырамас белгісі болып табылады. Биліктің қайнар көзі ретінде халқына, биліктің бөлінуіне, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына сүйенетін мемлекет азаматтардың әл-ауқатын арттыруға және халықтың әлсіз топтарын әлеуметтік қорғауға бағытталған тиімді әлеуметтік саясат жағдайында ғана өмір сүре алады.

Әлеуметтік мемлекет идеясы немесе әл-ауқат мемлекеті, мысалы, Батыс Еуропа елдерінде бұрыннан қалыптасқан. Қазақстан, қоғам үшін жаңа нарықтық экономикалық жағдайда әлеуметтік мемлекет құру күрделі міндет болып табылды. Бұл құбылысты мемлекет теориясы тұрғысынан зерттеу қажеттілігі туындады. Мұндай мемлекеттің жалғыз анықтамасы жоқ, өйткені оның мазмұны туралы идеялар өте әртүрлі. Мұндай мемлекеттің жалпыеуропалық моделі де, жалпықазақстандық моделі де толық айқындалмаған, дегенмен интеграция тереңдеген сайын (әсіресе оның әлеуметтік өлшемі) бұл бағыттағы қозғалыс жүріп жатыр.

Мемлекет-қоғам-адам ұғымдарының арақатынасы мен өзара байланысы мәселесі «күрделі және көп қырлы, ол тарихи дамудың әртүрлі кезеңдерінде әртүрлі мазмұнға ие болды, бірақ ортақ нәрсе бар мазмұны, оны әр түрлі кезең зерттеушілері, соның ішінде отандық зерттеушілер де қарастырды. Сонымен, XX ғасырдың басында Л.А. Тихомиров қазіргі кезде де маңыздылығын жоғалтпаған тұжырымдаманы жасады [30]. Ол «мемлекеттерді соған сәйкес жоғарғы билікке сәйкес әділеттіліктің жалпыадамзаттық қағидатына негізделген әлеуметтік топ мүшелерінің одағы ретінде» анықтады. Оның идеяларын негізінен көрнекті мемлекеттанушы И.А. Ильин бөлісті [43, 98 б.]. Басқа орыс ойшылдары бізді қызықтыратын мәселені «биліктің қадір-қасиеті санасымен» ажырамас түрде қарастырғанын атап өту маңызды. Аталған критерийлерді қазіргі заманға қолдану әлемдік және отандық тәжірибеде мемлекеттің қоғаммен, әлеуметтік топтармен және жекелеген адамдармен қарым-қатынасын анықтайтын мемлекетті, оның институттарын талдау үшін олардың ерекше маңызы көрсетілген.

Азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам қоғамда жеке құрылымдық білім ретінде құрылады және жұмыс істейді – зерттеушілердің мүлдем басқа бөлігі бұл пікірді ұстанады. Батыс Еуропа – буржуазиялық революциялардың алғашқы дәуірі, оған азаматтық қоғам туралы идеяның пайда болуының тарихи тамыры берілген. К. С. Гаджиев осы мәселенің мәні бойынша мыналарды баяндайды: «...азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам туралы айту азамат өзін-өзі танитын, белгілі бір құқықтар мен бостандықтар кешеніне ие және сонымен бірге оның алдында моральдық немесе басқа жауапкершілікке ие қоғамның жеке мүшесі ретінде пайда болған сәттен бастап мүмкін болады. оның әрекеттері үшін» [44, 19 б.]. Дегенмен, азаматтық қоғам

идеясының өзі бастапқыда әлдеқайда ертерек, тіпті ежелгі өркениеттер дәуірінде де пайда болды деген ой бізге әсер етеді.

Тарихқа қатысты мәселелер, жалпы айтқанда, азаматтық қоғам деп аталатын құрылу мен білім ежелгі өркениеттер дәуірінен бастап байқалды. Азаматтық қоғам идеяларының бастаулары Платон, Аристотель [16], Цицеронмен [22] басқа да танымал зерттеушілердің, ойшылдардың еңбектерінде кездестіруге болады. Оның пікірінше, адамдар, тең құқылы адамдар және толыққанды азаматтар болды, олар мемлекеттік жүйе мен қоғам істерінде қарқынды рөл атқарды. Ойшыл бұл қоғамды тәуелсіз, тең құқықты, бір-бірімен белгілі бір міндеттемелермен және сонымен бірге саяси құрылымның бірігуі ретінде көрді.

Кейіннен азаматтық қоғам идеялары Т.Гоббс [18], Ж.Ж. Руссо [21], Г.Гегель [17] т.б.

Кейінгі кезеңде, шамамен XVII-XIX ғасырларда, азаматтық қоғамның элементтерін дәл бейнелейтін пайда болған тұжырымдама идеялары Г.Гегель [17], Т.Гоббс [18], И. Кант [19, 500 б.], Ж.Ж. Руссо [21] және сол кездегі басқа қайраткерлер еңбектерінде одан әрі өрбиді.

Зерттеушілердің пікірінше, «азаматтық қоғам, қоғам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынас туралы жасалған қоғамдық келісім нәтижесінде пайда болды» [21]. Тарихтың осы кезеңінде саяси және құқықтық ортадағы қоғам мен мемлекет арасындағы қатынастар туралы екі маңызды көзқарас бар. Гоббстың ілімінде көрсетілген бірінші тармақ-бұл мемлекет - адамның, азаматтың және қоғамның қауіпсіздігінің жалғыз және абсолютті кепілі, сондықтан абсолютті күшке ие [18]. Екінші көзқарасқа сәйкес, жақтаушысы Дж. Локк: «мемлекеттің билігі шектелуі керек және оның шектеулерінің кепілі азаматтық қоғам болып табылады», -деп келтірген [20].

Кейінірек, Томас Пейн «Азаматтық қоғам неғұрлым жетілдірілген болса, соғұрлым ол мемлекет тарапынан реттеуді қажет етпейді» деген ұстанымды келтірді [12, 136 б.].

Ғылыми қоғамдастықтағы либерализмнің негізін қалаушылар Т. Гоббс пен Дж. Локк. Сәйкес Дж. Грей, либерализмнің табиғаты үкіметтік заңнамаға және құқықтарды тануға негізделген. Қауымдастық және жеке меншік. Либерализмге сүйене отырып, Дж. Локк азаматтық типтегі қоғам, заң алдындағы теңдік пен адамдар бір-бірінің құқықтарын құрметтейтін еркін қоғам тұжырымдамасын анықтады.

Сондықтан азаматтық қоғам құрылымы типі бар тұжырымдамаға қызығушылық түсінікті. Әлеуметтік жағдайды түсінудің көптеген жолдары бар. Бұл әдетте әділдікке, азаматтардың әл-ауқатына және қорғалуына жауапты елдің атауы. Бірақ қоғам өмірінің әлеуметтік-қоғамдық саласы үшін билік органдарының белгілі бір жауапкершілігін көрсететін мұндай көзқарас, бұл жауапкершіліктің қаншалықты таралатыны туралы сұраққа жауап бермейді.

Мұндай зерттеу марксизм классиктерінде де кездеседі: «...азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам - адамдардың материалдық, экономикалық өмірі мен қызметінің саласы. Бұл мемлекетке қатысты бастапқы болып

табылады, азаматтық өмір әртүрлі мүдделердің жиынтығы ретінде мемлекетті біріктіреді [45, 125 б.]. Алайда, біз толыққанды және қалыптасқан азаматтық қоғам дегеніміз белгілі бір мағынада тәуелсіз және сонымен бірге өзін-өзі ұйымдастыратын жүйе екенін және кез-келген басқа қоғам сияқты әр түрлі сипаттағы қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін адамдардың түрлі бірлестіктеріне негізделетінін нақты білуіміз керек. Азаматтық типтегі дамып келе жатқан қоғам – бұл мемлекетті ұйымдастыруға әкелетін көптеген алғышарттардың бірі, жалпы алғанда, құқықтарға негізделген немесе құқықтық мемлекет. Заң шығармашылығында Дэвид Истон әзірлеген классикалық сипаттағы схема бар, мұнда «азаматтық қоғам саяси жүйеге қоғамның талаптары мен қолдауының сүзгісі ретінде» [46, 96 б.].

Қазақстандық ғалымдардың көзқарасы бойынша «азаматтық қоғам деген жеке адамның, әлеуметтік топтардың, сан қырлы мүдделері мен талаптарын іс жүзінде асыру және қанағаттандыру үшін қалыптасқан қоғамдық қатынастардың жиынтығы және содан туындайтын мемлекеттік емес ұйымдардың құқықтық негізінде құрылған жүйесі» деп келтіреді [47, 69 б.].

Мемлекет азаматтық қоғамның сынын, көрегендік пікірлерін толық ескерген жағдайда қоғамда үйлесімділік, келісімділік орнайды, қақтығыстардың шеңбері тарылады, индивидтердің бастарының бірігуіне жағдайлар жасалынады. Ал, азаматтық қоғамдағы идеялық келіспеушіліктер пікірталас арқылы келісімге келу, жетуге жағдайлар туғызады.

Құқықтық зерттеулерде дұрыс атап өтілгендей, әлеуметтеуші мемлекет тұжырымдамасы өз дамуында халықтың жекелеген санаттары үшін өзара көмек пен оның ең төменгі стандарттарынан жалпыға бірдей қорғауға өтіп, әл-ауқат пен жеке мүмкіндіктерді арттыруға ықпал ету үшін әрбір адамға елдің өміріне қатысуға мүмкіндік берді [35].

А. Жаилғанованың айтуынша, әлеуметтік мемлекет, жасына, ауруына және т.б. байланысты мәселелері бар белгілі бір топтарға қолдау көрсетіп қана қоймай, жекелеген азаматтарды белгілі бір өмір сүру деңгейін қамтамасыз етуге ұмтылады [35].

Шын мәнінде, азаматтық мінездемесі бар қоғамда ғана адамның өзін-өзі жүзеге асырудың нақты себебі болуы мүмкін. Өйткені бұл оны қоғамның тәуелсіз мүшесі етеді. Басқа нұсқада, жалпы алғанда азаматтық қоғам өз құқықтары бар адамдар өз бетінше әрекет еткенде және сонымен бірге олардың әрекеттері үшін жауап бергенде ғана құрылуы мүмкін. Біздің азаматтарымыз үшін бұл маңызды мәселе, өйткені біздің рухымызда трайбализм басым. Осыған байланысты азаматтардың азаматтық типтегі қоғамдағы мінез-құлқы мүлдем сәйкес келмейді. Ең дұрысы, әлеуметтік топтың белгілеріне, принциптері мен функцияларына назар аудара отырып, әлеуметтендіруші мемлекеттің ерекшеліктері де үйлесімді тізбекте пайда болады, өйткені олардың сипаттамалары іс жүзінде ұқсас, сонымен қатар әлеуметтендіруші мемлекеттің ерекшеліктерін сипаттау мақсатында біз азаматтық қоғамның сипаттамалық ерекшеліктеріне жүгіндік.

Сонымен, азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам адамның және азаматтың жеке басының бостандығы мен тәуелсіздігіне кепілдік береді, бұл негізінен әлеуметтенетін мемлекет мүшесіне кірмейді. Жеке бас бостандығынан бас тарту немесе бостандықты көрсетуден қорқу, ең алдымен, билікті жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың шамадан тыс өкілеттіктеріне байланысты әртүрлі себептерге байланысты болуы мүмкін. Әдетте, бұл жағдайлардың болуы:

- мемлекеттік ұйымдар тарапынан бірқатар елестетілмейтін салдарлар мен биліктің озбырлығына әкеледі және азаматтардың қоғамдық бастаманы көрсетуінің тәуелсіздігіне әкеледі;

- азаматтардың құқықтық санасының жоғары деңгейі, дәл осы деңгей азаматтарға саяси басқарушы топтарға өз ұстанымдарын сауатты айтуға және мәлімдеуге мүмкіндік береді;

- азаматтық типтегі қоғамды қалыптастыру үшін халықтың саясатқа ықпал ету мүмкіндіктерін сезінуі қажет;

- заңдардың әділдігі және оларды мәртебесін ажыратпай орындаудың міндеттілігі;

- сөз бостандығы және қоғамдық пікірді қалыптастыру.

Бұл көрсеткіштер азаматтық қоғамның негізі болып табылады. Сонымен қатар, оларға іске асырылатын функциялар қосылады, олар да жоғарыда аталған белгілерге сәйкес келеді және қайталанатын. Азаматтық қоғамның басым функциялары, адамды мемлекеттің барлық озбырлығынан және билік тасымалдаушыларынан қорғау, мемлекет саясатын бақылауды жүзеге асыру, яғни әділетсіз шешімдерге жол бермеу, азаматтарды тәрбиелеу мен әлеуметтендіруге, оның ішінде адамдардың мүдделерін қорғауға барлық көмек көрсету болып табылады. Жалпы мазмұнның қоғамға тән барлық ерекшеліктерін ескере отырып, азаматтық қоғамның немесе азаматтық типтегі қоғамның қалыптасуы мен эволюциялық дамуына сөзсіз әсер ететін оң және теріс басымдықтарды талдау болмас еді.

Ұсынылған бөлімнің негізгі міндеті де әлеуметтендіруші мемлекеттің негізгі қажетті элемент ретінде, азаматтық типтегі қоғамның туу негіздерін қарастыру. Қойылған міндеттің белгіленген векторын ескере отырып, диссертанттың пікірінше, ҚР-да азаматтық қоғамды қалыптастыру негіздерін категориялық зерттеу маңызды.

Дамыған азаматтық қоғам контекстінде әлеуметтік мемлекет азаматтардың мүмкіндіктері мен шынайы демократияны, таңдау еркіндігін, қоғамдағы жеке бағдарды, қаржыны, руханиятты және басқа да әлеуметтік салаларды толық пайдалану үшін практикалық жағдайлар жасайды.

Азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам, адамдар мен мемлекет арасындағы делдал ретінде әрекет етеді, жалпы заңның үстемдігін, мемлекеттік институттардың мемлекеттік билікті бақылауын, мемлекеттің жеке өмірге араласпауы және жеке адамның құқықтары мен заңның үстемдігін, азаматтардың және олардан тұратын қоғамдық және ұлттық бірлестіктердің мүдделерін қолдауды қамтамасыз етеді. Дамыған азаматтық қоғам немесе

азаматтық мазмұндағы қоғам жағдайында азаматтардың мүмкіндіктері мен қабілеттерін толық пайдалану үшін нақты жағдайлар жасалған. Атап айтқанда, қоғамдағы, қаржылық, рухани және басқа да әлеуметтік салалардағы нақты демократия, таңдау еркіндігі және жеке бағдар.

Мұндай типтегі қоғам құру мемлекеттік билікті реформалаудың бір бөлігі және ҚР Конституциясы негізінде қоғам өмірінің барлық дерлік өзгерістері болып табылады. Ол тепе-теңдікті сақтауға және билікті жүзеге асыратын Үкіметтік органдар мен қоғамдық құрылымдардың, бірлестіктердің, қауымдастықтардың, қозғалыстардың, одақтардың және т. б. қызметін тең дәрежеде достастыққа және ретке келтіруге бағытталған.

Азаматтық қоғам немесе азаматтық типтегі қоғам, қоғамдық жүйенің әртүрлі топтарының мүдделілігін алға жылжытуға, олардың заңнамалық нормаларын қорғауға, соның ішінде заң шығару бастамаларын қолдану арқылы тұруға мүмкіндік береді. Өзара тиімді және кооперацияланған әлеуметтік мүдделер негізінде пайдаланылатын азаматтық қоғамның салалары қоғамдық қақтығыстарды реттейді және әлеуметтендіруші қатынастарды сәйкестендіреді.

Зерттеу материалдарының дәлдігі құқықтың азаматтық саласындағы маңызды сәттерді түсінудегі бірліктің болмауына, дәлірек айтқанда азаматтық типтегі қоғамның мәнін түсінуге және дұрыс жұмыс істеуі үшін параметрлердің сапалық сипаттамасының болмауына байланысты. Сонымен қатар, оның субъективті құрамы толық анықталмаған және анықталған жоқ, сәйкесінше оны қалыптастыру және өз кезегінде жұмыс істеу тетіктері жеткіліксіз дамыған. Азаматтық қоғамның шығу тегі, тарихи ерекшеліктері туралы үлкен күмән мен түсініксіздік тудырады. Зерттеушілердің белгілі бір бөлігіндегі ғылым азаматтық мазмұндағы қоғамды тәуелсіз субстанция ретінде құру идеясы қалыптасқан және тек ерте қоғам сатысына ғана қатысты деген көзқарасқа ие.

Осыған байланысты, қоғамдық өмірді құрудың тәсілдерімен танысуды сөзбе-сөз қабылдау мүмкін емес, олардың пайда болуының, дамуының тарихи жағдайларын міндетті түрде түсіну, сондай-ақ осындай даму процесінде анықталған проблемаларды талдау қажет.

Сондықтан, әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасымен байланысты проблемалар туралы біздің көзқарасымызды анықтамас бұрын, оның пайда болуының тарихи алғышарттарына жүгіну керек.

Әлеуметтік құқықтар алғаш рет 1793 жылғы 24 маусымдағы Франция Конституциясына енгізілді, бұл құжат практикалық емес, теориялық тұрғыдан маңызды болды. Алғашқылардың бірі болып «әлеуметтік мемлекет» ұғымын 1850 жылы неміс ғалымы Лоренц фон Штейн ғылыми айналымға енгізді және оның критерийлерін жасады.

Штейнның пікірінше, ол, біріншіден, «Барлық әртүрлі қоғамдық таптар үшін, өз күшінің арқасында өзін-өзі анықтайтын жеке тұлға үшін құқықтардағы абсолютті теңдікті сақтауға міндетті». Екіншіден, «Барлық азаматтардың экономикалық және әлеуметтік прогресіне ықпал етуге міндетті, өйткені, сайып келгенде, біреуінің дамуы екіншісінің дамуының шарты болып табылады және дәл осы мағынада әлеуметтік мемлекет туралы айтылады». Сондай-ақ ол

«әлеуметтік мемлекет – барлық азаматтарының экономикалық және әлеуметтік прогресіне жәрдемдесуге міндетті, өйткені, сайып келгенде, біреуінің дамуы екіншісінің дамуының шарты болып табылады және дәл осы мағынада әлеуметтік мемлекетті түсіну керек», -деп келтірген [2, 91 б.].

Сол кезеңде Ливерпуль университетінің профессоры Э.П. Хеннок өзінің өзінің еңбегінде әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасының бір мезгілде XIX ғасырдың ортасында Англия мен Германияда да дами бастағандығын өз бетінше дәлелдейді [11, 43 б.].

Батыс доктринасында әлеуметтік мемлекеттің синонимі ретінде «әл-ауқат мемлекеті» - «welfare state» термині қолданылады. П. Н. Байматовтың пікірінше, әлеуметтік мемлекет «Әлеуметтік саясаттың көпвекторлы бағыттарын қамтиды, оның мәнінің өрісі халықты жұмыспен қамту, білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, тұрғын үймен қамтамасыз ету және т.б. сияқты әлеуметтік элементтерден тұрады» [48,198 б.]. Ол мемлекет әлеуметтілігінің негізгі көрсеткіші ретінде мемлекеттің әлеуметтік екенін бағалау кезінде лакмус қағазы болып табылатын әлеуметтік қамсыздандыру дәрежесін қарастырады.

«Әлеуметтік теория мен практикада екі тарап: экономикалық өмірді реттеу және азаматтарға жеңілдіктер мен кепілдіктер беру тоғысқан. Бұл процестер барған сайын қоғамдық сипатқа ие болғандықтан және жеке субъектілердің мүмкіндіктерінен тыс болғандықтан ғана қажет» [49, 9 б.].

Э. В. Габрелянның пікірінше, әлеуметтік мемлекеттің мәні «Халықтың кейбір топтарының материалдық игіліктерін басқалардың пайдасына алып қою және қайта бөлу (кедейлердің пайдасына байлар, әлеуметтік әлсіздердің пайдасына әлеуметтік күштілер), кейбіреулерінің әлеуметтік құқықтарын басқалардың есебінен қамтамасыз ету» болып табылады. Әлеуметтік мемлекеттің мұндай бағасын қабылдамай, жоғарыда аталған автордың қазіргі мемлекеттердің қайта бөлу қызметі ауқымы бойынша әр түрлі деген ұстанымымен келісеміз [50, 33 б.]. Құқықтық және әлеуметтік мемлекетті салыстыра отырып, ол екі тәсілге назар аударады: әлеуметтік мемлекет құқықтық мемлекеттің жалғасы, не әлеуметтік мемлекет құқықтық мемлекеттен кетуді білдіреді. Нұсқаны таңдағанда, әлеуметтік мемлекет, оның пікірінше, орындылықты, моральды немесе құқықты ескере отырып ұсынылуы мүмкін. Габрелян Э. В. әлеуметтік мемлекет – құқықтық мемлекеттің жалғасы, оны толықтыру және дамыту деген көзқарасты ұстанатындар бұл ретте лайықты өмір сүруді қамтамасыз ету мақсатында экономикалық игіліктерді бөлумен айналысатын осындай (әлеуметтік) мемлекет туралы баса айтады деп санайды. «Лайықты өмір сүру құқығын қамтамасыз ету – бұл мемлекеттің әлеуметтік функцияның пайда болуының ресми түрде жарияланған себебі». Әдебиетте мемлекеттің әлеуметтілігі оның саяси өзін-өзі сақтау инстинктіне байланысты деген пікір айтылады [50, 16 б.]. Дәл осы себепті мемлекет білім беру, денсаулық сақтау және т. б. құқықтарды қамтамасыз ету сияқты міндеттерді орындайды. «Мемлекеттің әлеуметтік қызметі болмаған кезде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының бүкіл құрылымы деформацияланады: бұл

жағдайда жеке адамға бұл құқықтар мен бостандықтар әрдайым қол жетімді бола бермейді». Қайта бөлу функциясы әлеуметтік бейбітшілікті сақтау үшін пайдалы. Әлеуметтік реттеу кезінде адамдарды нақты айырмашылықтарынан абстракциялауға болмайды. Э. В. Габрелян позициясы қызықты. «Әлеуметтік мемлекет формальды теңдік принципіне - нақты (материалдық) теңдікке қосымша, мүмкін болатын жалғыз әдіс - материалдық тауарларды қайта бөлу, осылайша субъективті құқықтардың табиғи теңсіздігін теңестіру және кедейлікті жою арқылы құқықтық мемлекетті түзетуге тырысады» деп санайды. Бұл ретте Э. В. Габрелян «Ресми теңдіктің» азаюына, «әлеуметтік қатынастардағы бостандықтың азаюына, «заңды мемлекеттен кетуге», «кейбіреулердің құқықтары басқалардың құқықтары есебінен жүзеге асырылады, бұл ресми теңдік принципін бұзады» [50, 33-34-б].

Автор қандай игі мақсаттар үшін формальды теңдіктің мәнін гипертрофиялайтыны түсініксіз.

Атақты британдық марксист Джон Савилл әлеуметтік мемлекет үш негізгі себептің нәтижесінде: біріншіден, бұл жұмысшы табының оларды қанауға қарсы күресі, екіншіден, капитализмнің жоғары тиімділікке және өнімділікті арттыруға қажеттіліктері. Ақырында, үшіншіден, капитал иелерінің саяси қауіпсіздіктің бағасын мойындауынан пайда болғанын атап көрсетті [51, 5 б.]. О. В. Родионова демократиялық құқықтық мемлекет те, тоталитарлық мемлекет те әлеуметтік болуы мүмкін деп санайды (ол КСРО-ны соңғысына жатқызады). Оның пікірінше, құқықтық мемлекет аграрлық қоғам туралы сөз болғанда ғана әлеуметтік емес болуы мүмкін, индустриалды және постиндустриалды қоғамда бұл мүмкін емес [52, 16-17 б.б.].

Мұндай мәлімдемемен келісуге болмайды. Әлеуметтік құқықтық және демократиялық мемлекет бірлікте қабылдануы керек. Егер ол заңды болмаса, әлеуметтік және әлеуметтік емес мемлекетті заңды мемлекет деп тануға негіз жоқ. Мемлекеттің әлеуметтік сипаты оның әлеуметтік саясатында көрінеді. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пактінің 2-бабына сәйкес, оны орындау бойынша міндеттемелер алған мемлекеттер ондағы құқықтарды қолда бар ресурстардың максималды шегінде қамтамасыз етеді [53]. Әлеуметтік мемлекет қолданыстағы Конституциялық негіздерге сүйене отырып, өзінің құрылымы мен қоғамдық өмір саласын болжайды. Қазіргі мемлекеттер белгілі бір дәрежеде әлеуметтік саясат жүргізуге тырысады. Айырмашылық оны жүзеге асырудың ауқымында, әдістерінде және тереңдігінде.

Басқа ресейлік ғалым М.В. Баглай да жақын позицияны ұстанады, ол өз азаматтарының әл-ауқатына, әлеуметтік әділеттілігіне, әлеуметтік қорғалуына қамқорлық жасайтын әлеуметтік мемлекет деп санайды [24, 148 б.]. Алайда, бұл жеткіліксіз. Әлеуметтік мемлекетке жаңа көзқарас қажет. Ол белгілі бір өмірлік жағдайларда адамдардың белгілі бір санаттарына материалдық игіліктерге кепілдік беріп қана қоймайды, сонымен қатар адамның мәртебесін құрайтын, оның жеке бас бостандығы, саяси таңдау құқығы, экономикалық әл-ауқат және тағы басқа да барлық көріністерінде лайықты өмір сүруін қамтамасыз етудің

жалпы міндетін шешеді. Осыған байланысты ресейлік ғалым С.А. Авакьян дайындаған Конституциялық лексикада берілген әлеуметтік мемлекеттің анықтамасы бізге жақынырақ. Бұл саясаты адамның лайықты өмірі мен еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар жасауға бағытталған Мемлекет. Одан әрі автор дәстүрлі деп аталатын әлеуметтік құқықтарды тізімдеумен шектеледі: еңбек, денсаулық, жалақы, ана болу, әке болу, балалық шақ және т. б. [23, 590 б.].

Әлеуметтік мемлекет идеялары көптеген ғасырлар бұрын айтылғанына қарамастан, осы тақырып бойынша ғылыми жұмыстардың болуы, конституцияларда «әлеуметтік мемлекет» ұғымы екінші дүниежүзілік соғыстан кейін бекітіле бастады. Біріншісі Германияның 1949 жылғы Негізгі Заңы болды, Конституциялар мәтіндерінің мазмұнын талдау, оларда әлеуметтік мемлекеттің принциптері мен нормаларын бекіту деңгейіне байланысты, олардың келесі топтарын бөлуге мүмкіндік береді. Бірқатар мемлекеттерде әлеуметтік құқықтар бекітілмеген Конституциялар бар (АҚШ, Бельгия, Жапония). Келесі топқа Конституциялары әлеуметтік құқықтардың бір бөлігін ғана бекітетін мемлекеттер кіреді (Ирландия Конституциясы). Жеке топты әлеуметтік құқықтар өте егжей-тегжейлі бекітілген мемлекеттердің Конституциялары құрайды. Оларға Испанияның, бұрынғы КСРО республикаларының Конституциялары жатады.

Енді ғалымдар бұл тұжырымдамадан не күтеді, оны уақыт сынағынан өткенді ғана қабылдап, оны «бортқа» қалдыратын уақыт келді ме?

Өкінішке орай, қазіргі авторлардың шығармаларының көпшілігі өткен ғасырдың 40-80 жылдарында жүргізілген өздерінен бұрынғылардың (отандық және шетелдік) зерттеулерінен айтарлықтай ерекшеленбейтінін байқаймыз: тұжырымдаманың мәні туралы нақты идеялар жасауға мүмкіндік бермейтін бірдей сұрақтар мен жауаптар «әлеуметтік мемлекет» және көбінесе белгілі бір зерттеушінің бір уақыттағы қызығушылығын көрсетеді [28, 84 б.].

Біздің әлеуметтік мемлекет мәселелеріне деген қызығушылығымыз прозалық емес, өйткені әлеуметтік сала, атап айтқанда, онымен көбінесе әлеуметтік мемлекет құбылысы байланысты. Сонымен қатар, кез-келген категория, кез-келген тұжырымдама түсінікті және нақты бағытты білдіруі керек, ал зерттеушілердің мақсаты - идеяларда кем дегенде белгілі бір бірлікке қол жеткізу. Олай болмаса қаншама адам бар жерде, соншама пікір қалыптасады. Сондықтан ғылыми негізделген біркелкілікті құру, ештеңені ашпайтын ұғымдарды жою, «мифтерді жоққа шығару» қиын. Әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасы осындай нақты «мифтердің» бірі болып табылатындықтан, оның мазмұны шын мәнінде нені құрайды, ол өзгерді ме, айналадағы шындықпен бірге өзгерді ме, әлде өзгеріссіз қалды ма және оның идеалдылығына байланысты ғасырлар бойы дайын болды ма? Ғылым бұл сұрақтарға нақты жауап бермейді.

Байқағанымыз, «әлеуметтік мемлекет» – бұл бірнеше рет ішкі емес, батыстың да сынына ұшыраған «әл-ауқат мемлекеті» ұғымына қарағанда

феноменінің табиғаты мен мәнін елеулі нақты көрсететін мағыналық жағынан қолайлы термин.

«Кеңестік мемлекет» терминдері «әлеуметтік мемлекет» терминімен алмастырылды, ал «Кеңес халқының әл-ауқаты», «кеңес халқының өмір сүру деңгейінің өсуі», «адам атынан бәрі адам игілігі үшін» деген ұғымдар «Халықты әлеуметтік қорғау» ұғымымен ауыстырылды. Бұл терминдердің ресми алмастырылуы емес: оның артында қоғамдық және мемлекеттік жүйенің өзгеруі, нәтижесінде адамдардың әлеуметтік жағдайының түбегейлі өзгеруі жатыр.

КСРО-да халықты әлеуметтік-құқықтық қорғау мәселесі дербес деп саналмады, өйткені социалистік жүйеде толық жұмыспен қамту, тегін денсаулық сақтау, білім беру, мемлекеттік зейнетақыларға кепілдік беру және т.б. болды.

Кеңестік мемлекетте адам бүкіл әлемге қарағанда әлеуметтік жағынан қорғалған, сондықтан сол кезеңдегі әлеуметтік қорғау азаматтарды әлеуметтік қамсыздандырудың тар мәселелеріне (зейнетақымен қамсыздандыру, жұмысшыларды мемлекеттік сақтандыру, мемлекеттік әлеуметтік сақтандырудың қалған түрлері) дейін азайды.

«Әлеуметтік мемлекет» тұжырымдамасын қазіргі кезде нақтылау қажеттілігі маңызды болып отыр. Осы құбылысты зерттеушілердің еңбектеріне сілтеме қазіргі уақытта әлеуметтік мемлекет туралы келесі идеялар жиі кездеседі деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, жалпы әлеуметтік мемлекет идеясының пайда болуы Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін Батыс Еуропа елдеріндегі қирау мен ашаршылықтың салдарын жеңуге бағытталған, сондай-ақ кеңестік социализмге өзінің жоспарлы экономикасымен, толық жұмыспен қамту саясатымен және барлығына әлеуметтік қамсыздандырумен балама ретінде әрекет ететін экономика саласындағы қайта құрумен байланысты [54, 127-128 б.б.].

Тұжырымдаманың негізіне «теңдік немесе бостандық» басымдықтарының проблемасын еңсеруге деген ұмтылыс, сондай-ақ әрбір адамның өмір сүру, білім беру, тұрғын үй, медициналық қызмет көрсету, әлеуметтік қызметтер және т.б. лайықты деңгейіне құқығы бар деген идея қаланады, оған мемлекет әлеуметтік әділеттілікке, азаматтардың әл-ауқатына қамқорлық жасау міндетін алады.

Құқықтық және әлеуметтік мемлекет идеяларының байланысы, олардың өзара тәуелділігі атап өтіледі.

Ұлттық интеграция мен ынтымақтастыққа ықпал ететін Тұжырымдаманың біріктіруші рөліне баса назар аударылады [55, 87-105 б. б.]. Бұл әлеуметтік мемлекет құбылысын тудырған факторларды іздеуге әкеледі. Оларға индустрияландыру, бюрократияландыру, қоғамды демократияландыру және капитализмнің дамуы [56, 16-17 б.б.], яғни бүкіл жаңа тарих толықтырылатын құбылыстар басталады.

Бір жағынан қажеттілікті тудырған факторларды егжей-тегжейлі қарастыру, екінші жағынан, «әлеуметтік мемлекеттің» мүмкіндігі «әл-ауқат мемлекетінің тұжырымдамасы» аналитикалық жинағында беріледі, онда олар ерекшеленеді:

– әлеуметтік факторлар: жұмысшы табының өзгеруі және негізгі өндіруші класс, оның біліктілігі мен білім деңгейінің өсуі, еңбек құнының өсуінің маңызды компонентіне айналған материалдық және мәдени қажеттіліктерінің едәуір кеңеюі және осы негізде өмірдің жаңа стандарттарын қалыптастыру;

– саяси факторлар: ішкі-капитал елдеріндегі ұйымдасқан жұмысшы қозғалысының өсуі және күшейтілген әсері; сыртқы-капиталистік әлемге тұрақты әсер еткен социалистік елдердің болуы;

– экономикалық факторлар: екі жарым онжылдықтағы экономикалық өсудің жоғары қарқыны (50-ші жылдардың басынан бастап XX ғасырдың 70-ші жылдарының ортасына дейін), ғылыми-техникалық прогресстің жеделдеуі және еңбек өнімділігінің айтарлықтай артуы;

– кешенді фактор: буржуазиялық мемлекет функцияларының елеулі өзгеруі, оның ірі кәсіпкерге және ұлттық табыстың бас басқарушысына айналуы, қоғамды әлеуметтік-саяси тұрақтандыру жолында экономикалық және социалистік процестерді мемлекеттік реттеу міндеттерін бірінші орынға қою.

Әлбетте, әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасының пайда болуына себеп болған факторларды зерттеу көптеген түсініксіздіктерді жоюға мүмкіндік береді, мысалы, әмбебап идеялардың (әділеттілік, бостандық, теңдік) уақытша сабақтастығын және олардың осы Тұжырымдама шеңберінде сынуын қадағалау. Бірақ, әлеуметтік мемлекет теориясының пайда болуына негіз болған себептердің мозаикасын бүктеуге мүмкіндік беретін осы факторлар арасында толықтығы, байланыстырушы мүмкіндіктердің болмау сезімі сақталатыны анық.

Идеяның өзі және нәтижесінде оның нақты мемлекеттерде практикалық іске асырылуы жер бетінде жатқан және көптеген адамдар әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасының пайда болуының қажетті факторлары ретінде танылатындарға қарағанда терең процестерге байланысты болып көрінеді. Бұл процестер – бұл жеке әл-ауқатқа ұмтылу мен басқа еркін тұлғалардың көмегінсіз біріншісі мүмкін емес екенін түсіну арасындағы ешқашан тоқтамайтын күрес.

Бостандыққа қарай жылжу – бұл социалистік және либералды әртүрлі тұжырымдамалардың пайда болуына себеп болған барлық өзгерістердің негізгі алғышарты, сонымен қатар «әлеуметтік мемлекет» тұжырымдамасының пайда болуының негізгі себебі болды.

Бұл аспектіде әйгілі батыс неміс философы және әлеуметтанушысы Ю. Хабермастың ұстанымы ерекше назар аударуға тұрарлық, ол XIX ғасырдағы әлеуметтік қозғалыстардан мұраға қалған әлеуметтік мемлекет идеясы идеясында көрсетілген ерте социалистердің утопиялық идеяларымен шартталғанын атап өтті. Еңбек азаттығы «бұл қоғамдық өмірдің жаңа түрі ретінде еркін және тең өндірушілердің бірлестіктерін құруға әкелуі керек. Бұл социал-демократияның дәстүрлі идеясы...» [14, 213 б.].

XIX ғасырда неміс зерттеушісі Х. Гайслер, әлеуметтік саясатты жүргізу, ең алдымен, еңбек пен капитал арасындағы қақтығысқа байланысты болды, оның міндеті жалдамалы жұмысшылардың өмір сүру жағдайларын жақсарту болды. Дәстүрлі әлеуметтік саясат сәтті болды, ол еңбек пен капитал арасындағы қақтығыстың ауырлығын жеңілдетуге көп үлес қосты [15, 213 б.].

«Еңбекті босату» идеясы «әлеуметтік мемлекет» жобаларында өзіндік форманы қабылдады: «адамға лайықты қатынастар» еңбек қатынастары саласындағы революциялық өзгерістердің нәтижесінде емес, еңбек жағдайларын жақсартуға, толық жұмыспен қамтуды және әлеуметтік қауіпсіздікті құруға бағытталған біртіндеп реформалардың нәтижесінде пайда болуы керек; «әлеуметтік мемлекет» идеясын жүзеге асырудағы жетістік мемлекет «мемлекеттік биліктің қамтамасыз ету қабілетіне байланысты капиталистік өндірістің өсуі, дағдарыстық құбылыстарды азайту, жұмыс орындарын жоюдың алдын алу, жұмысшылардың мәртебесін арттыру, демократия мен капитализм арасындағы бейбіт қатар өмір сүруді қамтамасыз ете алатын мемлекеттің араласуы». Осылайша, тұжырымдаманың негізі, зерттеушілер айтқандай, мемлекеттің көмегімен әлеуметтік мәселені (жұмыс мәселесін) шешуге деген ұмтылыс болды.

Екіншіден, зерттеушілердің көпшілігі «әлеуметтік мемлекет - бұл әлеуметтік әділеттіліктің, теңдік пен қоғамдық ынтымақтастықтың моральдық, жалпыадамзаттық қағидаттарына негізделген және лайықты өмір сүру үшін қажетті жағдайлар жасауға бағытталған экономика, саясат, идеология, заңнама, құқық қолдану практикасы және қоғамдық өмірдің басқа салаларына негізделген мемлекет», - деп санайды. Еркін даму, адамның негізгі экономикалық және әлеуметтік құқықтары мен бостандықтары және мемлекеттің қоғам мен адам алдындағы әлеуметтік міндеттері нақты қамтамасыз етіледі және сақталады.

Бұл ретте, егер мемлекет «әлеуметтік» ретінде нақты және тиісті түрде танылса, бекітілсе және кепілдендірілсе: экономиканың, саясаттың, құқықтың әлеуметтік бағдары; адамның негізгі әлеуметтік құқықтары мен бостандықтары; әлеуметтік ынтымақтастық пен әлеуметтік әділеттілік тетіктері; адамның лайықты өмір сүру деңгейі мен еркін дамуы; «әлеуметтік теңсіздік» күрт әлеуметтік бағдарлануына жол бермеу жөніндегі шаралар әлеуметтік қолдаудың, адамның көмегі мен қорғаудың жеткілікті деңгейі; қоғамның әлеуметтік осал топтарын қолдаудың арнайы шаралары.

Сонымен қатар, әлеуметтік мемлекеттің жалпы белгілеріне мыналар жатады: оның әлеуметтік саясатын іске асырудың құқықтық сипаты-әлеуметтік процестерді бақылау мен реттеуді жүзеге асыру құқығы; бюджеттік әлеуметтік төлемдердің болуы; әлеуметтік қорғаудың, әлеуметтік қамсыздандырудың және жұмыспен қамтудың мемлекеттік жүйелерінің болуы; өз азаматтарының әлауқатының деңгейіне жауапкершілік; онда азаматтық қоғам институттарының болуы [57,122 б.].

Осылайша, зерттеушілердің пікірінше, әлеуметтік мемлекет азаматтарды жұмыспен қамту, еңбекті қорғау, мемлекеттік бюджет арқылы кірістерді қайта бөлу, ең төменгі күнкөріс деңгейін қамтамасыз ету, кәсіпкерлікті, білім беруді, мәдениетті, отбасын, денсаулық сақтауды, әлеуметтік қамсыздандыруды және т.б. дамытуға жәрдемдесу үшін қажетті жағдайлар жасауға шақырылады. Ол жеке меншіктің әлеуметтік функциясын көтермелеу арқылы игілікті бөлудегі шамадан тыс этатизмді жоққа шығарады [24, 118-119 б.б.].

Ғалымдар бұл белгілердің жиынтығы мемлекеттің қайсысы әлеуметтік, қайсысы жоқ екенін анықтау үшін жеткілікті деп тұжырымдайды. Мысалы, бұл белгілердің барлығы мемлекетте бір уақытта қалыптаспаған, олардың пайда болу процесі уақыт өте келе созылып, мемлекеттің ерекше әлеуметтік функциясының пайда болуы мен дамуын көрсетеді, бұл әлеуметтік мемлекеттің даму кезеңдерін бастапқы кезеңнен бастап (әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік қорғау, денсаулық сақтау және білім беру функцияларының пайда болуы және осы функциялардың барлығына таралуы, олардың құқықтық негізі, әлеуметтік мемлекеттің өзіне дейін (әлеуметтік мемлекеттің әлеуметтік мақсаттары мен нарық талабы арасындағы қарама-қайшылықты жоюға бағытталған әлеуметтік саясатты жүргізу функциясының пайда болуы, құқықтар мен міндеттер жиынтығының асимметриясын өтеу, әлеуметтік факторлар есебінен жоғары экономикалық көрсеткіштерге қол жеткізу және әлеуметтік тәуекелдерден қорғаудың жоғары деңгейін тиімді экономика арқылы қамтамасыз ету, осы кезеңде қалыптасатын әлеуметтік мемлекеттің түрі, «осындай мемлекеттің барлық анықталған тұрақты белгілеріне негізделеді, мемлекеттің тек осы түрі ғана әлеуметтік мақсаттар мен оларға қол жеткізу тетіктерінің, әлеуметтік мемлекеттің негізгі қағидаттарын дамытудың сәйкес келуін қамтамасыз етеді». Осылайша, әлеуметтік мемлекетке тән белгілі бір функциялардың болуы мен үйлесуіне байланысты оның жіктелуі де жүзеге асырылады.

Ғалымдардың мұндай идеялары әлеуметтік мемлекет, шын мәнінде, азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарын жариялауға (еңбек ету, демалу, әлеуметтік қамсыздандыру және т.б. құқығы) немесе зейнетақы мен түрлі жәрдемақыларды таратуға дейін азайтатындардан оң ерекшеленетіні анық.

Жоғарыда келтірілген идеялар негізінде «әлеуметтік мемлекеттің» социал-демократиялық, либералды және консервативті тұжырымдамасы тұжырымдалды. Барлық айырмашылықтармен олар мемлекетті экономикалық және әлеуметтік салалардағы жағымды рөлді тануға жақындады (бұл осы рөлдің шегі туралы дауды жоққа шығармайды).

Ғылыми зерттеулерде бұл тұжырымдамаларды ұстанушылардың көпшілігі «әлеуметтік мемлекеттің» басты мақсаттарының бірі демократияны кеңейту, барлық азаматтарға заңды және саяси ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік құқықтарды табыстарды әділ қайта бөлу арқылы беру болып табылатындығына назар аударды: «социал-демократия мен буржуазиялық-либералды реформизмде «әлеуметтік мемлекетті», «әлеуметтік әділеттіліктің» кепілі ретінде түсіндіру демократиялық тұрғыдан басым болды. Үкіметтің бақылауында өмір сүрудің кепілдендірілген стандарттарын қамтамасыз ете отырып, «әлеуметтік мемлекет» халықтың әртүрлі санаттарындағы кірістер, білім және жұмыспен қамту деңгейлеріндегі алшақтықты азайтуға қабілетті деп болжанған. Мұның бәрі әлеуметтік-таптық қақтығыстарды қоғам өмірінен алып тастау, халықтың неғұрлым кең топтарын қолданыстағы жүйеге біріктіру құралы ретінде қарастырылды.

«Әлеуметтік мемлекет» идеяларының көптеген жақтаушылары-либералдар да, социал-демократтар да оның қажеттілігін басынан бастап капитализмді заңдастыру мақсатында негіздеді. Біз бұл көзқараспен келісеміз, себебі «әлеуметтік мемлекет» құрамында капиталистік емес немесе тіпті анти-капиталистік элементтер болса да (мемлекеттік бөлу, монополияға қарсы заңнама және т.б.). дегенмен, қоғам онсыз жасай алмайтын «қажетті» болып табылады, өйткені мемлекеттің араласуынсыз бостандықты шектеуге және ұлғайтуға әкеледі. Теңсіздік, және стратификацияланған баспалдақтың төменгі сатыларындағы адамдар нарықта өз қажеттіліктерін жүзеге асыру үшін қаражатқа ие болмайды.

Осылайша олардың бостандығы шектеледі, олар әділетсіздіктің құрбаны болады. Сондықтан, қайта бөлудің белгілі бір дәрежесіне ұмтылатын «әлеуметтік мемлекет» – бұл артықшылықсыз адамдардың бостандығын арттыру және олардың тауарларды бөлудің нарықтық жүйесінен туындайтын әділетсіздіктерді түзету құралы.

Социал-демократиялық және либералдық партиялар жүзеге асырған көптеген реформалардың нәтижесі еңбекшілердің кең топтарының материалдық жағдайын жақсарту, олардың саяси саладағы құқықтарын кеңейту, кәсіподақтардың экономикалық және саяси ұстанымдарын нығайту, олардың саяси жүйеге ықпалын күшейту және т. б. болды.

Тағы бір нәрсе, белгілі бір деңгейге жеткенде, социал-демократиялық және либерал емес реформа туралы сүрінді жүйе капитализмнің қорғаныс бөлімдері өзіне тән сипатын жоғалтып жатыр. Олардың шектері қоғамдағы өзінің үстем жағдайын сақтауға және капиталистік жүйенің өзін сақтауға ұмтылатын таппен (бар таппен) қатаң түрде анықталады. Белгілі бір кезеңде ғалымдардың пікірінше, мемлекеттің кеңеюі бірқатар мәселелерді шешуге ықпал еткені сөзсіз. Бірақ монополиялық бірлестіктердің экономикалық қуатының артуы, ресурстардың үдемелі тапшылығы жағдайында ол басқа да күрделі және жарылғыш проблемаларды тудырды. «Әлеуметтік мемлекет» пен мемлекеттік-монополиялық реттеу жүйесінің өз шектері бар екені белгілі болды, олардың бірқатар тетіктері мен байланыстары үзілістермен жұмыс істей бастады, ал кейбіреулері мүлдем ескірді.

Осылайша, зерттеушілердің «әлеуметтік мемлекет» ерекшелігіне деген көзқарастарында белгілі бір бірлік бар деп айтуға болады, алайда «әлеуметтік мемлекет» идеясының пайда болу негіздерін және «әлеуметтік мемлекет» ұғымын анықтауда, сондай-ақ оның дамуы туралы көзқарастарда, біркелкілік бар. Оның негізгі белгілері іс жүзінде өте салыстырмалы болып табылады. Осылайша зерттеушілер қызу пікірталас жүргізетін бірқатар мәселелер күн тәртібіне қойылады. Бұл «әлемде ешнәрсе бір орында тұрмайды» деген жалпыға белгілі факт, осыған сәйкес «әлеуметтік мемлекет» құбылысын тудырған қоғамдық қатынастар да уақыт өте келе өзгеріске ұшырады. Сонымен қатар, тұжырымды іске асыру барысында қайта қарауды және жаңа идеяларды дамытуды қажет ететін оң және теріс тәжірибе жинақталды, «әлеуметтік

мемлекет» теориясының пайда болу сәтінде қойылған сұрақтар сақталды, оларға әлі де нақты жауаптар қарастырылатын болады.

Осы ережелердің барлығы «әлеуметтік мемлекет» құбылысының қалыптасуы мен даму процесінде көрініс тапты, сондықтан біздің зерттеуіміздегі қажетті кезең - бұл құбылыстың негізгі проблемаларын анықтау және оның бүгінгі күні өзекті екендігін нақтылау.

Бұрын айтылған сәйкессіздіктердің болуы бізді қазіргі ғылымның жетістіктерін ескере отырып, түбегейлі келіспеушіліктер бар және сәйкесінше оларды екінші немесе басқа жолмен шешуге тырысу керек деген ойға жетелейді.

Бұл, ең алдымен, маман ғана емес, әр адамның нақты түсінуімен, мемлекеттерде (оның ішінде Қазақстанда да) жүргізілетін маңыздылығымен байланысты. Олардың іргелі негіздерін белгілеп, түрлендіруді қарастырып қана қоймай, бұрын болған және бар нәрсе арасындағы түбегейлі айырмашылықтарды көруге мүмкіндік береді. Екіншіден, әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасымен байланысты түбегейлі проблемаларды нақтылау оның адамзат өміріндегі тағдырын одан әрі бақылауға мүмкіндік береді, яғни оны қайта қарау қажеттілігіне немесе қазіргі шындыққа сәйкес келмейтін одан толық бас тартуға әкеледі.

Алдыңғы ғалымдардың әлеуметтік мемлекет туралы пікірі өте гетерогенді, бірақ іс жүзінде үш идеяға дейін азаяды деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді: не бұл қандай да бір түрде кедейлерді, мүгедектігі бар адамдарды, зейнеткерлерді қамтамасыз етумен айналысатын, кедейлікті жоятын және қауіпті жағдайлар туындаған кезде барлық көмек көрсететін және осы мақсатта материалдық үлестірумен айналысатын кез-келген мемлекет (Й. Штрассер және т. б.), не сол мақсатта нарықтық қатынастарға араласпауға келісетін мемлекет, өйткені соңғысы адамдардың әл-ауқаты үшін бәрін өздері жасайды (Ф.Хайск және т.б.) немесе бұл әлеуметтік (жұмысшы) мәселені шешуге тырысатын мемлекет (Х. Гайслер, Г. Коль және басқалар), еңбек пен капиталды сынап көру.

Соңғы ережелерді ХІХ ғасырдың басында Лоренц фон Штейн әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасына енгізді, белгілі бір жағдайларға байланысты оның барлық теориясынан тек мұқтаждарға көмек көрсету сәті бастапқы негіз ретінде талап етілді. Әлеуметтік мемлекеттің табиғаты туралы идеялар маңызды болғанымен, маңызды емес орын алады – бұл айсбергтің ұшы ғана, оның негізі-әлеуметтік мәселенің шешімі. Бірақ тіпті осы жолмен жүргендер де әлеуметтік мәселенің мазмұнын тек жұмыс мәселесіне, яғни еңбек пен капитал арасындағы қайшылықтарды шешуге дейін азайтты.

Осыған байланысты Ю. Хабермастың «өткенді зерттеу қазіргі заманғы әлеуметтік мәселелерді шешуге көмектеспейді» деген тұжырымы қате деп санаймыз [14, 73 б.].

Сонымен қатар, ол «қазіргі заман өзінің бұрынғыдан өзгеше нормаларын жасауы керек, өйткені қазіргі уақытта бүкіл әлемге қауіп төндіретін жаңа проблемалар туындады» деген пікірін дұрыс санаймыз. Бірақ оларды дамыту, сондай-ақ бір немесе басқа тұжырымдамада әр түрлі түсіндірулер пайда болмас үшін, идеяларды қайталай отырып, тағы да өткен тәжірибені ескеру қажет.

Л. фон Штейннің шығармаларын мұндай немқұрайлылық пен қате түсіндіру жағымсыз салдарға, ең алдымен, көрнекті ойшыл көптеген ғылыми еңбектерді дамытуға арнаған құнды идеялардың жоғалуына әкелді деп ойлайды. Сондықтан оларға ерекше назар аудару керек, осылайша неміс ғалымының идеялары арасындағы түсініксіздіктер мен олқылықтарды жою қажет. Сонымен қатар, біз «әлеуметтік мемлекет» тұжырымына заманауи тәсілдерді қайта қарастырудың негізі Л. фон Штейннің көзқарасында жатыр деп санаймыз.

Неміс ғалымының еңбектерін зерттеу оның бүкіл тұжырымдамасы әлеуметтік мәселе деп аталатын мәселені шешуге бағытталған деп санауға мүмкіндік береді-мемлекеттік биліктің көмегімен аз қамтылған таптар (жұмысшы табы) еңбек табиғатына байланысты тәуелді позицияларын тәуелсіз, материалдық еркін жағдайға өзгерте алады [2, 14 б.]. Әрі қарай, оның тұжырымдамасының негіздері адам тұлғасының, қоғам мен мемлекеттің мақсатына, сондай-ақ соңғысының өзара байланысына көзқарастарды құрайды.

Осыған байланысты біз қоғамды (мемлекет сынды) «бұл тарихтағы тұжырымдамалық түсініксіздігіне, жаңылыстыратын қарама-қайшы анықтамаларға байланысты мүлдем бас тартуға болатын термин деп санайтын зерттеушілердің идеясынан алыс екенімізді атап өтеміз. Қазіргі уақытта тарих пен әлеуметтік ғылымдарда қолданылатын бұл термин ХІХ ғасырдағы әлеуметтік ғылымның заманауи институционалды дизайны болып табылады» [58, 129-135 б. б.]. Мұндай теріске шығарудың басты дәлелі: «қоғам – бұл мемлекет болып табылатын арандатушылық тандемнің жартысы, ал ХІХ ғасырда «қоғам» ұғымы «мемлекет» ұғымымен қарама-қайшы болғандықтан, ХІХ ғасырдағы зияткерлік-саяси мәселелерге стандартты көзқарас қоғам мен мемлекетті қалай жақындастыру керек деген мәселемен байланысты болды. Сондықтан «қоғам» терминін «тарихи жүйе» терминімен ауыстыру ұсынылады, бұл ауыстыру тек семантикалық болып табылады, бірақ ол (болжам бойынша) бізді «қоғам» термині алған негізгі коннотациядан, оның «мемлекетпен» байланысынан құтқаруы керек [58, 137-147 б. б.].

Қоғам ұғымын қолданудан бас тарту үшін алдымен тарихи негіздерді алғысы келетінін байқаған Николас Луман дұрыс айтқан сияқты [59, 25 б.]. Сонымен қатар, И. Валлерштейн «қоғам» ұғымына балама ретінде ұсынған «тарихи жүйелер» гипотезасы К. Маркстің әлеуметтік-экономикалық формациялар туралы идеяларымен үндеседі (егер ол оны қайталайды деп айтпаса), осыған байланысты біз «қоғам» ұғымынан бас тартуға негіз жоқ деп санаймыз. Сондықтан біз «қоғам» ұғымынан да, «мемлекет» ұғымынан да бас тартпаймыз.

Л. Фон Штейннің зерттеулеріне қайта оралсақ, оның теориясының негізгі ережелерін келесіге дейін төмендетуге болатындығын атап өтеміз.

«Біздің планетамыздың барлығы ұсынған ең үлкен қайшылық – бұл жеке адам мен оның мақсаты арасындағы», «адамның ішкі мақсаты мен оның сыртқы күштері арасындағы қайшылық» [2, 96 б.]. Қоршаған әлемге үстемдік етуге, барлық ақыл-ой және материалдық игіліктерге ие болуға деген ұмтылыс – бұл

адамның мақсаты, бірақ жалғыз адам өзінің тағдырын өз өмірімен жүзеге асырумен шектеледі.

Ғалым, бұл қайшылықты шешу мүмкін, бірақ жеке өмір саласында емес, дейді. Оны шешудің бірінші кезеңі – адамдар санының артуы. Бірақ бұл әлі жеткіліксіз, өйткені әрбір жеке тұлға тәуелсіз, содан кейін олардың қарапайым жиынтығы бірдей негізгі қайшылықтың шексіз қайталануынан басқа ештеңе болмайды, жиынтықтың өзі жеке тұлға үшін болуы қажет, өйткені жеке тұлға абсолютті қайшылық болып табылады.

Қоғамдық өмір мен жеке тұлғаның өмірі біртекті, өйткені біріншісі екіншісіне арналған. Әрбір жеке тұлға өмірін анықтауға қабілетті; бұл оның өз іс-әрекетін, ұмтылысы мен элементтерін құру қажеттілігі мен дарынын қамтитынын білдіреді.

Сондықтан, қоғам ұғымы мемлекет ұғымынан басқа тағы бір элементті қамтиды және бұл элемент мүліктің бөлінуіне, еңбектің басқарылуына, отбасы, оның ұрпақтары мен құқықтары, қажеттіліктер жүйесі арқылы бөлінуімен байланысты.

Кейіннен, Л. фон Штейн өзінің басқару туралы ілімінде қоғам ұғымын бұзады, онда ол адамзат қоғамы, ең алдымен, жеке, экономикалық және рухани сәттер мен тауарлардың бөлінуінен жеке адамдар арасында біршама айырмашылық пайда болған кезде пайда болатындығын атап өтеді. [2, 25 б.].

Сонымен бірге, Л. фон Штейн: «мемлекет пен қоғам арасындағы толық үйлесімділік адам үшін қол жетімді болмауы керек», -деп қорытындылады, өйткені өмір ұғымы осы екі элемент арасындағы бейбітшілік мүмкіндігін жоққа шығарады [2, 26 б.].

Мұнда біз Л. фон Штейннің пікірін дұрыс емес деп санаймыз, өйткені осы үйлесімділік туралы айтатын болсақ, өзгеріс – өмірдің мәні. Біздің ойымызша, күрес өмірдің нақты мазмұнын құраса да, ол тек үйлесімділіктің бастаушысы болып табылады, өйткені тепе-теңдік күйіне жету өмірді жоққа шығармайды, уақыт өте келе дамуды емес, тек күресті жоққа шығарады. Үйлесімділік тек потенциал болса да (біз қоғам мен мемлекет арасындағы толық үйлесімділік жағдайларын білмейміз), оған қол жеткізу мүмкіндігін жоққа шығару негізсіз болып көрінеді.

Мемлекеттік реттеуді басқа нәрсемен алмастырудың алғышарттары әлі болған жоқ деп ойлаймыз. Алайда, біз Үкіметтің араласуын қажет ететін салалар тарылуы да, кенеюі де мүмкін екендігімен дауласпаймыз. Бұл тарихтағы фактілермен расталады, мысалы, бұрын жеке қайырымдылық түрінде жүзеге асырылған мұқтаждарға бірдей көмек, оның маңыздылығына байланысты мемлекеттік іске айналды.

Сонымен бірге, мемлекет жоғары тұлға ретінде жоғары дамуға арналған, бірақ бұл тағайындауға мемлекет өзінің жоғары билігінің көмегімен дамуға, яғни прогреске, денсаулыққа, байлыққа, барлық жеке тұлғалардың күшіне ықпал еткенде ғана қол жеткізуге болады: «барлығының пайдасына әрекет ете отырып, ол өз пайдасына әрекет етеді» - бұл мемлекет қағидаты.

Бұл идеялар бүгінгі күнге дейін өзінің тартымдылығын сақтап қалды. Сонымен, либерализмнің көрнекті өкілі Д.Ю. Кроненберг либералдар үшін «әлеуметтік мемлекет», ең алдымен, еркін мемлекет екенін байқайды. Либерализм келесі негізгі постулаттардан туындайды: егер әрбір адам жеке әлауқатқа ұмтылса, бүкіл қоғамның ілгерілеуі мен өркендеуі ең үлкен болады, сонымен бірге бүкіл қоғамның әлауқаты прогресс пен сәттіліктің өлшемі болып табылады [14, 128-129 б. б.].

Қарап отырсақ, әлеуметтік мемлекеттің міндеттері үнемі күрделене түседі. Қазір олар әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік сақтандыру, денсаулық сақтау, отбасылық және тұрғын үй саясаты, білім беру, кәсіптік оқыту және қайта даярлау жүйесіне таралды. Батыс Еуропа мемлекеттерінің әлеуметтік заңнамасы жекелеген елдердегі өзгермелі өмір сүру жағдайлары мен ішкі жағдайларға сәйкес үнемі кеңейіп, жанарып отырады.

Кеңестік кезеңнен кейінгі Қазақстанда халықтың көпшілігінің жағдайы түбегейлі өзгерді. Бүгінгі таңда «әлеуметтік қорғау», «әлеуметтік қорғау құқығы» терминдері заңнамаға, саяси және мемлекет қайраткерлерінің лексиконына мықтап енген, олар мерзімді басылымдардың беттеріне толы. Орыс тілінде әлеуметтік қорғау жүйесін білдіретін көптеген елдерде кең таралған «әлеуметтік қауіпсіздік» терминін аудару үшін кеңестік кезеңде «әлеуметтік қамсыздандыру» термині қолданылды, дегенмен оны орыс тіліне «әлеуметтік қауіпсіздік», «әлеуметтік кепілдіктер», «әлеуметтік қорғау» деп аударуға болады. «Әлеуметтік қамсыздандыру» ұғымы «әлеуметтік қауіпсіздік» ұғымына сәйкес келмейді, өйткені әлеуметтік қамсыздандыру әлеуметтік қорғау институтын дамытудың бір түрін көрсетеді, мұнда өте шектеулі пайдалану арқылы әлеуметтік қорғауды тікелей мемлекеттік ұйымдастыру принциптері басым болды.

XX ғасырдың соңғы онжылдығы экономистер мен әлеуметтанушылар әлеуметтік мемлекетті жаңа қырынан зерттей бастады. Ғалымдардың зерттеулерін саралай келе әлеуметтік мемлекеттің институционалдық негіздерінің қалыптасуының үш тәсілін бөліп қарауға болады. Бірінші тәсіл әлеуметтік функцияларды мемлекеттік басқару органдары мен мемлекеттік мекемелердің жалпы қызмет тізіміне енгізуді көздейді. Екінші тәсіл бірінші тәсілге тікелей қарама қайшы, яғни басқару органдарында (парламент, үкімет және басқа да билік тармақтарында) әлеуметтік мәселелермен айналысатын арнайы құрылымдар, мемлекеттік институттар мен мекемелердің болуын: комитеттер, әлеуметтік саясат бойынша кеңестер, салалық және әлеуметтік министрліктердің болуын көздейді. Үшінші тәсіл әлеуметтік функцияларды мемлекеттік емес басқару мекемелеріне табыстауды білдіреді, яғни жергілікті өзін-өзі басқару органдарына, қоғамдық-саяси ұйымдарға (саяси партиялар, қоғамдық және ерікті ұйымдар, кәсіптік одақтар және т.б.). Сонымен аталған концепцияларды жаңаша сипатқа ие деп айтуға болады, олар белгілі бір дәрежеде әлеуметтік мемлекеттің анықтамасын нақтылай түседі және бұрын айтылған идеяларды біршама дамыта отырып, олардың ерекшеліктерін атап өтеді. Әлеуметтік мемлекет концепциясы аясында әлеуметтік саясат

стратегиясын құру мәселесі – бүгінде мемлекеттік басқару практикасында маңызды міндеттердің бірі болып табылады [60, 301 б.].

КСРО-да әлеуметтік қамсыздандыру әлемде алғаш рет мемлекет ұлттық кірістің бір бөлігін бөлу және қайта бөлу, сондай-ақ негізінен кәрілік пен еңбекке жарамсыздықты қамтамасыз ету үшін қызмет көрсету кезінде жүзеге асырылды деп айту жеткілікті. Халықтың басым көпшілігі әлеуметтік қорғауды қажет ететін қазіргі Ресейдегі тағы бір жағдай: зейнеткерлер мен еңбекке жарамсыздарға миллиондаған жұмыссыздар, мәжбүрлі қоныс аударушылар, босқындар, әскерилендірілген әскерилер, қараусыз қалғандар және басқалар қосылды. Бұл, ең алдымен, КСРО-ның құлдырауының, экономиканың бұзылуының, ұлтаралық қақтығыстардың, қоғамдағы моральдың апатты құлдырауының және т. б. салдары.

Бүгінгі таңда еліміз үшін сындарлы әлеуметтік-экономикалық саясатты, оның нәтижесінде пайда болатын реформалар тұжырымдамасын әзірлеу өте маңызды болып табылады және сонымен бірге осы реформалардың табыстылығының негізі – мемлекет пен адам арасындағы қарым-қатынас тұжырымдамасы болып табылады. Мәселе мынада, Қазақстан билігі халқы посткеңестік Ресейде қандай қоғам мен мемлекет құрылып жатқанын, яғни халық билігін күштеп «демократиямен» алмастырғанын нақты түсіндірмеді.

ҚР Конституциясы Қазақстанды құқықтық мемлекет деп жариялады. Алайда, негізгі заңды жасаушылар мемлекеттің мұндай сипаттамасы ел халқының көпшілігінің идеялары мен стереотиптеріне толық жауап беріп қана қоймайтынын түсінді: КСРО мемлекеттің басты міндетін жүзеге асыра алды-әркімнің «өзі үшін және оның отбасы үшін жеткілікті өмір сүру деңгейіне, соның ішінде жеткілікті тамақтану, киім-кешек пен тұрғын үйге және өмір сүру жағдайларын үздіксіз жақсартуға» құқығына кепілдік беру (Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пактінің 11-бабы).

Әлеуметтік мемлекеттің негізгі идеясы, ең алдымен, бұл қоғамдық жүйені құруды және билік өкілеттіктерін жүзеге асыруды ұйымдастырудағы ұжымның пікірі мен тілегі екенін көрсетеді. Дәл осы пакт деп аталатын мемлекеттік заңның өзін, атап айтқанда ҚР Конституциясын немесе мемлекеттің Негізгі заңын бейнелейді, оның заңды мазмұнында нақты, жеткілікті дәл және дәлелді нормалар бар.

Қазақстандық ғалым Ғ.Сапарғалиев, кез-келген мемлекет – «әлеуметті» болғандықтан «әлеуметтік мемлекет» термині шартты ұғым екендігін айтады. Ол бұл проблеманы түсіну үшін Кеңес мемлекетінің социализмге өту кезеңіндегі қанаушыларға (капиталистерге, байларға және т.б.) көзқарасын еске алған жөн [61, 194 б.]

Заң шығармашылығында «әлеуметтік мемлекет» немесе «әлеуметтендіруші мемлекет» ұғымына жеткілікті сілтемелер бар, бірақ оны жеке-жеке түсіну арқылы дұрыс ашу керек, яғни оны түсіну қажет, ол екі категорияны түсіну арқылы келеді: «Әлеуметтік» және «мемлекет». Бұл Тұжырымдама құқықтық дискурста нақты анықтаманың болмауына байланысты мұқият талдауды қажет ететіні түсінікті. «Мемлекет» ұғымы саяси- құқықтық

ұйымның бір түрі ретінде түсіндіріледі және анықталады, бірақ «әлеуметтік» ұғымы түсіндіруді қажет етеді. Бұл зерттеуде мемлекеттер қоғамның әр мүшесіне жақсы және лайықты өмір сүру жағдайларын жасайды, сәйкесінше адамға бағытталған материалдық және рухани сипаттағы барлық кейінгі игіліктер, сонымен қатар игіліктерді қоғамның пайдасына бөлу және қайта бөлу туралы түсіндіруге тырысады және міндет туралы тезистің бір түрін шығарады.

Қазіргі заманғы шындықтар мүлдем басқа көрсеткіштерді көрсетеді және ең алдымен мемлекеттің азаматтық типтегі қоғаммен өзара әрекеттесуі мен тұрақты байланысының жоқтығын көрсетеді. Сондай-ақ, азаматтық типтегі қоғам жалпы адамзат қоғамымен анықталатын пікірді ұсыну орынды. Қазіргі ғылым әлемінде, жалпы алғанда олар жеке бірліктер ретінде көрсетілген және тәуелсіз және бір-бірімен байланыспайтын жеткілікті тәуелсіз салалар болып табылатын позиция басым, ал егер олар хабарланса, бұл өте жанама, бірақ басқалары бір-біріне тәуелсіз және сонымен бірге өзара байланысты және өзара тәуелді компоненттер деп санайыз. Ғалымдардың едәуір бөлігі бұл тұжырымдаманы біртұтас елдің мемлекеттен және азаматтық типтегі қоғамнан тәуелсіз және жалпы тәуелсіз деп аталатын саяси жүйесінде екі ұйымдық құрылымның болуы деп санайды.

Осы қоғамның сипаттамалары, әлеуметтік-қоғамдық заңнамаға енгізілгенін және көбінесе танылған сипаттамалармен өзара әрекеттесетінін ескере отырып, оларды тікелей байланыстыратын стандарттардың орынды екендігін көрсеткім келеді. Сондықтан азаматтық типтегі қоғамның құрамдас бөлігі бар тұжырымдамаға деген қызығушылық түсінікті. Қоғамдық жағдайды түсінудің көптеген жолдары бар. Бұл әдетте әділеттілікке, әл-ауқатқа және азаматтарды қорғауға жауапты елдің атауы. Бірақ қоғамның әлеуметтік саласы үшін биліктің белгілі бір жауапкершілігін көрсететін ұқсас тәсіл, оның қаншалықты кеңеюі туралы сұраққа әлі жауап бермейді [35].

Азаматтық қоғам болмаса, бұл даулардың ешқайсысы болуы мүмкін емес және болмауы керек. Мемлекеттің негізгі заңы немесе ҚР Конституциясы қоғамды басқарудың демократиялық жүйесінің негізгі канондарын бірінші орынға қояды, оның орталығында зайырлы, құқықтық және әлеуметтік немесе қоғамдық сипат адаммен бірге оның құқықтары мен бостандықтары үшін бастапқы басымдықтарға айналады. Әл-ауқат мемлекетінің конституциялық принциптері мен басқа да конституциялық принциптер арасындағы байланысты талдау көрсеткендей, бақуатты, әл-ауқаты жоғары мемлекет тек заң мен демократиялық немесе халықтық мемлекет жағдайында ғана құрылуы мүмкін, сондай-ақ осындай жағдайларда адам құқықтары жоғары құндылықтар болып саналады және әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономика қалыптастырады. Зерттеулер көрсеткендей, қоғам белгілеген Конституциялық принциптердің қалыптасқан жүйесі бостандық, ресми теңдік, әлеуметтік әділеттілік және әлеуметтік жауапкершілік принциптерін қамтиды.

Сонымен, әлеуметтік мемлекет идеясы дерексіз емес, ол негізгі заңда тікелей бекітілген осы Конституциялық принциптің мақсаттары мен нормативтік мазмұнын көрсете отырып, нақты заңды көрініске ие. Конституцияның ішкі

құқықтық логикасы әлеуметтік мемлекет адамның құқықтары мен бостандықтарының теңдігіне кепілдік береді және оның саясаты адамның лайықты өмірі мен еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар жасауға бағытталған.

Ол үшін Конституцияның өзі (заңдармен емес) тікелей жалақының және зейнетақының кепілдендірілген ең төменгі мөлшерін белгілейді, жасы бойынша әлеуметтік қамсыздандыру, ауырған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздер бойынша некеге, отбасына, анаға, әке мен балаға мемлекеттік қолдау көрсетіледі. Сондай-ақ орта мектеп білімінің қол жетімділігін, медициналық көмектің тегін кепілдендірілген көлемін қамтамасыз ету-мұның бәрі мемлекеттің қаржылық қызметінің әлеуметтік детерминациясын алдын ала анықтайтын функцияның болуына байланысты.

Осылайша, осы бөлімге логикалық қорытынды ретінде зерттеудің маңызды гипотезасы азаматтық қоғам немесе жауапкершіліктің азаматтық типі бар қоғам деп аталатын теория деп аталатындығын, егер институттар мемлекетті жоғары әлеуметтік жағдайға ұшырататын демократиялық конституциялық құрылым шеңберінде жұмыс істесе ғана, Қазақстанда қоғамдық жұмыс істей алады деп айтуға болады. Зияткерлік және мәдени даму, құқық және қаржы жүйесі. Азаматтық типтегі қоғамның қалыптасуы жеке адамның және азаматтардың нормативтік құқықтарын қорғауға, елдің Негізгі Заңын және елдің бүкіл аумағында заңдарды құрметтеуге және біркелкі қолдануға, әлеуметтік-қоғамдық, экономикалық, зияткерлік және мәдени дамуды жақсартуға тікелей байланысты. Бұл процесс Мемлекеттік қызметшілер мен азаматтардың қоғамдық қатынастардың барлық салаларында мемлекеттік механизм мен құқық пен заңның үстемдігі туралы құқықтық және мәдени хабардарлығының жоғары деңгейінсіз мүмкін емес.

Отандық ғылымда, мемлекеттануда оның ішінде мемлекет құрудың батыстық тұжырымдамаларын қалпына келтіру, содан кейін оларды Ресей жағдайларына бейімдеу үрдісі айқын байқалады. Бұл, ең алдымен, отандық ғылымда ұзақ уақыт үстемдік еткен қоғам мен мемлекет туралы марксистік идеялардан алшақтаумен, сондай-ақ біздің елде коммунизмнің нақты құрылысының тәжірибесімен байланысты.

Айта кетейік, әлеуметтік мемлекет теориясының көпжылдық тарихына қарамастан (ол шамамен екі жүз жыл бойы есептелген), қазіргі заман бізге әлі де аралас проблемалар туғызады. Көрші Ресейдегі әлеуметтік мемлекет теориясы саласындағы ғылыми зерттеулер әлі де бастапқы сатысында [38, 45 б.], отандық әлеуметтанулық және саясаттану әдебиеттеріндегі әлеуметтік мемлекет құбылысы әлі де түсініксіз болып қала береді, ал шетелдік саяси әлеуметтану үшін бұл тақырып жаңа емес және т. б..

Заманауи әлеуметтік мемлекет олардың мәртебесіне қарамастан барлық мұқтаж адамдарға жеңілдіктер мен субсидиялар беруге емес, өз қабілеттерін белсенді түрде жүзеге асырғысы келетіндерге көмектесуге (қайта даярлау, оқыту және т.б.) назар аударады. Бұл жолда көптеген қиындықтар кездеседі. Шынайы

әлеуметтік мемлекет жеке, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени барлық құқықтар аясын толық жүзеге асыра алатын жеке тұлғаның жан-жақты дамуына қолайлы жағдай жасаумен сипатталады.

Мемлекетке тән барлық элементтердің үйлесімділігі болғанда ғана мемлекеттің әлеуметтік ретінде қалыптасуының табыстылығын анықтауға болады. Біздің ойымызша, құқықтардың бір ғана сегментімен шектелу мүмкін емес. Қазіргі уақытта құқықтардың барлық жиынтығы үйлесімді болуы керек, әлеуметтік құқықтарсыз мемлекеттің дамуын құқықтық немесе демократиялық деп елестету қиын. Мемлекеттік саясат пен тиімді басқарудың негізгі көрсеткіші адамның қадір-қасиетіне деген құқығын қамтамасыз ету болып табылады.

Лайықты өмір сүру деңгейін тек материалдық байлыққа келтіруге болмайды. Осыны ескере отырып, құқықтық, демократиялық, әлеуметтік мемлекет туралы айтқанда, мемлекеттің жалпы сипаттамасын айтамыз: демократиясыз немесе құқықтық мемлекетсіз, құқықтық немесе әлеуметтік мемлекет туралы сөз қозғауға болмайды. Демократия мен құқықтық мемлекет деп «қоғам мен мемлекеттің қалыпты өмір сүру жағдайын қамтамасыз ететін ұйымдастырушылық-процессуалдық принциптерді, ал әлеуметтік мемлекет - осылардың өмір сүру мәні» деп түсінетін неміс ғалымдарының конструктивті көзқарасын оң қабылдау тиімді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз әлеуметтік мемлекетке келесі анықтаманы беруге болады деп санаймыз – бұл қызметі жеке тұлғаның жан-жақты дамуы үшін жағдайлар жасау, оның құқықтары мен бостандықтары кешенін жүзеге асыру, конституциялық міндеттерді тиісінше орындау, объективті себептермен еңбек нарығында еңбекке қабілетті адамдармен тең жағдайларда (жасына, мүгедектігіне, көпбалалы және т.б.) бәсекеге түсе алмайтын азаматтарға әлеуметтік-экономикалық көмек көрсететін, құқықтық тұсы басым болып табылатын, азаматтық қоғам негізінде пайда болған мемлекет.

1.2 Әлеуметтік мемлекеттің қағидалары

Қоғам мен елдің прогрессивті жағдайы заң ғылымының алдына жинақталған дағдыны жалпылау және оның негізінде әлеуметтік-қоғамдық қалыптасудың келесі жолдарын болжау міндетін қояды. Осы бірлескен топтың элементтерінің бірі-халықтың әртүрлі топтарын зерттеу және халықтың тұтастығының құқықтық топырақтарының жіктелуі және халықтың тұтастығының құқықтық топырақтарының жіктелуі. Халықтың барлық қасиеттері өз ұйымының жетекші формасының ерекшеліктері, яғни мемлекеттің және бүкіл мемлекеттік механизмнің қасиеттері немесе компоненттері ретінде танылады, олардың қасиеттері жоғарыда аталған жұмыстан тікелей төгіледі.

Құқықтық әдебиеттің мәнін, құрылымын және функционалдық ерекшеліктерін анықтау туралы прогрессивті идеяларымен келіспеу мүмкін емес. Құқықтану ғылымы тұрғысынан бұл мақсаттың орындалуы халықтың сапасын атап өтуге арналған, бұл тек басқалардың белгілерінен айырмашылықты көрсетіп қана қоймайды.

Бірақ олар мемлекеттің толық және объективті сипаттамасына байланысты олардың диалектикалық байланысын, қалыптасуын түсінуге және енгізуге көмектесетіні сөзсіз. Құқықтық немесе заң ғылымы, мемлекеттің белгісі ретінде теориялық және заңды халықты сипаттау қажеттілігіне тиісті түрде жауап бермейді.

Әлеуметтік мемлекеттілік қағидаты қазіргі мемлекеттердің конституцияларында кеңінен бекітілген жеке тұлғаның әлеуметтік-экономикалық және мәдени құқықтарымен тығыз байланысты. Жеке тұлғаның әлеуметтік және экономикалық құқықтарының бүкіл жүйесін біріктіретін негізгі қағида,

Қазіргі заманғы саясаттың барлық аспектілері: ұлттық, демографиялық, көші-қон, білім беру, экономикалық, экологиялық, ішкі және сыртқы, қорғаныс және басқалары жалпы халықтың мүдделерін, оның әртүрлі құрамдас бөліктерін және әрбір жеке адамды ескере отырып және негізге ала отырып қалыптасатыны анық. Өкінішке орай, бұл тенденция, өзінің күші мен ұлылығын сарқып алған жоқ, және қазіргі кезеңде ол өзін ерекше өткір көрсетеді, өйткені әдебиетте прогрессивті заң шығару ойының құлдырауы туралы мәселе жиі дұрыс қойылады. Жеке тұлғалар құқықтық немесе құқықтық нормалар мен ережелердің барлық егжей-тегжейлерін басшылыққа ала алмайды, яғни олар жеке мүдделерді, әртүрлі бірлестіктерді және олардың негізгі формасын-адамдардың мүдделерін көрсете алмайды.

Объективті құқықтық ойдың шындығы әртүрлі ұғымдардың (мысалы, адамдар, адамдар, нәсілдер, этностар, қоғам және азаматтық қоғам немесе азаматтық қоғам) мазмұнын объективті түсінуден басталады, демек, адамзат қоғамының әртүрлі өзгеретін күйлері мен функциялары. Мемлекет пен құқықтың қалыптасуы мен әрекеті. Шын мәнінде, бүкіл халықты заңнамалық ғылымдағы зерттеу нысаны ретінде қарастыруға болатын заңды база жоқ.

Азаматтық типтегі қоғамның құрылымы, оның мүшелері және оған іргелес бірліктер құқықтық институт ретінде жаңартылған құқықта өте маңызды. Азаматтық қоғамның құрылымын нақты анықтау туындаған мәселелерді немесе қиындықтарды толығымен ескеруі мүмкін және ғылыми қоғамдастықта біржақты баға беретін консенсус жоқ. Заңды тұлға, әдетте, Заңда және олардың бірлестігінде белгіленген нормативтік құқықтар мен міндеттерді жеткізуші ретінде әрекет ететін адамды білдіреді. Осы жұмыс аясында бізді ең алдымен құқық және құқықтық қатынастар пәні қызықтырады. Азаматтық қоғамның функциялары.

Н.И. Матузов дұрыс атап өткендей, «құқық субъектілері» және «құқықтық қатынастар субъектілері» ұғымдары негізінен бірдей, дегенмен әдебиетте бұл туралы белгілі бір ескертулер жасалады.

Біріншіден, белгілі бір азамат немесе адам, тұрақты құқық субъектісі ретінде, бір мезгілде барлық, құқықтық қатынастардың қатысушысы бола алмайды;

Екіншіден, жаңа туған нәрестелер, жас балалар, психикалық науқастар, құқық субъектілері бола отырып, көптеген құқықтық қатынастардың субъектілері болып табылмайды;

Үшіншіден, құқықтық қатынастар құқықты іске асырудың жалғыз нысаны емес. Бұл айырмашылықтарды, әрине, есте сақтау керек» [62, 312 б.].

Айта кету керек, қазіргі зерттеушілердің ешқайсысы азаматтық типтегі қоғам субъектілерінің қатарына жеке адамды қоспайды, бұл біздің ойымызша, азаматтық жауапкершілік түріндегі қоғам идеясына мүлдем қайшы келеді. Өйткені, азаматтық типтегі қоғам теориясының негізін қалаушылар Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтескье, Ж. - Ж. Руссо қорытындыға келді немесе шешім қабылдады: егер азаматтық қоғам құру арқылы елде өркениетті қатынастар құру қажет болса, онда қоғам-тұлға-мемлекет үшбұрышында мүдделер мен жеке құқықтар бәрінен жоғары қойылады. Ежелгі грек философтары адамды қоғамдық, мемлекеттік, саяси болмыс ретінде қарастырды [16, 300 б.].

Бұл туралы Аристотель былай деп жазады: «қарым-қатынасқа түсе алмайтын немесе өзін өзін-өзі ұстайтын адам деп санайтын адам ешнәрсеге деген қажеттілікті сезінбейді, енді жануарға немесе құдайға айнала отырып, мемлекет элементін құрмайды» [16, 379 б.].

Неміс классикалық философиясының негізін қалаушы И. Кант адамды, оның қызығушылықтарын философиялық зерттеулер ортасына қояды. Ол үшін «Адам деген не?» деген сауал философияның негізгі, түйінді және маңызды мәселесі, ал адамның өзі «әлемдегі ең маңызды тақырып» болып табылады [19, 351 б.]

Біз сондай-ақ адамдардың әртүрлі функцияларды атқаратынын, қоғамдық бірлестіктердің, мемлекеттік органдардың және муниципалитеттердің бөлігі екенін білеміз. Осылайша, адамдар, азаматтық қоғамның қатарын толықтыра алады және толықтыруы керек, өйткені бұл әртүрлі қоғамдық бірлестіктер мен коалициялар құратын әлеуметтік қоғамдық қатынастардың маңызды мәселесі. Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының Конституциясы немесе мемлекеттің Негізгі Заңы Құқықтық жүйенің өзегі және қолданыстағы заңнаманың негізі ретінде азаматтық мазмұндағы қоғамның барлық элементтеріне баса назар аударады, ал бұл қоғамның негіздері «конституциялық құрылыстың негізгі ережелері» тарауында баяндалған.

Бұл ретте азаматтық үлгідегі қоғамның нақты мүдделері Конституцияның 2-бөлімінде көрсетілген адам (азамат) бостандығының Конституциялық нормалары деп аталатындар арқылы білдірілді. 2-баптан 18-бапты қоса ҚР Конституциясы, жалпымемлекеттік биліктің сипатын, нормативтік құқықтар мен оның жеке бостандығын адамның құқықтары мен бостандықтарының ең маңызды мәні ретінде, жеке адамның, демек, бүкіл азаматтық типтегі қоғамның мүдделерінен туындайтын ең жоғары құндылық ретінде декларациялау арқылы көрсетуге арналған. Кез-келген демократиялық, халықтық билікке негізделген мемлекетте әдеттегідей: мемлекет адамда қызмет етеді, оның жеке мүдделерін қамтамасыз етеді, керісінше емес, адам мемлекет саясатын жүзеге асырудың құралы ретінде қызмет етеді.

Қолданыстағы Конституцияда адам мен азаматтың құқықтарына ерекше мән берілген. Олардың басым көпшілігі жеке адамның және адамның жеке мүдделерін білдіретін нақты құқықтарға арналған бостандықтарға арналған. Олар белгілі бір жүйені немесе логикалық негіздері бар, осы құқықтық бостандықтардың ерекшеліктерін, адам мен азаматтың өмір сүру салаларын көрсететін жиынтықты білдіреді. Осыған байланысты заң әдебиетінің авторлары атап өткендей, «мемлекеттен тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдары билікке күшті әсер ете алады. Бұқаралық ақпарат құралдарында үкімет жүзеге асырып жатқан іс-шараларға сын мен үкім шығарылуы мүмкін» [63, 173 б.].

Адамның айырылмас және әркімге тумысынан бастап тиісті негізгі жеке құқықтық бостандықтардан айырмашылығы, саяси құқықтар мен бостандықтар, әдетте, азаматтыққа ие болумен байланысты. Сонымен бірге, бірігу құқығы, ой мен сөз бостандығы, жеке және саяси құқықтарға жатқызылуы мүмкін. Саяси құқықтар мен бостандықтар арасында мемлекет істерін басқаруға тікелей де, өкілдер арқылы да қатысу құқығы маңызды орын алады, бірігу құқығы, бейбіт, қарусыз жиналу, жиналыстар, митингілер мен демонстрациялар, шерулер, пикеттер өткізу құқығы. Жеке құқықтар мен бостандықтармен салыстырғанда Конституциядағы немесе мемлекеттің Негізгі Заңындағы саяси құқықтар мен бостандықтар туралы өте аз айтылған.

Конституциялық саяси құқықтар деп аталатындардың ең маңыздысы – ҚР азаматтарының «тікелей және өз өкілдері арқылы мемлекет ісін басқаруға» қатысуға құқығы бар (33-баптың 1-бөлігі). Сонымен бірге Конституция немесе мемлекеттің Негізгі Заңы тікелей және өкілді демократия деп аталатын басқару арқылы басқаруға қатысуды ажыратады. Азаматтар жеке өтініш жасауға, жеке және ұжымдық өтініштерді арнаулы өкілеттіктері бар мемлекеттік, билік құрылымдық органдарына және жергілікті басқаруды жүзеге асыратын, мамандандыратын органдарға жіберуге құқылы.

Жеке адамның, азаматтықтың және бостандықтың негізгі немесе түйінді құқықтарының белгілі бір топтарына қаржылық, қоғамдық және рухани-мәдени нормалар мен бостандықтар жатады. Олар, адам өмірінің маңызды саласына жататын байлық, жұмыс, бос уақыт, денсаулық, білім және физикалық, материалдық, рухани және басқа да маңызды әлеуметтік-қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыруға арналған.

Конституцияда бекітілген әлеуметтік, экономикалық және мәдени құқықтар мен бостандықтарға: жеке меншік құқығы, оның ішінде жер құқығы, еңбек бостандығы және тиісті жағдайларда еңбек ету құқығы, демалу құқығы, отбасын қорғау, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы (28 бап), тұрғын үй құқығы немесе «меншікке қол сұғылмаушылық» (26 бап), денсаулық сақтау құқығы (29 бап), қолайлы қоршаған орта құқығы (31 бап), білім алу құқығы (3 бап), яғни Конституцияның 26-30 баптары жатқызылады.

Конституцияда және басқа да заңнамалық актілерде бекітілген адам құқықтарын, азаматтығы мен бостандықтарын тиісті түрде сақтау мемлекеттің өзі қоғамның әрбір деп аталатын мүшесінің оларды жүзеге асыру мүмкіндігіне

ие болуын қамтамасыз ету міндеті болып табылады, ал кейбір құқықтық жүйелер адамдар мен адамның жеке мүдделерін қорғайды.

1948 жылы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында әрбір адам өздерін және отбасын лайықты материалдық әл-ауқатпен қамтамасыз ету үшін ешбір айырмашылықсыз барлық құқықтар мен бостандықтарға ие болуы тиіс, бұл адамға өзінің еңбек және зияткерлік әлеуетін дербес және еркін жүзеге асыруға мүмкіндік беретіні айтылған [64].

Нәтижесінде, БҰҰ әлем мемлекеттерінде тиімді әлеуметтік саясатты жүзеге асыруды қазіргі мемлекеттер қоғамындағы саясаттың, экономиканың, рухани-адамгершілік саласының тұрақтануы мен дамуына ықпал ететін фактор ретінде қарастырады.

Сонымен бірге, Адам құқықтары туралы, ең жоғары құндылық ретінде, адамның мәртебесін құқық нормаларымен реттеудің шектері мен тәсілдері туралы айта отырып, біз «...адам құқықтары тұжырымдамасын әзірлеу кезінде басқа елдер қабылдаған, олардың қол жеткізген деңгейі мен экономикалық, әлеуметтік-саяси, мәдени даму ерекшеліктерімен, құқықтық жүйелерімен алдын ала анықталған доктринаны көшіріп қабылдауға болмайды» [65, 96 б.].

Құқықтық, моральдық, саяси және экономикалық сияқты факторлардың сипаттамалары мен ерекшеліктерін ескеру маңызды. Батыстық мағынада индивидуализм бостандықтың ең жоғары руханиятымен байланысты, ал ортақ игілік идеясы осы факторларды, ұлттық дәстүр мен қазақ рухының негізгі, басты, бағытын ескере отырып, қазақ құқықтық мәдениетіне тән емес. Жеке мүдделер туралы айтатын болсақ, бостандық, былайша айтқанда, моральмен тығыз байланысты болуы керек екенін ұмытпауымыз керек.

Бостандық пен адамгершілікті конституциялық деңгейде әрқашан ең жоғары құндылық деп санауға болмайды, өйткені азаматтар кейде моральдық және моральға жат бостандықты көрсетеді. Мемлекетте ғана емес, адамдарда да міндеттемелер бар екенін түсіну үшін, яғни азаматтардың мемлекет алдында өз жауапкершілігі бар. Құқықтар мен бостандықтар адамның міндеттерімен тығыз байланысты. Адамдардан өз мүдделерін жүзеге асыруды және оларды көршілердің, отбасылардың, қауымдастықтардың, адамдардың және жалпы адамзаттың мүдделерімен үйлестіруді сұрайды. Басқаша айтқанда, міндеттер болып табылмайтын құқық нормалары ештеңеге әкелмейді. Мұндай құқықтар күшті жағы емес, ал әлсіз жағы, егер сіз өзіңізге қажет нәрсені жасағыңыз келмесе, онда сіз мұны істеуге құқығыңыз бар.

Ажырамас қатынастар нәтижесінде адам құқықтары бұзылатын қоғамдар ашық және демократиялық болуы мүмкін, және өздерін адам құқықтары мен олардың бостандықтарынан әлдеқайда жоғары және жоғары санайтын елдер бар. Осылайша ізгілікпен және жетілдірумен одан әрі даму үшін, құқықтық даму Қазақстанның Конституциясы немесе Негізгі Заңы халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларына, әсіресе оның заңды деп аталатын мүдделері, нормалары және жеке бостандықтары кез келген адамның алдында қорғалуына қатысты ережелерге сәйкес келуін талап етеді.

Қарқынды дамып келе жатқан қазіргі әлемде адамның гуманитарлық мұраттары деп аталатын құқықтық принциптер, сондай-ақ мемлекеттік институттардың тұрақты интеграциясы мен енуі Қазақстанның Конституциясын немесе Негізгі Заңын декларацияланатын жалпыға бірдей адам құқықтары пактісінің негізгі ережелерін біріктіруге мәжбүр етті.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адам мен азаматтың азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарына кепілдік береді. Конституцияның 2-бөліміне (10-39-баптар) енгізілген баптардың бір тобы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына арналған, олар жалпыға бірдей танылған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының нормаларына негізделген, бұл Қазақстанның өзінің таңдаған демократиялық және халық билігі жолына, жалпы адамзаттық құндылықтарды бекітуді бұлжытпайтындығын көрсетеді.

Ғылыми заң әдебиетінде, әсіресе отандық және құқықтық теорияда «халық» категориясы теориялық және құқықтық зерттеулердің пәні ретінде сирек зерттеледі. Алайда, егер халықтың болуының өзі елдің маңызды, негізгі белгісі болмаса, бұл маңызды. Сондықтан заң әдебиеттерінде халықтың құрылымдық және функционалдық талдауын жүргізу қажет. Талдау халықтың, мемлекет белгілерінің басқа белгілермен және «халық», «ұлт», «қоғам» көршілес категорияларымен арақатынасына байланысты.

Өз бетінше зерттеу пәні тұрғысынан халықтың бірқатар даусыз қасиеттері мен ерекшеліктерін келтіре отырып, Е.С. Бутурлина өзінің диссертациялық жұмысында халықтың санатын жақсы ашады:

- халық тәуелсіз, ғылыми, бір жағынан теориялық-құқықтық зерттеудің объектісі болып табылады, ол үшін халықтың мемлекеттік жүйенің басқа белгілері мен қасиеттерімен диалектикалық шартталған барлық бастапқы деректері бар;

- халықты, оның мемлекеттің басқа белгілеріне немесе ерекшеліктеріне әсерін айқындайтын, оның басқару, мемлекетті құру және ұйымдастыру қағидаты бойынша, саяси-құқықтық режимі, мемлекеттік тетікті қалыптастыру технологиялары, мемлекет функциялары, құқықтың мәні мен мазмұны бойынша мемлекеттердің бөлінуін белгілеудің негізіне алынуы мүмкін;

- халық - бұл адамның алғашқы субстанциясы, бастапқы байланыстар мен қатынастар деп аталатын қалыптасу ортасы, оның негізінде мемлекет адамдардың өзара әрекеттесуінің өнімі ретінде және мемлекеттік институттар арқылы пайда болады, халықтың, ұлттың, этностың, қоғамның және т. б. қалыптасу процесі жүреді.;

- халық, табиғи себептермен біріктірілген жеке тұлғалардың жиынтығы ретінде әр түрлі белгілермен ерекшеленеді, нәтижесінде адамдардың біртұтас әлеуметтік-экономикалық және саяси мемлекеттік ұйымдасқан қауымдастығын құрайды;

- талдау негізінде халықтың құрылымы мен функциялары жеке тұлғаның, оның әртүрлі қауымдастықтарының, жалпы халықтың мемлекетпен құқықтық байланысының сипаты мен сипатына байланысты анықталады;

- халық азаматтықты қалыптастыру және құқықтық ресімдеу тәсілі ретінде азаматтық ұғымымен байланысты [66, 14 б.].

Демек, халық елдің негізгі және жеткілікті маңызды сипаттамаларының бірі ретінде аумақпен және мемлекеттік билікпен бірге оның әлеуметтік және қоғамдық, саяси табиғатын анықтайды, әлеуметтік және билік институттарының қайнар көзі болып табылады. Билік – бұл табиғи себептермен бұрыннан қалыптасқан қоғамға және басқа қауымдастықтарға біріктірілген адамдар тобы. Бұл адамдардың ұлты, жынысы мен жасы, кәсіби сипаттамалары, саяси сенімдері, сенімдері және басқа да қасиеттері әртүрлі. Былайша айтқанда, олар әр-түрлі функцияларды орындайды және нәтижесінде біртұтас тұтастықты құрайды. Біртұтас әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-саяси мемлекет – адамдардың ұйымдасқан қауымдастығы.

Әлеуметтік әріптестік қатынастарының сипатындағы мемлекеттің рөлі әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттеу мен реттеудің құқықтық базасын қалыптастыруға дейін азаймайды. Әлеуметтік қалыптасу жолында тұрған кез келген мемлекет тараптардың іс-әрекетінің кепілі, қабылданған міндеттемелерді орындау, келісімдердің заңды мәртебесін анықтау, келіссөздердің әртүрлі рәсімдерін әзірлеу және орындау қажет [67].

Әлеуметтік әріптестік – мемлекеттік құрылымның міндетті элементі, ал әлеуметтік мемлекетте-әлеуметтік-еңбек саласындағы билік органдары, қызметкерлер мен жұмыс берушілер арасындағы өзара іс-қимылды ұйымдастырудың маңызды қағидаты болып табылады. Жалпы, мемлекетте бұл қағида өзінің «әлеуметтілігін» нығайтудың маңызды негіздерінің бірі болып табылады. Әлеуметтік мемлекеттің белгіленген қағидалары оны И.А. Ильин демократиясы туралы көзқарастар тұрғысынан түсіндіруге мүмкіндік береді. Оның анықтамасына сәйкес, әлеуметтік мемлекет «Жеке азаматтың әрбір рухани адал және әділ мүддесін бүкіл халықтың және бүкіл мемлекеттің мүддесіне сай тұрғызуға» ұмтылады немесе ең болмағанда «ол жалпыға ортақ ынтымақтастық пен азаматтық бауырластықтың құралына айналады» [43, 82 б.].

Халықтың да, мемлекеттің де әлеуметтік-экономикалық функциялардың орындалуының көрсеткіші қоғамдық қатынастар болып табылады. Сонымен бірге мемлекеттің қоғамдық, әлеуметтік функциясы – бұл халықтың экономикалық функцияларды орындауға реакциясы. Басқаша айтқанда, Қазақстанның жалпы отбасына, сондай-ақ халықтың неғұрлым осал топтары ретінде әйелдер мен балаларға қатысты материалдық саясатын ашуда. Осыған байланысты бірқатар нақты әлеуметтік қағидаларды жіктеу маңызды. Себебі, әлеуметтік құқықтар мен әлеуметтік қағидалар құқық теориясының ең даулы ережелерінің бірі болып табылады.

Әлеуметтік конституциялық қағида, біздің ойымызша, келесі сипаттамаларға ие:

1) тапшы ресурстарды бөлу кезінде белгілі бір мақсатқа қол жеткізуге қатысты заң шығарушының міндетін бекітеді;

2) мақсатқа қол жеткізуге қайшы келетін заңнаманы жарамсыз деп санауға мүмкіндік береді;

3) жалпы сот құзыреті бар тәуелсіз сот органы осы қате нормалардың күшін жоюға немесе қолдануды тоқтата тұруға құқылы болған кезде;

4) егер, осыған уәкілеттік берілген органдар өздерінің құқықтық жүйесін алып тастауға бағытталған сұрау салуды қарауға қабылдайтын болса.

Пферсманн Опо тұрғысынан әлеуметтік қағида әлеуметтік құқықтан ерекшеленеді, өйткені ол заңда белгіленген міндетке сәйкес келетін жалпы рұқсаттың болуын білдірмейді және кез-келген жағдайда Конституциялық соттың қарауына талап қоюдың негізгі туынды құқығы болмайды [68, 45 б.].

Классикалық эксперименттің мысалы ретінде Француз Кеңесінің 1986 жылғы (216 DC) және 1993 жылғы (325 DC) шешімдерін келтіруге болады. Екі жағдайда да Еуропалық Одақ азаматтары болып табылмайтын шетелдік азаматтардың конституциялық құқықтарына қауіп төнді. Екі шешімде Конституциялық Кеңес Францияда тұрақты тұруға рұқсаты бар шетелдіктерді әдетте Француз азаматтарына немесе ассимиляцияланған адамдарға берілетін әлеуметтік құқықтардан айыруға болмайтынын айтты, өйткені бұл теңдік қағидатын бұзу болар еді.

Екінші жағынан, заң шығарушы, денсаулық сақтау жүйесін енгізген кезде, ол мәртебесі белгілі бір минималды кіріске мүмкіндік беретін адамдарға қосымша қызметтерді шектей алады, өйткені бұл теңдік қағидатын бұзу ретінде қарастырылмауы керек (99/416 DC) [69, 97-102 б.б.].

Ұқсас функция кейде заңдылық принципіне беріледі. Белгілі бір зейнетақыға құқық өздігінен Конституциялық болмауы мүмкін, бірақ ережені өтпелі кезеңсіз және басқа зейнетақы жүйесін таңдауға мүмкіндігі жоқ адамдарды арнайы қорғаусыз өзгерту, өйткені олар зейнетке шыққан немесе мүлдем басқа қызмет саласында жұмыс таба алмағандықтан, Конституция бойынша тыйым салынған болып саналады. Ұқсас ойлар пропорционалдылыққа қатысты: кез-келген құқық шектелген кезде, ол тек белгілі бір дәрежеде шектелуі мүмкін және егер ол қоғамдық мүдделер негізінде жасалса, егер мақсатқа жету үшін тиісті құралдар қолданылса және аз ауыр шешім табылмаса.

Сондықтан да, әлеуметтік құқықтар мен әлеуметтік принциптер құқық теориясының ең даулы ережелерінің бірі болып табылады. Олар адам құқықтары туралы көптеген құжаттарға енгізілген және бұрын қабылданған конституцияларда ұқсас ережелер болмаған жағдайларда өте қажет.

Көбінесе олардың құқықтық іске асырылуының өзі, сондай-ақ олардың нақты мағынасы мен сот тәртібімен қарау мүмкіндігі күмән тудырады. Атап айтқанда, әлеуметтік құқықтар туралы айтқанда, негізгі ұғымдарды – негізгі құқықтарды анықтау туралы мәселе туындайды. Мысалы, «негізгі құқық» деп келесі төрт элементті қамтитын құқықтық құрылымды түсіну керек:

1. Айырмашылықтарды (кемсітушіліктерді) бастапқы белгілемей, әрқайсысына немесе «азаматтарға» немесе белгілі бір топқа берілген әрекеттерді жасауға ресми түрде конституциялық ереже дәрежесіне көтерілген жалпы рұқсат;

2. Негізгі осы Конституцияға қайшы келетін заңнама (және заңға тәуелді актілер) рұқсат, жарамсыз болып саналады;

3. Осы жарамсыз ережелерді жоюға немесе оларды қолдануды тоқтата тұруға өкілеттігі бар ерекше құзыреті бар тәуелсіз сот органының болуы;

4. Сот шешімін қабылдау жолымен құқықтық жүйеден Конституцияға қайшы келетін заңнамалық (немесе заңға тәуелді) нормаларды алып тастауға бағытталған сұрау салуды қарауға қабылдауға құқығы бар органдардың болуы.

Негізгі құқық, егер оған сәйкес адамның экономикалық көрінісі бар тауар немесе қызмет көрсету туралы талаппен жүгінуге құқығы болса, негізгі әлеуметтік құқық болып табылады [19, 205 б.].

Егер, әлеуметтік құқықтар мен принциптер әлеуметтік игілікті қорғайтын болса тікелей, ал тиісті игіліктер басқа конституциялық норма арқылы қорғалса, мысалы, пропорционалдылық принципі, онда жанама болып табылады.

Бұл жағдайда жанама қағидалар, көпшілік қағидаты негізінде қабылданған, шектеулерді ұстану тұрғысынан, оның өзгеруі заң алдында теңсіздікке немесе осындай өзгерістерге әкелмеуі үшін қолданыстағы заңнаманы өзгерту өкілеттігін шектейді немесе заңнаманы тежейді. Жанама қорғаудың тағы бір тәсілі-арнайы кепілдіктері бар басқа да негізгі құқықтардың қасиеттерімен қорғалмаған әлеуметтік құқықтарды беру.

Тіпті Конституциялық меншікке жанама әлеуметтік функция берілуі мүмкін. Негізгі Заңның 14-бабы мағынасын «меншік» ретінде қарастырылуы керек. Сондықтан олар шектеулі болуы мүмкін, бірақ мүліктің өзі белгілі дәрежеде ғана шектелуі мүмкін (мысалы, Германияда әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіндегі жеке құқықтар).

Әлеуметтік құқықтарды арнайы және тікелей конституциялық қорғауды қамтамасыз ету әлі де күрделі болса да, әлеуметтік нормалар жанама түрде және заңнамалық әрекеттерді тежейтін Конституциялық кепілдіктерден айтарлықтай пайда көруі мүмкін. Бірақ содан кейін анықтаманы керісінше өзгертуге болады: көптеген бәсекелес құралдарды пайдалану арқылы нақты жолмен жүзеге асырылмайтын құқықтар мен принциптер бар, ал басқалары мақсатқа байланысты қандай жолмен болса да, конституциялық қорғауды қажет етеді деп саналады. Мәні бойынша қорғалған және болмысқа сәйкес келмейтін позициялар арасындағы айырмашылықты анықтауға болады. Әлеуметтік құқықтар мен принциптер екінші санатқа жатады.

Айта кету керек, көбінесе адам мен азаматтың негізгі әлеуметтік құқықтарын өздерінің негізгі заңдарында бекітетін мемлекеттер тікелей әлеуметтік принциптерді қорғаумен байланысты үлкен қиындықтарға тап болады, ал негізгі әлеуметтік құқықтарды қолдану, өкінішке орай, өте төмен деңгейде қалады.

Әрине, заңда әлеуметтік принциптер мен құқықтарды бекіту мүмкіндігі адамдарға осы тұрақты әлеуметтік принциптер негізінде берілген кезде ешқандай қиындықтар туындамайды дегенді білдірмейді. Өйткені, нақты талаптармен талап қою құқығы, соттарға әлеуметтік қамсыздандыру деңгейін және әлеуметтік саясаттың белгілі бір критерийлерін сақтау немесе арттыру жөніндегі іс-әрекеттерін шектеуге өкілеттік беріледі.

Бұл әлеуметтік-экономикалық және мәдени саясаттың белгілі бір бағыттары Конституцияда бекітілген нормалар мен қағидатқа қайшы келетін заңды алып тастауды білдіруі мүмкін. Егер қайшылық оңай анықталса, бұл заңды түрде қарапайым жағдай.

Шынында да күрделі жағдайлар келесі гипотетикалық жағдайларда пайда болуы мүмкін:

а) белгілі бір мақсатқа жету құралдарымен байланысты әртүрлі қарсылас және бітіспес тұжырымдамалардың қайсысы Конституциялық міндетке сәйкес келетіні белгісіз болған кезде;

б) Конституциялық мақсаттың кепілдігін бұзуды қамтамасыз етудің орнына белгілі бір норманың күшін жою кері әсер ететінін жоққа шығаруға болмайды;

в) экономикалық шешімдер конъюнктуралық шешімдерді үлкен дәрежеде көрсеткен кезде, жағдайдағыдай жаһанданған бір жерде қабылданған кез келген шара белгілі бір құқықтық жүйенің ресми Конституциясына қол жетпейтін жерде басқа жерде қабылданған шешімге байланысты заңды күшінен айырылуы мүмкін экономикалар;

г) тиімді әлеуметтік-экономикалық саясатты жүргізу контекстік параметрлерге жауап беру үшін жедел іс-қимылды жүзеге асыру мүмкіндігін талап еткенде, белгілі бір мақсаттарды бекітетін және судьяларға оларды қолдану құқығын беретін нормалар конституциялық талаптарды орындау үшін үкіметтік іс-қимылдарды қабылдауға кедергі келтіруі мүмкін;

д) әлеуметтік құқықтар мен принциптер бір-бірімен немесе басқа құқықтар мен принциптермен қақтығысқан кезде. Негізгі құқықтар мен принциптер өздігінен аддитивті емес. Кейде олар болуы мүмкін, көбінесе жоқ. Олардың көпшілігі бір-бірімен қақтығысады; біреуін қолдану, олардың кем дегенде екіншісін шектеуді білдіреді;

Принциптер мен құқықтар неғұрлым көп болса, соғұрлым олар бір-бірін шектейді. Қайта бөлу сипатына байланысты негізгі әлеуметтік құқықтар мен принциптер меншік құқығын, кәсіпкерлік еркіндігін және келісім-шарттар жасасу құқығын шектейді;

е) судьялар, әдеттегідей, үлкен фактологиялық, күрделілікке байланысты қандай да бір мәселені қарау үшін тиісті сараптамалық әлеует пен инфрақұрылымның жетіспеушілігін сезінгенде, бірақ соған қарамастан ақылға қонымды мерзімде шешім қабылдауға міндетті. Егер, екінші жағынан, оларда дәл осы сараптамалық әлеует, инфрақұрылым және әрекет ету, сәйкестікті қамтамасыз ету және қажетті мерзімде қарау мүмкіндігі болса, оларды үкіметтік аппаратпен ажырату қиынға соғады, өйткені олар сайланған көпшілікке есеп бермейді, тек конституцияға бағыну және оны жүзеге асыру міндетін басшылыққа алады. Ашып айтсақ, әлеуметтік құқықтар мен принциптер неғұрлым қиын болса, қолдану аясы мен кендігі жағынан соғұрлым маңызды болады және сот бақылауы тиімді әлеуметтік саясаттың күйреуіне әкелуі мүмкін.

Қазақстан өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басындағы қатаң әлеуметтік-экономикалық реформалар кезеңінен өтіп, қазір трансформация

кезеңінен өтіп жатқандығы белгілі. Бұл жағымды процестер қазақстандық қоғамның экономикалық және әлеуметтік салаларында жүреді. Әрбір заманауи конституция белгілі бір нысанда белгілі бір ерекшеліктеріне байланысты өте нақты мәселелер анықталатын арнайы мәселелер бойынша ережелерді қамтиды.

Трансформация процесінде тұрған мемлекеттердегі осы мәселелерден басқа, әлеуметтік құқықтар немесе олардың заңды баламалары мәселесі әлеуметтік мемлекет қағидаты немесе белгілі бір әлеуметтік бағдарламалық жасақтама түрінде ерекше маңызды және қызықты. Осы тұста кеңестік кездегі теория мен практикаға жүгінейік.

Кеңестік теория негізгі құқықтардың материалдық кепілдігі принципін оларды жүзеге асырудың орталық факторы ретінде анықтады. Бұл журналистер пайдаланатын өндіріс құралдарына қоғамдық меншіктің көмегімен сөз бостандығын қамтамасыз ету сияқты ерекшеліктерден көрінді. Сонымен қатар, кеңестік кезеңдерден бөлініп шыққан елдердің Конституциялары, кеңестік Конституцияны қайталай отырып, әдетте әлеуметтік құқықтардың немесе басқа әлеуметтік ережелердің егжей-тегжейлі тізімін қамтиды. Бұл мәселеде Конституцияны дайындайтын тиісті органдар өткенге сүйенуді қажет деп тапты.

Бірінші мәселе, осы әлеуметтік құқықтарды немесе әлеуметтік мемлекеттің принциптерін тікелей жүзеге асыруды қаржыландыруға қатысты, ол келесі кезеңде демократия мен биліктің бөліну проблемасына айналады. Денсаулық сақтау, зейнет жасына байланысты әлеуметтік қамсыздандыру немесе оларға лайықты тұрғын үй және басқа да құқықтар сияқты әлеуметтік құқықтарды жүзеге асыру көп қаражат талап ететіні белгілі. Егер ол әлеуметтік құқықтар үшін жауап берсе, онда бұл қаражатты мемлекеттің өзі бөлуі керек, егер әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің жұмыс істеуі үшін жауапкершілік қоғамға жүктелсе, мәселе тек кейінге қалдырылады, бірақ шешілмейді, өйткені бұл жағдайда қоғам қаражат табуы керек. Мемлекет пен қоғамның орналасқан қаржылық ресурстары шектеулі және жалпы экономикалық жағдайға және жүргізіліп жатқан экономикалық саясатқа тәуелді болғандықтан, трансформациялық қоғамдардың экономикалық әлсіздігін ескере отырып, осы негізгі құқықтарды жүзеге асыруды қаржыландыру мәселесі туындайды [26, 216 б.].

Қолда бар қаражатқа қатысты оларды бөлу проблемасы туындайды: тиісті әлеуметтік бағдарламаларға бағытталатын ақшаны мемлекет пен қоғамның басқа мақсаттары мен міндеттерін қаржыландыруға жұмсауға болмайды. Қолда бар қаржы ресурстары әлеуметтік құқықтарды жүзеге асырудың шекарасы, осы қаржылық ресурстарды әділ бөлу туралы болып табылады.

Априори қазіргі уақытта әлеуметтік мемлекет туралы айтатын болсақ, біз (кейбір ерекшеліктерді қоспағанда) демократиялық мемлекет туралы айтып отырмыз. Демократиялық аспектіні қамтитын қаржыландыру мәселесі биліктің бөліну принципімен тікелей байланысты.

Қаржыландыру мәселелері, оның ішінде әлеуметтік бағдарламалар – бұл заң шығарушының айрықша құзыретіне жататын бюджет мәселелері. Бұл жағдайда әлеуметтік әділеттілік мәселесі әсіресе өзекті болып отыр, ол

сайлаушылардың еркін теориялық тұрғыдан орындайтын және олардың мүдделерін қорғайтын халық қалаулыларына қатысты.

Екінші мәселе – адамның әлеуметтік құқықтарын қорғау және ол қандай тұжырымдамаға сәйкес ескеріледі. Әлеуметтік құқықтар мен әлеуметтік мемлекет көмек пен қамқорлық идеясын қамтиды, бұл өз кезегінде адамның өзін қажетті игіліктермен толықтай қамтамасыз ете алмауын білдіреді. Адамның өзіне қамқорлық жасау қабілетінің жеткіліксіздігін мойындаудың қисынды салдары жеке жауапкершілікті жою және жеке адамға мемлекеттің қамқорлығы болып табылады. Дәл осы мемлекеттің барлық адамдарға қамқорлығы қазіргі мемлекеттердің кеңестік кезеңнен өткеніне тән болды.

Нарықтық экономикалық жүйенің еркіндігі бар демократиялық Конституциялық мемлекетте түпнұсқасы – өзіне жауапты адамның тұжырымдамасы, ол өз бақытының ұстасы болып табылатын және, әрине, өз қателіктерінің салдары үшін өзі жауап беріп, оларды өз бетінше жеңуі керек еркін адам. Еркін және жауапты адамның осы іргелі тұжырымдамасына байланысты жеке адамға өзін-өзі қамтамасыз ету қабілетін қайтаруы, жеке басына жәрдемдесуге мүмкіндік беретін әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қорғаудың бірінші және маңызды функциясын түсіну қажет болып көрінеді.

Осы себепті әлеуметтік құқықтардан туындайтын талаптар және олардың құрылымы бойынша әлеуметтік мемлекеттің жетістіктері субсидиарлық және уақыт шектеулі. Тек ерекше жағдайларда ғана әлеуметтік-мемлекеттік іс-әрекеттің және әлеуметтік құқықтардың осы екі құрылымдық белгілері мемлекетке қорғаншылық құқығын бермей, екінші жоспардан бас тартады. Қамқоршылық мәселесінен басқа, кез-келген әлеуметтік мемлекетте әлеуметтік құқықтарды жүзеге асыруға тән тағы бір проблема туындайды. Алайда, трансформациялық мемлекеттерде ол ерекше айқындықпен көтеріледі.

Әлеуметтік жетістіктерді бюрократиялық жүйелер бюрократиялық жолмен бөледі: әлеуметтік мемлекет неғұрлым айқын көрінсе, онда бюрократия соғұрлым күшті болады, ол бюрократиялық диірменде әлеуметтік көмек алушыларды, яғни негізгі құқықтарды ұстаушыларды ұнтақтайды. Әлеуметтік мәселелерді шешуде мемлекеттік бюрократияны азайту мақсатында соттарға да назар аудару қажет. Өзінің әлеуметтік-мемлекеттік сипатына, сондай-ақ рұқсат беру жүйелері ретіндегі өткеніне байланысты трансформациялық мемлекеттерде әсіресе бюрократия кең таралған [70].

Сондықтан қамқоршы мемлекет пен бюрократия қағидаттарынан бас тарту процесінде, әлеуметтік мемлекеттің әлеуметтік құқықтары мен әлеуетін іске асыру қиынырақ болады.

Әлеуметтік құқықтар мен әлеуметтік мемлекеттің міндеті – әлеуметтік теңестіру болып табылады. Нақты осы әлеуметтік теңестірудің түрі әлеуметтік құқықтар мен әлеуметтік мемлекетке қатысты үшінші мәселе болып табылады. Жалпы пікір бойынша, әлеуметтік теңдік теңестіруді емес, бәріне бірдей мүмкіндік теңдігін білдіруі керек. Бұл теңсіздікті жүзеге асыруда мұндай теңдік, оның ішінде бар теңсіздікті толтыратын өтемақы шараларын қолдану арқылы құрылуы керек пе, әлде оған дейін кемсітілген топтарды (мысалы, квоталарды

енгізу арқылы) жақсы жағдайға қою керек пе деген мәселе даулы болып табылады. Сонымен қатар, бұл жерде сот практикасының қатысуы өте маңызды, сондай-ақ әлеуметтік теңестіру әлеуметтік айырмашылықтарды толығымен жоюды білдірмейді.

Ақырында, әлеуметтік құқықтар мен әлеуметтік мемлекет және бұл төртінші мәселе, әрбір жеке адамның лайықты өмір сүруін қамтамасыз етудің әлеуметтік кепілдігін талап етеді. Бұл тұста соттардың (конституциялық) маңызды қызметі – әрбір жеке жағдайда осы әлеуметтік құқықтық талаптарды нақтылау. Бұл талаптарды орындау кезінде соттар өте мұқият әрекет етуі керек. Әлеуметтік сақтандыру жүйелері қоғамның белгілі бір құрылымдық ерекшеліктеріне негізделген. Егер бұл міндеттер өзгерсе, тиісті әлеуметтік құқықтарды қамтамасыз ететін жүйелер де өзгеруі керек.

Біздің көзқарасымыз бойынша, негізгі әлеуметтік құқықтардың сақталуына кепілдік берудің ең тиімді құралы – бұл Конституциядағы осы әлеуметтік құқықтардың кепілдіктері. Заңға сәйкес әлеуметтік кепілдіктер – мемлекеттің Қазақстан Республикасының Конституциясында және Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген, әлеуметтік құқықтарды іске асыруға бағытталған міндеттемелері (1-бап 2) тармақ) танылады [71]. Негізгі әлеуметтік құқықтар мен қағидалар, әдетте, ең төменгі стандарттардың бұзылуына жол бермейді.

Әлеуметтік мемлекет дамып келе жатқан жүйе бола отырып, оның мақұлданатын және жарияланатын өзіндік принциптері бар, өйткені олардың арқасында мемлекеттің дамуына, әрбір жеке адамның дамуына көбірек мүмкіндіктер пайда болады. Осылайша, белгілі бір қоғамдық топтар, заңмен, қоғаммен және мәдениетпен құрылады. Демек, елдің одан әрі дамуы – бұл халықтың барлық топтары мен адамдардың өмір сүру деңгейінің жоғарылауы немесе өсуі.

Байқағанымыз, әлеуметтік мемлекет принципі ресейлік және шетелдік зерттеушілердің ерекше назарында болатындығымен және көптеген елдерде қазіргі өркениетті мемлекеттің негізгі қағидалардың бірі ретінде танылатындығымен күшейтіледі. Әлеуметтік мемлекет қағидасының маңызы өте зор, өйткені ол туралы ереже шет елдердің бірқатар конституцияларында қарастырылғандықтан көптеген елдерде ол конституциялық болып саналады. Сонымен қатар, ол мемлекет саясатының негізгі принциптерінің бірі болып саналады.

Конституция бойынша құқықтық және әлеуметтік мемлекеттер болып табылатын көптеген мемлекеттерде әлеуметтік саясат тетігі мынадай негізгі қағидаттарға негізделеді:

– адамның экономикалық еркіндігі, кәсіпкерлер мен олардың бірлестіктерінің, жалдамалы еңбек адамдары мен олардың кәсіподақтарының әлеуметтік әріптестік шеңберінде тарифтік тәуелсіздікке құқығының болуы және танылуы;

– сұраныс, бәсекелестік, ұсыныс, баға белгілеу арқылы нарықтың реттеуші рөліне деген сенімнің жоғары деңгейі, сонымен қатар нарықтық күштердің даму

деңгейіне мемлекеттің жауапкершілігі және мемлекет халқының әлеуметтік әлауқатын қамтамасыз етуге бағытталған экономикалық және әлеуметтік өмірді теңестіру үшін жағдай жасау;

– әлеуметтік әділеттілік және әлеуметтік ынтымақтастық, ол бай топтардан табыстарды аз қамтылған топтарға салықтық қайта бөлу, әрекетке қабілетті халықты еңбек қызметіне тарту үшін жағдай жасау, еңбекке қабілетті халықты әлі де немесе бұдан былай еңбек қызметін жүргізбегені үшін әлеуметтік жауапкершілікке тарту арқылы қамтамасыз етіледі;

– жұмыскерлерді өндірісті басқару процесіне, қоғамдық және әлеуметтік процестерге тарту, экономикалық демократияның әр түрлі көріністерін дамыта отырып, мемлекетте өмір сүру.

Сонымен, әлеуметтік мемлекеттің басым қағидаттарының ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады:

- 1) халықтың әлеуметтік қорғалмаған санаттарын қолдау;
- 2) денсаулық пен еңбекті қорғау;
- 3) отбасы институтын қолдау;
- 4) табыстарды халықтың әртүрлі санаттары арасында қайта бөлу арқылы әлеуметтік теңсіздікті теңестіру;
- 5) қайырымдылық қызметін көтермелеу;
- 6) іргелі ғылыми жаңалықтарды қаржыландыру және қолдау.

Қазіргі жағдайда қоғамда «Адам үшін құрылған мемлекет» деген маңызды қағидат тиімді жұмыс істеуге міндетті, оны іске асыру қазіргі заманғы әлеуметтік саясатты жүргізудің негізі болуға тиіс. Ол: табиғи құқықтың рұқсат етуші (позитивті) басымдығында; адамды мемлекетте бар әртүрлі меншік объектілеріне меншік құқығының айрықша субъектісі ретінде тануда; қоғам мүшелерінің құқықтары алдындағы міндеттердің басымдығын тануда; адамнан алуға болмайтын әртүрлі материалдық емес меншік объектілерінің ерекше рөлін тануда; қоғам мүшесін салық салудың жалғыз субъектісі деп тануда; салық салудың рұқсат етілген шамасын белгілеу кезінде азамат мүдделерінің мемлекеттік мүдделерден басымдығын тануда; мемлекет бюджетінің әлеуметтік баптарының өзге баптардан аса маңыздылығын тануда, осыған байланысты әртүрлі әлеуметтік төлемдерді қаржыландырудың негізі мемлекет бюджеті болып табылады, ал төлемдерді ұсынуға үкімет жауапты болып табылады; жеке тұлғаны өз инвестицияларын жеке қажеттіліктерімен тиімді түрде үйлестіруге дайын тікелей инвестор ретінде тануда болып отыр [72, 47 б.].

Халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдау азаматтардың наразылық көңіл-күйін төмендетуге және неғұрлым қолайлы және қауіпсіз жағдай жасауға мүмкіндік береді. Әр адамның қалауы мен қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкін емес, бірақ жұмыс істеуге болады. Сонымен, бұрын айтылған әлеуметтік теңсіздікті теңестіру принципі негізгілердің бірі болып табылады.

Мемлекет жұмыссыздықпен белсенді күресуде, халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуде, жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төлеуде еңбек етуде. Бұл жалпы әр адамға өз өмірін жақсы жаққа өзгертуге және материалдық және әлеуметтік жағдайды жақсартуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, мемлекет

барлық азаматтардың лайықты өмірін қамтамасыз ету мақсатында еркін нарықтық экономика мен мемлекеттің оның дамуына ықпал ету шарасы арасындағы тепе-теңдікті белсенді іздеуде.

Сондай-ақ, мемлекет мемлекетаралық экологиялық және мәдени бағдарламаларды, әлеуметтік маңызы бар бағдарламаларды іске асыруға, жалпы адамзаттық мәселелерді шешуге белсенді қатысады. Бұл қоғам мен мемлекет арасындағы кедергілер мен қырларды жоюды қамтиды, мұнда әркім тек өзінің әл-ауқаты үшін күреседі. Сондықтан әлеуметтік мемлекет өз түрінде идеалды болып көрінеді, бірақ іс жүзінде оны ұйымдастыру оңай емес [73].

Әлеуметтік мемлекеттің конституциялық-құқықтық табиғатын анықтау үшін, бір жағынан, олардың заңнамада және ең алдымен конституцияларда қалай көрінетінін ескере отырып, оның негізгі белгілерін оқшаулау керек, ал екінші жағынан, нақты тарапқа талдау жасау керек, оның принциптерін іс жүзінде жүзеге асыруға қарау керек, біз оған жүгінеміз. Әлеуметтік мемлекеттің конституциялық белгілері жалпы сипатқа ие. Олардың нақты мазмұны ағымдағы заңнамада, ал іске асырылуы мемлекеттің практикалық қызметінде ашылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясында жеке меншіктің әлеуметтік қызметі туралы ережелер жоқ. Бұл тәсіл әлі күнге дейін мемлекеттік билік қабылдаған заңдар мен іс-шараларға белгілі бір әсер етеді, дегенмен, негізінен, еліміздегі жеке меншіктің әлеуметтік функциясы жоққа шығарылмайды.

Конституцияға әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасына байланысты енген әлеуметтік әріптестік қағидасы, ең алдымен еңбек пен капитал, жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы қатынастарға таралады. ҚР Конституциясында мұндай ереже жоқ, бірақ ол ҚР 2015 жылғы Еңбек кодексінде қамтылған. Жұмыс берушілер, бірлестіктер, жұмысшылар арасында келісімдер жасалады [74].

Сонымен, жоғарыда айтылғандардың бәрін қарастыра отырып, біз келесі тұжырымдарға келдік:

– адам мен азаматтың негізгі әлеуметтік құқықтарын сақтау кепілдіктерінің ең тиімді құқықтық құралы – бұл әлеуметтік құқықтардың жанама конституциялық кепілдіктері, мемлекеттің Негізгі Заңында әлеуметтік мемлекеттің құқықтары мен принциптері неғұрлым көп болса, соғұрлым бұл принциптер мен құқықтар бір-бірін қайта бөлу сипатына байланысты шектейді;

– демократиялық мемлекетте әлеуметтік саясаттың келесі түрі қарастырылуы керек, әлеуметтік көмек адамға өзін-өзі қамтамасыз ету қабілеті мен мүмкіндігін қайтаруы керек. Әлеуметтік мемлекеттің міндеті – әлеуметтік теңестіру, бірақ «теңестіру» емес, мүмкіндіктердің теңдігі.

Мемлекеттің әлеуметтік функциясын, жалпы алғанда, азаматтардың бірқатар кепілдіктерге, жеңілдіктерге және жалпы мемлекетке қолдау көрсете отырып, олардың экономикалық, әлеуметтік және басқа да қабілеттерін жүзеге асыру мүмкіндігін қамтамасыз ете отырып, ұлттық табыстың бір бөлігін неғұрлым әділ және экономикалық тиімді тәсілмен қайта бөлу міндеті ретінде анықтауға болады.

Мемлекеттің негізгі қағидаларының өзі адамзат тарихын мың жылдық дамуы барысында саяси құқықтық ой пікірде біртіндеп, эволюциялық жолмен қалыптасқандығын көреміз. Бұл жалпы адам табиғатының сұранысы, бостандық теңдік, бақытты өмір сүруге ұмтылудың негізгі талаптарының бірі. Тарихи қалыптасқан ой пікірлердің, идеялардың нәтижесі қағидаларды қалыптастырады.

1.3 Қазақстанда әлеуметтік мемлекетті қалыптастырудың құқықтық алғышарттары

Қазақстан өз азаматтарының әлеуметтік-экономикалық және мәдени құқықтарын қамтамасыз етеді және саясатты әзірлеу кезінде барлық әлеуметтік таптар мен топтардың мүдделерін ескереді. Айта кету керек, Қазақстанда әлеуметтік бағдарланған қоғам құрылды. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, әлеуметтік саясаттың идеалды әмбебап моделі жоқ. Барлық азаматтар қолданыстағы әлеуметтік-қоғамдық жүйеге қанағаттанатындай, біртұтас қоғам жоқ сияқты.

Қазақстандағы әл-ауқат жай-күйі туралы айту қиын, бірақ Қазақстан құрылымының белгілі бір бөліктері қорғауда екенін әрқашан мойындауға болады. Біріншіден, жаңғыртудың қазақстандық моделі орындау мен жұмыстың әртүрлі кезеңдерін баяулата бастады. Экономикалық және саяси қатынастар бірлесіп, онда әлеуметтік үрдістер байқалатын Қазақстанның нарықтық экономикасын құрды және оның бұрынғы саясатын өзгертті. Бүгінде Қазақстанда азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беретін кешенді құқықтық жинақ қабылданды. Заңнаманың болуы әл-ауқаттың көрсеткіші емес, бірақ соған қарамастан оның мазмұны мен мемлекетке енгізілуі басталып, гүлденген мемлекет құру жұмыстары басталды деп айтуға болады. Екіншіден, 1990 жылдары мақұлданған әлеуметтену саясаты туралы негізгі қате түсініктердің бірі – жұмысшылар іс жүзінде өз көзқарастарынан бас тартты. Жалпы айтар болсақ, адами капиталды сапалы дамытуға бағытталған белсенді әлеуметтік-қоғамдық саясатсыз, толыққанды, экономикалық даму мүмкіндіктері шектеулі. Бұл мемлекет адами факторды дамытуға инвестиция салудың артықшылықтарын білуі керек дегенді білдіреді (ең алдымен дұрыс жағдайлар жасау және төлем кепілдігі арқылы). Отбасылық саясат, зейнетақы, әртүрлі жалақы, білім беру реформасы, медициналық қызметтер және т.б.. Өте тиімді және нәтижелі жағдай жасалынбайынша, мұндай мәселелер бола бермек.

Сондықтан жүргізілетін реформалар еңбек және қоғамдық қатынастар, әлеуметтік салалардағы (ғылым, білім, денсаулық) құрылымдық реформаларға бағытталуы керек. Мәдениет пен қамқорлық, былайша айтқанда, қызметкерлердің санын көбейтуі мүмкін. Үшіншіден, адамдардың үміттері мен қажеттіліктері нақты мүмкіндіктерден әлдеқайда жоғары. Осыған байланысты үкімет азаматтарға мемлекеттің әлеуметтік, экономикалық және әлеуметтік өмірдегі өзгертін рөлін, жауапкершіліктің белгілі бір стандарттарын және үкіметтің қоғамдық басқарудың әртүрлі деңгейлеріндегі функционалдық

шектеулерін түсіндіруді жалғастыруы керек. Саяси және қаржылық ашықтықты көрсету.

ҚР Конституциясы «адам үшін мемлекет» қағидаты бойынша құрылған, бірақ бұл қағида халықтың көпшілігі үшін әлі жүзеге асырылып жатқан жоқ. Әлеуметтік мемлекет идеясын іске асырудың нысандары мен тетіктерін, Халықты әлеуметтік қорғауды ұйымдастырудағы азаматтық қоғам құрылымдарының орны мен рөлін анықтайтын түбегейлі мәселелер өздерінің тұжырымдамалық және заңнамалық шешімін таппады, яғни біздің теориямызда вакуум пайда болды: посттоталитарлық қоғамда мемлекет пен азаматтың қарым-қатынасы туралы түсінік жоқ. Яғни, Қазақстанды әлеуметтік мемлекет деп жариялаудың КСРО-дан айырмашылығы, шын мәнінде мемлекетке айналған Декларация [75]. Қазақстанда әлеуметтік мемлекет құру перспективалары туралы көптеген пікірталастар осы мәселенің өзектілігін көрсетеді. Бұл түсінікті, өйткені қазақстандық қоғамға бүгінде әлеуметтік мемлекет идеясы және оны практикалық іске асыру болуы мүмкін біріктіруші идеяны қажет етті. Осы саладағы көптеген зерттеулер оның жеткіліксіздігін растайды. Қоғамды жан-жақты зерттейтін ғылымдардағы келтірілген зерттеулерді дәлірек талдау азаматтық құқықпен бірге сапалы жүргізілген бақылаулардың аз мөлшерін ұсынады.

Біздің республикамыздың өзін әлеуметтік мемлекет ретінде бекітуі қазақстандық қоғамда әлеуметтік әріптестік пен сындарлы қарсыласуды дамытуды да көздейді. Қазақстан үшін Конституцияның 1-бабының 1-тармағына сәйкес «Адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылықтар болып табылады». Бұл ереже елдің Негізгі Заңының әртүрлі нормаларында ашылады...». Конституцияның 1-бабы 1-тармағының талданатын ережесінде «өзін-өзі бекіту» айналымы қолданылды, бұл Қазақстанның әлеуметтік мемлекет ретінде дамуының ілгерілеуін баса көрсетеді, әлеуметтену процесіне қайтымсыздық пен бағыттылық сипатын береді.

Конституцияның I бөлімінің осы жалпы ережесі біздің еліміз үшін ортақ адамзаттық құндылықтардың басымдығын айғақтайды. Бұл дамыған құқықтық мемлекет әлеуметтік болмайынша орын ала алмайтындығын білдіреді. Бұл туралы Конституцияның 1-бабының 2-тармағында «Бүкіл халықтың игілігі үшін экономикалық даму» ретінде көзделген Республика қызметінің негізгі қағидаты куәландырады, ол әлеуметтік мемлекетті бекітуге қазақстандық жолдың негізгі бағдары болып табылады. Бұл конституциялық қағида заң білімінің сарқылмас қоймасы болып табылады. Оның анықтамасы-әлеуметтік заңнама нормаларының конституциялылығын бағалаудың маңызды стандарты және креативті бастамасы болып табылады.

А.М. Нұрмағамбетов Қазақстан Республикасының әл-ауқат мемлекеті моделін таңдауына бірқатар факторлар әсер еткенін атап өтті «...біріншіден, соңғы кеңестік өткенге байланысты тарихи сипаттағы фактор. Кеңестік жүйеде мемлекет ең аз әлеуметтік игіліктерді қамтамасыз етті және халықтың, әсіресе аға буын өкілдерінің жаппай санасында бұл қалды. Екіншіден, дамыған нарықтық экономикасы және өз халқы алдындағы жоғары әлеуметтік

жауапкершілігі бар озық елдердің тәжірибесі ескерілді. біріншіден, Франция, яғни тәжірибе мемлекеттің негізгі заңының негізі болды. Үшіншіден, жаһандану жағдайында, барлық салалардағы елдер арасындағы кеңейіп келе жатқан байланыс жағдайында, халықаралық құжаттарда, конвенцияларда және мамандандырылған халықаралық ұйымдардың ұсынымдарында қамтылған өмір сапасы стандарттарына қол жеткізуге ұмтылу Қазақстан үшін басым болып табылады» [39, 169 б.].

Әлеуметтік мемлекеттің түсінігі, мәні адамға деген қамқорлықтың жалпыға бірдей сипатын түсіну арқылы жүйелі және толық көрінеді. Бұл тұжырымды растауды ҚР Конституциясынан табуға болады (14-бап) Қазақстан Республикасының Конституциялық соты халықтың жекелеген санаттарына әділ әлеуметтік көмек көрсетуді растайды. Азаматтардың Конституциялық сотқа тікелей жүгіне алу құқығы олардың басты ерекшелігі болып табылады [76]. Халықты сараланған іріктеу қағидаты ешкімнің құқығын шектемейді және ешқандай жағдайда да бұзбайды және ҚР Конституциясының 14-бабында бекітілген теңдік қағидатын бұзбайды. Мемлекеттің негізгі заңында тек саяси және қоғамдық өмірдің барлық салаларына ғана қатысты адам құқықтарын жүзеге асырудың басымдықтары немесе алғышарттары жоқ. Өркениетті қауымдастықтардың тәжірибесіне сүйенсек, мемлекет беретін барлық құқықтар мен бостандықтар толық қамтамасыз етілуі тиіс.

Қазақстанда әлеуметтік мемлекет құру бастамасы – бұл декларация және «екінші буын» (әлеуметтік, экономикалық және мәдени) адам құқықтарының жүзеге асырылуы деп білеміз. Қоғамдық өмір адам өмірі үшін қолайлы жағдайлар жасауға немесе Қазақстанның негізгі заңдарында және басқа мемлекеттердің құқықтық актілерінде көзделген құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыруға жауапты. Мұндай пікір Қазақстан үшін өте маңызды, өйткені біз адамгершілік және өзара жауапкершілік принциптерін ұстанамыз және азаматтардың мүдделері мен қажеттіліктерін басшылыққа аламыз.

Қазақстан – өз азаматтарының барлығының мүдделерін ескеретін әлеуметтік ел. Бұл әлеуметтік таптар мен топтардың мүдделері деп айтуға болады. Қазақстан әлеуметтік бағдарланған қоғам болғанымен, ешбір елде мінсіз идеалды модель жоқ екенін түсіну керек. «Әлемдік тәжірибе әлеуметтік саясаттың идеалды және әмбебап моделі жоқ екенін дәлелдейді. Барлық азаматтар қолданыстағы әлеуметтік жүйеге қанағаттанатын бірде-бір қоғам жоқ сияқты» [77, 5 б.]. Бұл бағыттағы алғашқы қадамды қазіргі демократияның негізгі қағидасы, яғни халықтың билікті жариялауы және конституциялық қорғау деп санауға болады.

Бұл қағиданың мәні: «Өмір сүрудің, бостандықтың және бақыттың жоғары деңгейінің кепілі адамдар мен олардың ата-аналары арасындағы жеке қарым-қатынас емес, мемлекеттік саясаттың жақсартылуы болып табылады. Конституция адамның қадір-қасиетін қорғау, бостандық пен әл-ауқат үшін жағдай жасауды көздейді. Бұл мақсатқа жетудің жалғыз жолы – мемлекеттік саясат немесе әлеуметтік саясат. Мемлекеттің қоғамдық саяси жүйесінің негізгі ағымдары ҚР Конституциясының 12-бабының 1-бөлігінде бекітілген [77, 45 б.].

Біз ұсынған материал нақты құқықтық механизм болып табылмайды. Алайда, бұл конституциялық норманы толыққанды үгіт-насихат нұсқаулығы ретінде түсіндіруге негіз жоқ. Әл-ауқат немесе өркендеу мемлекетінің қалыптасуы – бұл пайда болған экономикалық, саяси және моральдық жағдайларға жауап беруді талап ететін тұрақты және үздіксіз процесс. Келесі пікірлер еліміз үшін маңызды! «Ел үшін әлеуметтік реформалардың мүмкіндіктері шексіз. Кейбір әлеуметтік мәселелер заңнамалық жолмен шешілу үшін тым күрделі, ал басқалары тым бәсең және түсініксіз, кейбірі моральдық себептерге байланысты» [38, 704 б.]. «Адам өзінің материалдық әл-ауқатын өзі жасайды, ал мемлекет оған бұл істе ықпал етіп, еңбек пен кәсіпкерлік қызмет үшін ешқандай жасанды кедергілер жасамауы керек» [78, 109 б.]. «Әл-ауқат мемлекеті саясатының ерекшелігі» адам өз күшімен өзіне және отбасы мүшелеріне барынша материалдық пайда әкелетін, ал әлеуметтік жағдайы төмен және осал адамдар осы мемлекеттен көмек пен қорғаныс алатын ең жақсы өмір сүру жағдайларын жасауға бағытталған» [29, 49 б.].

Әл-ауқатты мемлекет туралы мәселені талқылай отырып, біз мемлекеттің әл-ауқаты тек мемлекет қана емес, сонымен бірге әлеуметтік нормалар мен мемлекет тасымалдаушысы екенін есте ұстауымыз керек. Ол қоғамдық қатынастарды (әлеуметтік құқық), саяси жүйелерді (мысалы, саяси партиялар, қоғамдық ұйымдар және т.б.) және қоғамның мәдени және рухани өмірін (діни заңдар, экстремизмді насихаттауға тыйым салу және т.б.) реттейді.

Өмір, заманауи мемлекеттің қоғамдық өмірдің барлық аспектілерін бақылаудың әртүрлі тәсілдерін көрсетеді (кейде жеке өмір маңызды әлеуметтік мәнге ие ббоолғанда, мысалы, отбасылық қатынастар) [33, 35 б.].

Конституцияның маңыздылығы және оның қазіргі қолданылуы туралы пікірталас саясаттан бөлінбейді. Заң туралы дау – бұл идеалды форма және оны оның мазмұнынан саяси және әлеуметтік қатынастармен бөлуге болмайды. Біз әл-ауқат мемлекеті деп атайтын әл-ауқат мемлекетінің тұжырымдамасы күрделі, инклюзивті және пәнаралық басқару саласы болып табылады. Заң мен заңнаманың сапасы академиялық және әлеуметтік салаларда әр түрлі. Құқықтық тұрғыдан алғанда, әлеуметтік мемлекеттің принциптері конституциялық нормалармен қорғалған және іс жүзінде негізінен әлеуметтік және еңбек заңдары арқылы қолданылуы мүмкін. Кеңестік кезеңдегі заң әдебиеттерінде әлеуметтік заңнама ұзақ уақыт бойы зейнетақылар мен жәрдемақыларды әлеуметтік қамтамасыз етумен, сондай-ақ денсаулықты сақтаумен және т.б. байланысты заңнамалық реттеу шеңберін түсінді [79, 94 б.].

Қазақстанды әлеуметтендірудің қазіргі саясаты құлдырауға бара ма, әлде олар айтқандай, әлеуметтік қорғаумен шектеле ме, әлі белгісіз. Әрине, бұл оның функционалдығын шектейді. Өйткені бүгінде біздің және отбасымыздың физикалық денсаулығына жағдай жасау үшін біздің күш-жігеріміз бен ұлттық қорғаушылардың күш-жігері арасындағы тепе-теңдікті сақтау қажет.

Әлеуметтік заңнама жүйесі негізінен әлеуметтік сала салалары бойынша (ғылым, мәдениет, білім, денсаулық сақтау, спорт және т. б. туралы заңнама)

немесе субъективті негізде (зейнеткерлердің, мүгедектігі бойынша, кәмелетке толмағандардың және т. б. әлеуметтік кепілдіктердің заңнамасы) құрылды т. б..

Ол сондай-ақ демалу, мәдени және материалдық құндылықтарды пайдалану салаларын, ал ХХІ ғасырда өмір сүруге қолайлы адам мекендейтін ортаны қамтуы керек. Қазіргі әлеуметтік заңнама осылайша өмір сүру құқығын, адамның лайықты өмір сүруін қорғаудың бір түрі болып көрінеді.

Қазақстанның ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық дамуының қабылданған «2050 Стратегиясында» [80] және мемлекет қызметінің негізгі бағыттарында әлеуметтік даму, экономика және негізінен жастар саясаты мәселелері олардың барлық негізгі бөлімдерін қозғай отырып, базалық орын алады. 2025 жылға дейінгі басты мақсат – экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдерінің деңгейіне адамдардың әл-ауқатын арттыруға алып келетін экономиканың сапалы және тұрақты өрлеуіне қол жеткізу. Экономиканың жоғары сапалы өрлеуі бизнес пен адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, технологиялық жаңғыртуға, институционалдық ортаны жетілдіруге, сондай-ақ адамның табиғатқа қолайсыз әсерін барынша азайтуға негізделуге міндетті. Бұл ретте БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары маңызды бағдар болып табылады. 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар 2025 жылға дейінгі кезеңде елдің экономикасы мен әлеуметтік өмірінде жүзеге асырылатын жеті маңызды жүйелі реформа мен жеті басым саясаттың айналасында құрылған. ҚР Білім және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын оның ішінде медициналық қызметтердің сапасын жақсартуды қамтамасыз ету жөніндегі 2020-2025 жылдарға арналған бағдарламаны бекіту жоспарлануда [81].

Бұл жобаның нәтижелері Денсаулық сақтау, білім беру және ғылым саласындағы қазіргі әлеуметтік жағдайды көрсетеді. Ол оны уақытында аяқтайды деп үміттенгім келеді. Себебі бұл елдің әлеуметтік саясатын жетілдіруге бағытталған нақты және прагматикалық қадам. Әлеуметтендіру саясаты – бұл адамдардың өмірінде маңызды барлық шешімдерді қамтитын көп өлшемді ұғым (өте кең ұғым). Бұл адамдардың әлеуметтік әл-ауқатымен, адамдардың материалдық, әлеуметтік және зияткерлік қажеттіліктерін қанағаттандырумен, адамның қадір-қасиетін құрметтеуді, әлеуметтік тұрақтылықты, әлеуметтік серіктестікті және әлеуметтік бейбітшілікті қалыптастырумен байланысты [82, 134 б.].

Қазіргі уақытта әлеуметтік сипаттағы мәселелер елдің саяси бағытының міндетті сәттерінің қатарында екенін атап өткен жөн. Жыл сайын біздің еліміз де қалыптасқан әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған шараларға назар аударады. Қазақстан Республикасының Президентінің жыл сайынғы Жолдауларында әлеуметтік сала басты назарда тұрады. 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Жолдауынан да әлеуметтік саясатқа қатысты келесі тармақтарды бөліп көрсетуге болады. «...Ұлт саулығы жақсы болса ғана, қоғам орнықты дамиды». «.....Әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіне де өзгеріс енгізу керек» [83]. 2023 жылғы Қазақстан халқына Жолдауы да әлеуметтік мәселені тыс қалдырмады. «Еңбек, білім беру, экономика, қаржы, ақша-несие саясатын

үйлестіру қажеттігі, зиянды еңбек жағдайында ұзақ уақыт жұмыс істеп жүрген адамдарды әлеуметтік қолдау тетіктерін әзірлеу жөнінде нақтыланды [84].

Қарап отырсақ, өмір сапасы мен адамдардың әл-ауқатын жақсартудың маңызды мәселесін шешуде қажетті деңгейде шаралар жүргізілуде.

Сондықтан жұмыспен қамту құрылымын жаңарту, кедейлік деңгейін төмендету, әділ және атаулы әлеуметтік қолдау мен көмек құрылымын құру, тиімді демографиялық саясат жүргізу, оның ішінде әлеуметтік басқа да бағдарламасын ұзарту, отбасында бірінші, екінші және үшінші бала туған кезде атаулы төлемдер арқылы халықтың әл-ауқатын қамтамасыз етуде шешуші серпіліс жасау көзделіп отыр. Сонымен қатар, күн сайын біздің ел халқының үлкен бөлігі әлеуметтік проблемаларға тап болады, әлі де әлеуметтік мемлекет қағидатын іске асырудың жетілмегендігін сезінеді.

Жолдауда Қазақстан Республикасының әлеуметтік мемлекеттің дамуы мен қалыптасу процесінің тежегіш факторы ретінде халықтың әртүрлі топтарының қазіргі әлеуметтік жағдайындағы диспропорцияларды азайту, сондай-ақ атаулы әлеуметтік көмектің бірыңғай жүйесін құру, отбасының цифрлық картасы және әлеуметтік әмиян сияқты тәсілдерді енгізу керектігі және де еңбек өнімділігі төмен, инновация жеткіліксіз. Ұлттық табыстың игілігін жұрттың бәрі бірдей көріп отырмағандығы нақты шегелеп айтылды. [84]. Осы бастамалар аясында мемлекеттік қолдаудың түрлі шаралары біріктіріледі. Оның бәрі барынша түсінікті, ең бастысы, нақты болады әрі алдын-ала жасалады.

Егер әлеуметтік процесс қысқа мерзімде тез дамып, ал әлеуметтенудің болжамды мәні әлеуметтік процеске сәйкес қол жеткізілген әлеуметтік әсерге сәйкес келмесе, әлеуметтік саясаттың экономикаға әсері теріс болады.

Осылайша, әлеуметтік салаға ресурстардың ұлғаюы және қосымша инвестиция көздерінің пайда болуы мен әлеуметтік даму басым жағдайда тұрақты экономикалық өсу негізінде мүмкін болады. Бұл тұжырымдар мемлекеттік саясаттың салдары мен оларды нормативтік реттеуді әзірлеу кезінде ескерілуі тиіс» [38, 20 б.].

Әлеуметтік-бағдарланған мемлекеттің алдында тұрған қиыншылық, ауыртпалықсыз экономика мен әділеттілік рухында бөлу процесіне қысым жасайтын «әлеуметтік теңсіздікті теңдестірудің» кейбір әдістері арасындағы теңгерімді табу немесе құру қажет. Ол тек қана әкімшілік-командалық құралдарды қолдана алмайды. Оның міндеті – икемді салық салу, бюджет, әлеуметтік бағдарламалар құру сияқты экономикалық әдістерді қолдану. Батыстағы әлеуметтік мемлекеттердің даму тәжірибесі нарық еркіндігі мен мемлекеттің экономикаға әсері арасындағы тепе-теңдікке жетудің қаншалықты қиын екенін көрсетеді [38, 193 б.]. Меншік қатынастарын реттеу (соның ішінде конституциялық деңгейде) осыған байланысты. Қазақстанның басқа елдермен дамуының оң және теріс жақтарын анықтау және салыстыру үшін әр елдің өзіндік нюанстары және іс жүзінде кез келген елдің экономикасының ұқсас элементтері бар екенін түсіну қажет. Батыстың немесе шетелдің индекстеріне қарап, тек кішігірім ұқсастықтар мен жалпы даму тенденцияларын ажыратуға болады. Дегенмен, өнімді әлеуметтік саясатқа көзқарастарда ортақ белгілер бар.

Мысалы, тиімді экономикалық дамуға білім беру, денсаулық сақтау, жұмыспен қамту, қызметкерлерді ынталандыру, әлеуметтік қамсыздандыру, тарату, Еңбек қауіпсіздігі және т.б. кіреді. мұндай тиімді жүйелерсіз мүмкін емес. Экономикалық өсу әлеуметтік даму мақсаттарына, азаматтардың әл-ауқатын жақсартуға және т. б. байланысты. Бұл ретте экономикалық өсудің әлеуметтік факторлары мен резервтері әрекет ете бастайды.

Жоғарыда айтылғандай, мемлекетті әлеуметтік, салыстырмалы түрде әлеуметтік немесе ішінара әлеуметтік деп санауға мүмкіндік беретін бірыңғай критерийлер жоқ. Дегенмен, олардың ғылыми ортада дамуы тоқтамайды. Қазіргі ғылыми әдебиеттердегі жаңа әлеуметтік саясаттың тиімділігінің критерийлері, атап айтқанда, ғалымдар:

- 1) халықтың әл ауқатын сапасын және өмір сүру деңгейін арттыру;
- 2) елдің адами әлеуетін сақтау және дамыту;
- 3) әлеуметтік және еңбек ұтқырлығының өсуі;

4) әлеуметтік саланың қаржылық, материалдық, ақпараттық және кадрлық ресурстарын қалыптастыру және пайдалану тиімділігін арттыру. Олардың әрқайсысы параметрлер (индикаторлар), соның ішінде халықаралық деңгейде танылған әлеуметтік даму көрсеткіштері түрінде нақтылануы мүмкін [85, 284 б.]. Ұсынылған критерийлер, бірқатар мамандардың пікірінше, атап айтқанда В.В. Люблинский: «...жұмыс күшінің бәсекеге қабілеттілігін қолдау, еңбек нарығының өзгеруі жағдайында әлеуметтік бағдарламалардың өсуі, оны артықшылыққа және (жоғары кірісті, тұрақты жағдайды қамтамасыз ету) және перифериялық (төмен кірістер, тұрақсыз жағдай) бөлуді» қосады [82, 128 б.]. Ал Р.В. Пузиков критерий ретінде «халықты қорғау мен қорғаудың деңгейі мен сапасын» айтады [86, 12 б.].

Халыққа әлеуметтік көмек барлық мемлекеттерде, соның ішінде Қазақстанда да қарастырылған. Батыс Еуропа елдерінің халықтың өмір сүру деңгейінің әлдеқайда жақсы көрсеткіштері бар екені ешкімге құпия емес, сондықтан әлеуметтік көмектің айырмашылығы және сәйкесінше халыққа көмек ретінде есептелген экономикалық көрсеткіштер. Жалпы қабылданған факт, атаулы әлеуметтік көмектің де айырмашылығы бар, А.Ф. Храмцов [87, 139 б.] мемлекеттің балалар мен қарттарға қатынасын көрсетеді. Мысалы, Францияда балалары бар отбасыларға әмбебап көмектің кем дегенде 28 маңызды түрі бар. Қазақстанда да әлеуметтік төлемдер бар, бірақ Франциямен салыстырғанда балалары бар отбасыларға көмек саны шектеулі. Тағы да, бәрі өмір сүру деңгейіне байланысты. Осы ерекшеліктерге қарамастан, елдің дамуы мен әлеуметтік-экономикалық процестегі өзгерістер тұрақтылық пен тәртіпке әсер етпейтін, қысқа тарихи кезеңде болды.

Алға қойылған мақсаттарға жету үшін жаңа салаларда әлеуметтік саясатты қолданыңыз.

- қоғамдық саясаттың барлық мәселелері бойынша өзара жауапкершілік;
- қоғамдық ұйымдардың, кәсіпкерлердің, азаматтардың қоғамдық даму нәтижелері үшін;

- халықтың әлеуметтік саясатты әзірлеуге және жүзеге асыруға қатысуының еріктілігі мен алуан түрлілігі;
- халыққа және адамға әлеуметтік саясаттың ашықтығы мен басқарылуы;
- этностардың, конфессиялардың, тұлғалар мен топтардың толеранттылығы;
- халықтың жұмыс істейтін бөлігін сақтандыру критерийлеріне негізделген түрлі әлеуметтік тәуекелдерден қорғау;
- қаржылық жағдайы негізінен олар анықтайтын адамдар мен әлеуметтік құқықтар үшін бұрын сатып алынған кепілдіктердің сақталуы. Тиісті инфрақұрылымды (мемлекеттік және мемлекеттік емес) қолдау жолымен мүмкіндігі шектеулі адамдардың қоғамдық және әлеуметтік қажеттіліктерін қорғау және қорғау әдістері мен тәсілдерін дамыту;
- адамдардың өз әл-ауқатын және қоғамдық өмірді қалыптастыруға белсенді қатысуын ынталандыру (нормативтік, қаржылық, экономикалық және ұйымдастырушылық жағдайлар жасай отырып). Әлеуметтік саясатты әзірлеу кезінде жаһандану процестерін де ескеру қажет. Бұл әлемдік жүйелерде, атап айтқанда экономикалық, саяси, әлеуметтік және құқықтық жүйелерде ортақ өсудің макро масштабты, жан-жақты және ішкі қайшылықты процесін білдіреді [86, 11 б.].

Атап айтқанда, басқа елдерде жұмыспен қамту және әлеуметтік мәселелер өзекті. Бұл әлемдік экономиканың кәсіби дамуының нәтижесі болуы мүмкін. Олардың артықшылықтары ақпараттық технологиялар және әлеуметтік-экономикалық саясат аясындағы революциямен байланысты.

Алайда, көптеген елдер кірістерді елдер арасында бөлуді үйлестіре алатын қолайлы халықаралық және қоғамдық саяси жүйелерді құрмай-ақ әлемдік экономиканы дамыту үшін үлкен әлеуетке ие емес. Бұл саясат әсіресе Еуропа елдеріне қатысты және тәжірибе көрсеткендей, бар байлықтар мен ресурстарды дұрыс бөлуге бағытталған әлеуметтік саясат материалдық және ғылыми-техникалық прогрестің негізгі элементі болып табылады. Жаһандану процесі мемлекет пен оның әлеуметтік серіктестері арасындағы әлеуметтік құқық, агрессия, жұмыспен қамту және бәсекелестік дәуірінде алға жылжуда. Еңбек, жұмыспен қамту және аймақтық саясат нарығындағы ұсыныстарды реттеу экономикалық сұранысты реттеумен өзгерді. Жұмысқа орналасу – басты қағида – сізді кедейліктен құтқарады. Әлеуметтік осал қызмет түрлері (түрлі салықтар, демалыс, әлеуметтік қызметтер) көмекші рөл атқарады.

Әлеуметтік процесті реттеуді орталықсыздандыру мәселесі мемлекет әлеуметтік саладағы «қызметтің» жалғыз субъектісі емес екендігімен байланысты. Әлеуметтік салаға өңірлік қатысу үшін мүмкіндіктердің кеңеюі бәсекеге қабілеттілік пен сапаның артуын көрсетеді. Бұл процесс қауымдастық мүшелерінің, еріктілер ұйымдарының және жеке тұлғалардың ынтымақтастығын қамтиды. Осылайша, халықтың қаражат үлесі артады.

Әкімшілік-бөлу жүйесінің негізгі баламасы тек субсидиарлық әлеуметтік саясат бола алады. Субсидиарлық қағидаттың мәні мынада: әлеуметтік міндеттерді шешуді, ең алдымен, қоғамның шағын бірліктерінің (жеке тұлға,

отбасы, өзара көмек топтары, қоғамдық бірлестіктер) күштері жүзеге асыруы керек және құзыретті-бағдарланған құрылымдардың араласуы қажет және белгілі бір міндеттер болған кезде рұқсат етіледі. қоғамның осы бірліктері өз бетінше шеше алмайды [85, 283 б.].

Конституцияда әлеуметтік мемлекет нормаларының пайда болуы мынадай мән-жайларға байланысты: біріншіден, бүгінде мұндай ережелер көптеген елдердің Конституциясында тікелей немесе жанама түрде тіркелген және жазбаның мұндай нысаны Қазақстан тарапынан уақыт талаптарына құрмет болып табылады; екіншіден, әлеуметтік трансформация және ең алдымен әкімшілік-командалық нормалардан нарықтық экономикалық модельдерге көшу түбегейлі өзгерістерді, қағидаттарды талап етеді әлеуметтік саясат, сондай-ақ оларды іске асыру тәсілдері; үшіншіден, радикалды реформалардың күйзелісінен аман қалған қазақстандықтарға жоғары материалдық және әлеуметтік мәртебеге қол жеткізуге мүмкіндік беретін жеке бастама босатылатын және бұл ретте сапалы әлеуметтік қамсыздандыруға және әлеуметтік қорғаудың жоғары дәрежесіне кепілдік беретін осындай қоғамның идеясы неғұрлым тартымды болды.

Қазіргі экономикалық жағдай Қазақстанда мұндай мемлекеттің қалыптасқаны туралы айтуға мүмкіндік бермейтініне қарамастан, республиканы әлеуметтік мемлекет деп жариялау фактісі азаматтардың, жалпы халықтың мүдделері, қажеттіліктері қоғамдық өмірді өзгертудегі басты басымдық болып табылатынын көрсетеді. Әлеуметтік мемлекеттің қызметі ең алдымен адамның материалдық, әлеуметтік, рухани қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандырумен байланысты деп айтуға болады.

Өз кезегінде, соңғысын қанағаттандыру адамның барлық құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруды қамтиды. Әлеуметтік мәселелерді шешудегі осындай тәсіл ғана Қазақстан Республикасын әлеуметтік мемлекет ретінде сипаттай алады [88].

Қазақстан – біртұтас мемлекет. Біртұтас құрылым қағидаттары ҚР Конституциясының 2-тармағының 1-бабында бекітілген. Бұл өмір саласына қатысты көптеген қатынастарды көрсетеді және бұл қатынастар тиісті деңгейде реттеледі (тәртіптің сипатына байланысты) және мемлекеттік органдар Конституцияға сәйкес юрисдикцияны жүзеге асыруға құқылы дегенді білдіреді.

Билікті бөлу мәселесі қаржыландыруды жүзеге асырумен тікелей байланысты. Қазақстан Республикасының Конституциясы осы салалардың барлығын іске асыру үшін қажетті басқару деңгейін айқындамайды. Азаматтар саяси бірлік ретінде мемлекеттен тиісті әлеуметтік қамсыздандыруды ала алады және азаматтардың әлеуметтік құқықтарының (бюджеттен қаржыландырылатын) қалай жүзеге асырылатынын және қорғалатынын анықтау қажет.

Демек, әлеуметтік салада билікті дұрыс жүзеге асыру үшін билікті шектеу мәселесін шешіп қана қоймай, бұл мәселені шешіп, елдің біріккен ресурстарының қатысуымен осы қызметті қамтамасыз ету қажет. Қазақстан Республикасы өзіне алған міндеттемелерін орындау үшін адамдарға барабар

ресурстар беруге тиіс. Бұл дегеніміз, олар бюджеттен негізгі қорға қосымша қаражат аудармайды, бірақ оларға табыс алуға және тәуелсіз экономикалық қызметті ынталандыруға құқық береді. Барлық салалардағы менеджерлер әлеуметтік билікті пайдалануға және оған нақты белгіленген шектерде жауап беруге құқылы болуы керек. Әлеуметтік саладағы тиімділікті арттырудың бір жолы-аймақтық интеграция.

Қазақстан Республикасындағы ұйымдар әлеуметтік саладағы проблемаларды шешуге қатысу үшін заңда көзделген мүмкіндіктерді тиімді пайдалануға тиіс. Қазақстан Республикасындағы ұйымдар экономикалық жағдайдың өзгеруін ескере отырып, әлемдік қаржы дағдарысы жағдайында өз бюджеттерін әзірлеуге және әлеуметтік жауапкершілік туралы ережелерді қоса алғанда, мемлекеттік бюджеттен қосымша қаржылық қолдау көрсетуге тиіс. Дағдарыс жағдайында ең экономикалық дамыған аймақтар қиын жағдайға тап болуы мүмкін. Ұлттық экономика өскен сайын экономикалық әлеуеті жоғары ұлттық ұйымдар өсу қарқынының жоғарылауымен сипатталады, бірақ динамика нашарлаған сайын бұл әсерлер күшейеді. Қаржылық көмек шығыстарында мемлекеттік бюджет кірісінің едәуір бөлігін құрайтын өңірлер Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы № 95-IV бюджет туралы Заңында белгіленген мөлшерде (20.02.2021 жылға арналған өзгерістермен және толықтырулармен қолданыста болатын) субсидиялардан аз зардап шегеді [89].

«...әлеуметтік мемлекет дағдарысы туралы пікірталастардың тағы бір маңызды себебі – өсу, қайталану, әсіресе күрделі аумақтық құрылым жағдайында және мемлекеттік және әкімшілік аппараттың бюрократиясы. Бұл мемлекеттік қызметке жұмсалатын шығындардың өсуіне, әлеуметтік көмек көрсетудегі жеделдіктің төмендеуіне, нәтижесінде мемлекеттік қолдау тиімділігінің жоғалуына әкеп соғады» [27, 12 б.].

Осылайша, біздің ойымызша, Конституцияның 1-бабына сүйене отырып: «Мемлекетті субъект азаматтардың әлеуметтік құқықтарын жүзеге асырудың тиісті деңгейін қамтамасыз ете алмаған жағдайда, осы баптың 2-бөлігінің ережелерін іске асырудың кепілі ретінде қарастыруға болады. Осыған ұқсас тәсілді жергілікті өзін-өзі басқару органдарына қатысты да байқауға тиіс» [90].

Әрине, бұл ережелер тиісті нормативтік бекітуді қажет етеді. Әлеуметтік саясаттың бағыттары мен мазмұны, біріншіден, мемлекеттік ұйымдардың және тұтастай алғанда мемлекеттің қаржылық өсуінің әртүрлі өрлеуінің жалпы деңгейімен, екіншіден, оның әлеуметтік дамуының халық қабылдаған және қолдайтын мақсаттарымен анықталады. ҚР Конституциясы әлеуметтік саясаттың негізгі тұжырымдамалық ережелері туралы ресми мәлімдемемен қатар, оның азаматтардың құқықтарының пәрменділігін қамтамасыз ету мақсатында да көздейді.

Сонымен қатар, оларға мемлекеттің міндеттеріне тағы азаматтардың өз еңбектерін еркін басқару құқығы, демалу, әлеуметтік қамсыздандыру, денсаулықты сақтау және қорғау, медициналық көмек және тағы басқаларын қосуға болады.

Сондықтан білімге, ғылымға және мәдениетке инвестиция салу әлеуметтік көмек емес, ең алдымен адами ресурстарға инвестициялау болып табылады. Мысалы, денсаулық сақтаудың мақсатты мақсаты (Конституцияның 29-бабы) науқастарды емдеуді ғана емес, денсаулықты қолдауды да қамтиды. Дамыған елдердегі әлеуметтік саясаттың маңызды бағыты-денсаулық сақтау реформалары. Бұл сала әлеуметтік шығындар құрылымындағы ең қымбат салалардың бірі болып табылады. Көптеген елдерде мемлекет белгілі бір дәрежеде денсаулық сақтау секторындағы баға белгілеу мен қызмет көлемін реттеуді жүзеге асырады, осы саладағы әлеуметтік саясат бюджет есебінен жүзеге асырылады.

Бұл саясат Дания, Ирландия және Жаңа Зеландияда, негізінен мемлекет медициналық көмекке жауапты, сондай-ақ «жалғыз төлеуші» бар елдерде (мысалы, Канада сияқты) жеткілікті тиімділікті көрсетті. Алайда, батыстық мамандардың пікірінше, бекітілген бюджет қағидаты медициналық қызметтер нарығына тиімсіз қатысушыларды ынталандыру қаупін тудырады. Сондықтан ЭЫДҰ елдері жаңа саясатқа көшті – бюджет шығыстарының жоғарғы шегі қағидатын медициналық мекемелер қызметінің нәтижелерін ескеретін шаралармен ұштастыру [82, 135 б.]. Әлеуметтік саланы жаңғыртудың маңызды бағыттарының бірі зейнетақы жүйесін реформалау болып табылады. Оларды әзірлеу кезінде қандай басымдықтар (әлеуметтік немесе экономикалық) негізге алынғанын ескеру қажет. Зейнетақы заңнамасындағы жиі және түбегейлі өзгерістер мемлекеттік әлеуметтік саясаттың қайшылықтарын көрсетеді. Зерттеушілер тарату зейнетақы жүйесінен (Еуропаның барлық дамыған елдерінде, Канада, Жапонияда және т.б. табысты жұмыс істейтін) жинақтаушы зейнетақы жүйесіне негізсіз көшуді атап көрсетеді. Батыс елдерінің тәжірибесін ескере отырып, жақын шет елдермен, атап айтқанда Ресеймен ұқсастық жасауға болады.

Ресейдегі зейнетақы жүйесі, сондай-ақ Қазақстанда ұзақ мерзімді жинақтаудың мәжбүрлеу тетігі бар. Осылайша, әлеуметтік заңнама арқылы ел экономикасына инвестицияларды бағыттауға байланысты міндеттер шешіледі. Бұл саясат әлеуметтік әділеттіліктің жаңа тұжырымдамасына негізделген және постиндустриалды қоғамның құндылықтарына, ең алдымен білікті еңбек пен білімнің құндылықтарына бағытталған модельге басымдық береді. Сонымен қатар, қазіргі жағдайда тұрақты жұмыспен қамтуға деген ұмтылыс көбінесе табыс табу қажеттілігімен ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік мәртебеге, беделге, қауіпсіздікке, қарым-қатынасқа және ұжымдық қызметке қатысуға деген ұмтылыспен байланысты екендігі ескеріледі. Жалпы, барлық халықтар мен адамдардың болашағы өскелең ұрпаққа байланысты. Сондықтан отбасы мен балалардың құқықтары мен құқықтық қорғалуын қамтамасыз ету – әрбір ел мен әлемдік қоғамдастық үшін сөзсіз міндет. Балаларды қорғау жөніндегі идеология мен практиканы әзірлеу стратегиясы, яғни баланы толыққанды өмірге даярлау, баланың Қазақстан Республикасының Конституциясында кепілдік берілген негізгі құқықтары мен заңды мүдделерін іске асыруға байланысты туындайтын қатынастарды реттейтін, сондай-ақ жекелеген қағидаттарға сүйене отырып

Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Заңының қабылдануына әсер етті [91].

Алайда, бала құқықтарын қорғаудағы қазіргі жағдай жеткіліксіз, сондықтан бұл салада заңды күшейту қажеттілігі айқын. Сайып келгенде, болашақ елдегі балалардың құқықтары қаншалықты тиімді қорғалатынына байланысты болады. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ақпаратына сәйкес, 2022 жылы елімізде 6 485 507 бала саны тіркелген [92]. 2019 жылдың тамыз айынан бастап балаларға қатысты түрлі себептермен жүгінген 667 өтініш, оның 113-і – 2021 жылы түскен. Мысалы, мүмкіндігі шектеулі балалардың медициналық көмек пен дәрі-дәрмек алуға қатысты құқықтары, әлеуметтік көмек, білім беру, қорғаншылық пен қамқоршылық, алименттер, спорт пен өнер үйірмелерінің қолжетімсіздігі, құжаттандыру және басқа да проблемалар бойынша бала құқықтары бұзылады екен [93].

Қарап отырсақ, әлемде ешбір мемлекет өзін балалар құқықтарын сақтау саласындағы үлгілік ролін ұсына алмайтындығын мойындау керек. Ең демократиялық және экономикалық дамыған елдердің өзінде балалар арасындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар, өмір деңгейі төмен отбасылардың болуы, медициналық қызмет көрсетудің жеткіліксіздігі, қамқорлықсыз қалған балалардың өсуі тән. Бұл балалар мәселесін жан-жақты шешу қажет екендігін көрсетеді.

Сайып келгенде, болашақ елдегі балалардың құқықтары қаншалықты тиімді қорғалатынына байланысты болады. Балалардың әлеуметтік қолайсыздығының алдын алу үшін құқықтық жағдайлар жасауға ықпал ететін көптеген заңдар әзірленді және қабылданды. Ана, әке, бала және отбасын Ұлттық қорғау мәселелері бойынша арнайы шаралар әртүрлі заңнамалық актілерге енгізілген. ҚР Конституциясының 27-бабының 1-тармағына сәйкес «Неке, отбасы, ана, әке және бала мемлекеттің қорғауында болады» [1].

Қазақстан жас тәуелсіз мемлекет әлеуметтік саясат жүйесінде халықтың жағдайын жақсарту үшін аз күш жұмсамайды. Тәуелсіздіктің соңғы жылдарында мемлекеттің өркендеуінде көтерілістер мен құлдыраулар болды.

Алайда, өмір әл-ауқатының сапасын арттыратын жаңғырту үдерістерін назарға ала отырып, Қазақстанда бүгінгі таңда түрлі салаларда белсенді көрінетін көптеген әлеуметтік институттарды реформалау жүргізілді. Халық санын сақтауға, оның ішінде табиғат үнемдеуге байланысты әлеуметтік мемлекет құрудың маңызды міндетін бөлек атап өткім келеді. Бұл ретте халық үнемдеу деп «биологиялық массаны» сақтауға және ұлғайтуға деген көзқарас емес, бізге мұраға қалған әлеуметтік әлемнің өңірлік және тарихи қалыптасқан этномәдени және тілдік алуан түрлілігін сақтау түсініледі.

Табиғатты үнемдеу функциясына да қатысты, өйткені бұл жағдайда табиғатты ұтымды пайдалану және табиғи жүйелерді қорғаудың әмбебап механизмдері туралы емес, күрделі әлеуметтік-табиғи жүйелерден тыс өзін-өзі көбейту, табиғи мұраның өзегін құрайтын бірегей және орны толмас аймақтық табиғи әртүрлілікті сақтау туралы айту керек. Кез-келген елдің немесе аймақтың

табысты және тұрақты дамуын қамтамасыз ету, сондай-ақ олардың бәсекеге қабілеттілігі көбінесе адами ресурстардың саны мен сапасына байланысты. Әлеуметтік мемлекет құрылысының «жасыл» аспектісі бөлінді. Осыған байланысты, әлеуметтік және экологиялық саясаттың қарама-қайшылығы ғылым тұрғысынан табиғи емес және саяси тұрғыдан қылмыстық екендігіне назар аудару керек, экологиялық саясат мәні бойынша әлеуметтік саясаттың бөлігі болды және болып қала береді

Жоғарыда айтылғандай, әлеуметтік теорияны дамыту әл-ауқат мемлекетін дамыту қажеттіліктері үшін қажет. Бұл Қазақстанның ұзақ мерзімді даму стратегиясын көрсетеді. Бұл бағыттағы алғашқы қадамды конституциялық деңгейде қазіргі демократияның негізгі қағидаларының бірі «адамның лайықты өмірі мен еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар жасау жалпы мемлекеттік саясат дәрежесінде болады» деуге саяды.

Осылайша, осы бөлімге логикалық қорытынды ретінде Конституцияда лайықты өмір сүру және еркін даму үшін жағдайлар жасалуы керек деп айтуға болады. Бұл біріншіден, мемлекеттің немесе әлеуметтік саясаттың осындай жағдайларда қол жеткізуге ұмтылатын ұстанымын күшейтеді. Еліміз тәуелсздің алғаннан бері әлеуметтік саясатқа басты назар аударады. Осы тұса көптеген қадамдар жасалғандығын көреміз.

Екіншіден, еліміз нарықтық экономиканы, жеке меншікті, бәсекелестік пен кәсіпкерлікті дамытуға назар аударады деп айтуға болады. Бұл тауарларды тең бөлу арқылы емес, негізінен, өнімділікті, тиімділікті, жеке жауапкершілікті және әр адамның және жалпы адамдардың өмір сүру жағдайларын қамтамасыз етуге бағытталған іс-шаралар арқылы жүзеге асырылады.

Сонымен қатар, әлеуметтік Конституциялық қатынастарды реттейтін әлеуметтік және құқықтық нормалар тұжырымдалған. Оларға мыналар жатады: азаматтарға жұмысшылар мен жұмыс берушілердің мүддесі үшін жұмыс істеу құқығына кепілдік беретін Еңбек туралы заңнама. Әлеуметтік қамсыздандыру, зейнетақы құқығы, экологиялық қауіпті аудандарда иммиграция, білім беру, денсаулық сақтау және халық туралы заңдарды қолдау.

Біз қоғам мүшелері алдындағы жауапкершілігі жоғары мемлекеттің қызметі барлық адамдардың материалдық, әлеуметтік және рухани қажеттіліктерін қанағаттандырумен байланысты деп мәлімдейміз. Соңғысын қанағаттандыру – бұл адамдардың қауіпсіздігін ешқандай қорғаныссыз қамтамасыз ететін барлық бостандықтар мен құқықтық нормаларды жүзеге асыру. Тек осылай ғана Қазақстан Республикасын әлеуметтік проблемаларды шешетін әлеуметтік мемлекет ретінде сипаттауға болады.

Мемлекеттің негізгі заңдарында немесе Конституциясында адам құқықтарын жүзеге асырудың басымдықтары мен алғышарттары жоқ және бұл тек саяси және қоғамдық өмірдің барлық салаларына қатысты. Өркениетті қауымдастықтардың тәжірибесіне сәйкес, мемлекет беретін барлық құқықтар мен бостандықтарды толық қамтамасыз ету керек.

2 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН ДАМУ ЖОЛЫНДАҒЫ ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕР

2.1 Нарықтық экономика жағдайындағы либералдық идеялар мен мемлекеттің әлеуметтік рөлінің өзара әрекеттесуі

Әрбір жеке экономикалық немесе әлеуметтік-экономикалық тұжырым өздігінен туындамайтыны белгілі. Оның негізіне бұрын әзірленген теориялар, зерттелген көзқарастар жатыр. Біздің ойымызша, әлеуметтік нарықтық экономика туралы толыққанды зерттеу үшін тақырып шеңберіндегі негізгі көзқарастарды алдын ала сипаттау қажет.

Экономикалық либерализм теориясы ретінде көзқарастар жүйесі өзінің бастауын «адамдар өз қалағанын жасасын деген» талапты алға тартқан ағылшын классиктері Адам Смит пен Дэвид Рикардодан бастау алады. Либерализм жеке қызығушылықпен анықталатын жеке қызметтің жетекші рөлін мойындайды. Теорияның негізгі принципі – шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін ең үлкен еркіндікті қамтамасыз ету және мемлекеттің экономикаға араласу дәрежесін қатаң шектеу (*Laissez faire* ұстанымы бойынша) [94, 87 б.].

Әл-ауқат мемлекетінің немесе әлеуметтендіруші мемлекеттің принципі мен либерализм принципі арасындағы байланыстың қиындықтары әл-ауқат мемлекеті, былайша айтқанда, қоғамдық мүдделерге артықшылық береді, ал либерализм деп аталатындар жеке адамдардың мүдделеріне артықшылық береді және әлеуметтік тұрақтылықтың топтық және ұжымдық және жеке

қажеттіліктері арасында келісімге келу қажет және ол тұтастай алғанда қоғамның дамуы үшін тиімді.

Әлеуметтік мемлекет нарықтық экономиканы, жеке меншікті, бәсекені, кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған. Пайданы тең бөлу емес, ең алдымен өндірісті дамыту, оның тиімділігі, жеке жауапкершілік пен белсенділік арқылы әрбір адамға лайықты өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету болып табылады.

Қазақстан Республикасының соңғы онжылдықтардағы дамуы мен өркендеуінің жан-жақты процесі, әлеуметтік мемлекет құруға бағытталған. Бұл түсінікті, әрқашан жақсы жұмыс істеген адамдар қабылдады және олардың кейбіреулері мұны өздері жасауға мәжбүр болды. Біз бұл проблема немесе қиындық бір жағынан ақпараттың жетіспеушілігімен, екінші жағынан либералды құндылықтар мен Мемлекеттік әл-ауқаттың Конституциялық принциптері арасындағы қайшылықпен байланысты деп санаймыз. Бұл мәселені түсіну үшін, либерализмнің негізгі принциптері мен әлеуметтендіруші мемлекеттің негізгі принциптері арасындағы байланысты қарастыру қажет. Либерализм принциптері әртүрлілікті ұсынатыны белгілі.

Нарықтық экономиканың әртүрлі тұжырымдамалары либерализмнің келесі түрлеріне негізделген [95]. Біріншіден, бұл Адам Смит пен Шотландия мектебінен (А.Смиттің әсері бір мектептен алыс болғанына қарамастан) өз қызығушылығына үлкен мән беретін дәстүр. Екіншіден, Юрген Хабермастың (Jürgen Habermas) еңбектеріндегі сияқты қоғамдық ақыл мен логика принципіне негізделген дәстүр. Үшіншіден, христиандық, әсіресе католиктік, нарықты үйлестіру механизмі ретінде қабылдайтын, бірақ оны тиісті институционалдық және әлеуметтік саясатпен (Августин мен Томас Аквинскийдің еңбектері) сүйемелдеуді талап ететін доктрина. Питер Козловскийдің (*Peter Koslowski*) пікірінше, әлеуметтік нарықтық экономика тұжырымдамасы бастапқыда классикалық және христиандық экономикалық көзқарастар негізінде қалыптасады (шамамен бірдей).

Либералды идеяларды іс жүзінде жүзеге асырған кезде, бұл идея христиандық пен ежелгі философиядан бастау алатынын және оның құндылығы, былайша айтқанда, Батыс мәдениетінің өнімі екенін және географиялық құндылығы жоқ екенін есте ұстауымыз керек. Бұл қазір нені білдіреді? Одан басқа, ой еркіндігінің пайда болуы – бұл тарихи тұрғыда сұрақтардың жауабын береді. Елемеуге болмайтын екінші фактор – әртүрлі негізделген тәжірибелер, елестер мен қиялдар, яғни қоғамдық санасы күшті барлық рухани таптардың барлығында либералдық деп аталатын ойлау кеңестік ойлаудан әлдеқайда жақсырақ.

Былайша айтқанда тарих үшін либерализмнің табиғаты ұлттық мәдениет және идеологиялық саясат үшін үлкен маңызға ие. Либерализм – қоғам, елдер мен адамдар арасындағы әртүрлі өзгерістерге байланысты негізгі мәселелерді түсіндіретін күрделі құбылыс. Бұл құбылыстар ел мен үкіметке байланысты өзгереді. Адамдардың ішкі құндылығы мен мінез-құлқы үшін жауапкершілік, жеке меншік пен бостандық, еркін нарық, бәсекелестік және кәсіпкерлікке қажетті жағдайлар сияқты заманауи әлеуметтендіру және саяси лексиканың

белгілі санаттарын қамтиды. Тең мүмкіндіктер, биліктің бөлінуі, былайша айтқанда, адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ететін конституциялық жүйе, жалпыға бірдей сайлау жүйесі. Либерализмнің көптеген қолданыстары бар, бірақ олар ортақ негіздермен, принциптермен және идеалдармен бөліседі, бұл оны әлеуметтік-саяси ойлаудың ерекше түріне айналдырады.

Күрделі және әмбебап қағида ретінде маңызды ережелер қоғамдық өмірдің барлық салаларына және барлық әлеуметтік таптарға қолданылады. Либерализм әлеуметтік және әртүрлі топтардың мемлекеттік бақылаусыз өмір сүру міндеттемесіне түсіністікпен қарайды. Бұл түсінікті. Қоғамдастықтың барлық мүшелеріне ресми үндеуі бар. Шын мәнінде, либерализм негізінен жоғары білімі мен байлығы бар адамдарға, яғни жеке тиімділігін арттыруға ықпал ететіндерге бағытталған. Тарихи тұрғыдан либерализмнің өрлеуі капитализмнің қалыптасуымен байланысты болды және нақты осы класс аталған идеяның қозғаушы күші болды. Жаңа капиталистік қатынастар идеологияның дамуы үшін тағы да негіз болды.

Буржуазиялық мемлекет пен либералды саяси идеологияның қалыптасу процесі режим мен бақылаудың саяси тарихына сәйкес пайда болды. Радикалды буржуазиялық көшбасшылар конституционализм мен жаппай егемендік идеяларына негізделген республикалық жүйені жасады не конституциялық жүйе арқылы абсолютті монархияға келді. Қоғамдық өкілдік идеясы парламенттік сайлауда және әлеуметтік топтар жүйесіндегі үстемдікте көрініс тапты. Конституцияда бекітілген табиғи құқықтар тұжырымдамасы барлық азаматтарды заңның үстемдігін, ақпараттың ашықтығын, мүдделер мен құқықтар және бостандықтарды тануға мәжбүр етті. Азаматтық саясат пен құқықтық жүйенің қалыптасуы либералды экономикалық принциптердің заңнамалық интеграциясымен аяқталған қазіргі жағдайда мемлекет күту күйінде болды.

XIX ғасырда классикалық либерализм қалыптасты, «философиялық радикалдар» деп аталатын өкілдер И. Бентам, Д. Рикардо, Дж. Милл, «манчестер мектебі» - Р. Кобден, Д. Брайт және француз экономикалық либерализм мектебі, өкілдері Б. Констант, Ф. Бастиа оларға қосылды. Либерализмнің классикалық принциптері табиғи құқық тұжырымдамасынан бас тарту және жеке құқықтарға негізделген утилитарлық этиканы құру арқылы қалыптасты. Мұнда, басқалардың теңдігі негізінде жеке тұлғаның максималды еркіндігін қолдайтын «ойын ережелері» белгіленеді. Жеке меншік-бостандықтың басты кепілі болып саналды.

XIX ғасырдың аяғында әдебиетте бостандықтың бостандық және теңдік екі негізгі құндылығына негізделген, либерализмнің жаңа түрі жарық көрді. Бұл «неолиберал» және «әлеуметтік бостандық» терминдерімен анықталады. Классикалық либерализмнің кейбір негізгі қағидалары марксизм мен социал-демократияның әсерінен өзгертілді. Олар әлеуметтік-экономикалық өмірде, аз қамтылған отбасыларды қолдау, әсіресе әлеуметтік әділеттілік, әлеуметтік теңдік және өзара көмек тұрғысынан жағымды рөл атқарады.

Неолибералдық жоба 19 ғасырдың аяғы мен 20 ғасырдың басында енгізілді және фундаментализм социализм доктринасына балама болды. Алайда, социал-демократтар мен неолибералдардың адам табиғаты мен қоғамы туралы көзқарастары әртүрлі. Сонымен қатар, деректерді тиісті әлеуметтік көздерден ажырату үшін ұқсас әлеуметтік жүйелер мен функциялар қажет.

Классикалық байлық теориясын өзгерту арқылы әлеуметтік либералдар кедейлердің өмір сүру жағдайларын жақсартып, халықтың табысының бір бөлігі салықтан түсетін және әлеуметтік қажеттіліктерге бөлінетін жүйені құрды. Ішкі нарықтың кеңеюімен бүкіл қоғам жағымды экономикалық дамуға қол жеткізеді.

«Чикаго мектебінің» өкілдері Ф.Хайек, М. Фридман, Л. Мизес және т. б. классикалық либерализмді жандандыру үшін көп күш жұмсады, олар мемлекетке «әділ бөлу» функциясын беруден бас тартты, өйткені бұл жеке бостандыққа сәйкес келмейді. Либералдар әлеуметтік шиеленісті сөзсіз жеңілдететін әлеуметтілікке тән минималды мемлекеттік саясат туралы тезис жасады. Либерализм идеялары тек батыста ғана емес, Ресейде де белсенді түрде қабылданды, бірақ олар біршама өзгерді және жергілікті жағдайларға қосылды [72, 62 б.].

Б.Н. Чичерин, П.И. Новгородцев, Б. А. Кистяковский, П.Г. Виноградов және басқалары өз үлестерін қосты, бірақ көзқарастардың консервативті болуына байланысты талап етілмеді.

АҚШ-тан айырмашылығы Еуропада жеке меншік иелерінің либералды мемлекетіне қарағанда, жалпы әл-ауқат мемлекетіне әрқашан қолайлы болды. Әлеуметтік әл-ауқат мемлекеті ұзақ уақыт бойы қоғамның жауапкершілігі мен тәртіпті институты ретінде қарастырылды. Еуропалық мемлекеттік-құқықтық мәдениетте мемлекеттің өз азаматтарының өмір сүру деңгейі үшін жауапкершілігі танылады.

Италия Конституциясының 42-бабында меншік қатынастарындағы әлеуметтік мемлекеттің ерекше рөлі көрсетілген: «Меншік мемлекеттік немесе жеке болуы мүмкін. Экономикалық тауарлар мемлекетке, қоғамдарға немесе жеке тұлғаларға тиесілі. Жеке меншік оның әлеуметтік функциясын және барлығына қол жетімділігін қамтамасыз ету мақсатында оны сатып алу және пайдалану тәсілдерін, сондай-ақ оның шегін анықтайтын заңмен танылады және кепілдендіріледі. Заңда көзделген жағдайларда жеке меншік өтемақы төленген жағдайда ортақ мүдде үшін иеліктен шығарылуы мүмкін» [96].

Дамудың басқа кезеңдері болды, бірақ сонымен бірге ол сәтті болмады, өйткені батыстық либералды үлгілерді жүзеге асырудағы нақты мүмкіндіктер ескерілмеді. Қазақстан әрқашан Ресей үшін қандай да бір мағынада плацдарм болғанын назарға ала отырып, біздің еліміз әлеуметтік-саяси ерекшеліктер мен бірлескен социалистік режимге байланысты либерализм идеяларын дербес дамыта немесе енгізе алмады. 1993 жылдан бастап радикал-либерализм социал-либерализмнің пайдасына өз позициясын әлсіретті, бірақ бұл екі ағым да өз жақтастарын таппады және кең таралды.

Біздіңше либерализмді жақтаушылардың теориялық сенімдері келесі бірқатар ережелерде көрсетілуі мүмкін:

- нарықтық жүйе экономиканың ең тиімді жүйесі болып саналады-ол экономикалық өсу мен даму үшін ең жақсы жағдай жасайды;
- нарықтық жүйе өзін-өзі реттеу қабілетіне ие, осылайша «табиғи тәртіптің» (Ordnung) болуын қамтамасыз етеді;
- табиғи тәртіп жеке және қоғамдық мүдделердің оңтайлы үйлесімін қалыптастырады және қолдайды;
- қызмет бостандығына монополиялардың құрылуы және (немесе) мемлекеттің араласуы кедергі келтіреді;
- мемлекет тек бәсекелестік үшін жағдайларды қамтамасыз етуге міндетті.

Ғылымға қатысы бар көптеген авторлар «әлеуметтік мемлекет» терминінің авторы Лоренц фон Штейн болды деген болжамды алға тартты, «...ол оны әртүрлі әлеуметтік топтар мен билігінің арқасында күшін, жеке тұлғаның құқықтарының абсолютті теңдігін қамтамасыз ететін мемлекет ретінде анықтады» [2, 83-84 б.].

«Әлеуметтік мемлекет» немесе «әл-ауқат мемлекеті» терминдері ең көп қолданылатын синонимдер болып табылады, бірақ оларды бөлейік. Кейбіреулердің пікірінше, бірінші тұжырымдама мемлекеттің азаматтық қоғамның қауіпсіздігіне назар аударып қана қоймай, сонымен қатар құрылымдық әлеуметтік реформаларды, соның ішінде экономиканы біріктіретінін және жұмысшылардың өндірісті басқаруға қатысуын қамтамасыз ететінін білдіреді. Екінші тұжырымдама мемлекетке қатысты және азаматтардың әл-ауқатын арттыруға және әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған.

Егер мемлекет азаматтардың әл-ауқатын жақсарту үшін жеңілдіктер мен әлеуметтік қамсыздандыруды ұсынумен шектелсе, онда бізде қарым-қатынасты реттеу объектісі ретінде жеке тұлға мен қоғам бар. Бұл мәселені түсіну либерализмге тән. Егер мемлекет әл-ауқаттың белгілі бір деңгейін қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен бірге қоғамды, оның ішінде экономиканы белгілі бір құрылымдық реформалауды жүзеге асырады деп есептесек, онда әлеуметтік топтар арасындағы қатынастар, ең алдымен бөлу саласындағы қатынастар реттеу объектісіне айналады. Бұл көптеген мамандар мойындаған құқықтық демократиялық мемлекет пен әлеуметтік мемлекет арасындағы қайшылықтың мәні. Теориялық деңгейде бұл қайшылықтар ұйымдардың заңды теңдігін мойындайды, ал заңның үстемдігі олардың нақты әлеуметтік-экономикалық жолын анықтайды.

Мұның бәрі әлеуметтік сипаттағы мемлекеттің алдына қандай мақсаттар қойғанына, қоғамдағы әлеуметтік және мәдени қатынастарға және әлеуметтік және саяси күштерді бақылауға байланысты.

Зерттеушілер елдің келесі ерекше әлеуметтік белгілерін анықтайды: ынтымақтастық, әділеттілік, заңдылық, демократия, әлеуметтік қамқорлық және әлеуметтік бейбітшілік [97, 84 б.], оны «әлеуметтік функция» категориясы арқылы анықтауды ұсынады, ол «мемлекеттің тарихи нақты және заңмен ресімделген функциясы, оның мақсаты өндіріс пен қоғамның тұрақты және тәуелсіз дамуы үшін қажетті халықтың әл-ауқатының тарихи анықталған деңгейін қамтамасыз ететін қоғамдық жүйелер мен топтардың әртүрлі

модификациясындағы қатынастарды реттеу болып табылады» [28, 8 б.]. Басқа авторлар «әлеуметтік мемлекет» категориясын әлеуметтік капитализм сияқты мемлекеттің осы түрін сипаттау арқылы қарастырады [33, 54-60 б. б.].

Жоғарыда келтірілген талдаудан көріп отырғанымыздай, жеке құқықтану әрекеттеріне қарамастан, мемлекеттік жүйенің әлеуметтілігінің егжей-тегжейлі тұжырымдамалары мен жалпы қабылданған анықтамалары әлі пайда болған жоқ. Оның ерекшелігі-шетелдік және ресейлік ғалымдардың көпшілігі бұл елдің конституциялық ерекшелігі, әлеуметтік міндеттемелерге байланысты көптеген ерекшеліктерге ие болуымен шектеледі. Осыған сүйене отырып, әлеуметтік саясат әлеуметтік саладағы нақты мемлекеттік шаралар жүйесі ретінде қарастырылады.

Алайда, кез-келген қазіргі мемлекеттің әлеуметтілігіне тән элементтері бар саясат ішкі қайшылықты екенін атап өткен жөн. Бір жағынан, ол жеке өндіріс пен нарықтардың дамуына ықпал ету үшін кәсіпкерлердің қажеттіліктерін қанағаттандыруы керек. Міндетті саясат жұмысшылардың әлеуметтік қажеттіліктерін ескеруі керек.

Әлеуметтік типтің жоғары дәрежесі бар мемлекеттің принциптері қандайда бір жолмен көптеген саяси партиялардың бағдарламалық құжаттарында және көптеген еуропа елдерінің конституцияларында қамтылған. Сонымен бірге, қоғамдық-саяси қозғалыстар мен саяси партиялардың бағдарламасы мен конституциялық нормалардың мазмұны әлеуметтік типтің жоғары дәрежесі бар мемлекет тұжырымдамасына біріктіріледі.

Либералды-демократиялық партияның идеологиясы максималды әлеуметтілікке тән мемлекеттің маңызды міндеті-толық жұмыспен қамту, кедейлерге көмектесу және қоғамдық өмірде ынтымақтастық пен серіктестік орнату деп санайды. Социал-демократиялық партия өркендеген мемлекетті әлеуметтік саясат мемлекет мүддесіне сай келмейтін социал-демократияға қадам ретінде қарастырады. Алайда оның тікелей жауапкершілігі азаматтардың әлеуметтік құқықтарынан туындайды.

К. Г. Мюрдал және Д. Белла, олар ерте ме, кеш пе Батыс елдері қаржылық және әлеуметтік қалыптасудың белсенді эволюциялық даму жолына түседі деп сенді, бұл сөзсіз аралас экономикаға, саяси биліктің орталықсыздандырылуына және идеологияның болмауына байланысты әлеуметтік әл-ауқат жағдайына әкеледі. Алайда, қоғамды әлеуметтік реформалау идеялары күрт қарсылыққа тап болды. Шексіз экономикалық еркіндікті жақтаушылардың пікірінше, мемлекеттің әлеуметтік саясаты «...еркін нарықтың «әділдігінің» бұзылуына әкеліп соғады, жеке адамның құқықтарын шектейді, мемлекеттің көмегіне сүйенетін пассивті адамдар қабатын қалыптастырады» [98, 186 б.].

Әлеуметтік сипаттамалары бар елдердің консервативті, монетаристік тұжырымдамаларының қайшылықтарына қарамастан, бұл тұжырымдама барған сайын таныла бастады және іс жүзінде қазіргі мемлекеттердің конституцияларына енгізілді.

«Әлеуметтік бағдарланған елдердің ұшырасатын қиындықтары «әлеуметтік теңсіздіктерді теңестіру» рухында еркін экономикаға ықпал етудің

нақты тәсілдері мен жою процесі арасындағы тепе-теңдікті табу қажеттілігімен байланысты [95, 158 б.].

Батыста әл-ауқатты дамыту тәжірибесі нарық еркіндігі мен елдің экономикаға әсері арасындағы тепе-теңдікті табу қаншалықты қиын екенін көрсетеді. Бұл қиындықтардың тамыры тек экономикалық даму деңгейінде ғана емес, сонымен бірге идеалды үйлесімділікке қол жеткізу мүмкін емес еркіндік пен үйлесімділік пен теңдік принципі арасындағы мәңгілік қайшылықта жатыр. Сондықтан «әлеуметтік типтегі мемлекеттің мақсаты, нақты теңсіздікті жою емес, «теңсіздіктерді теңестіру», мүліктік жағдайдағы күрт айырмашылықты жою, қоғамның барлық мүшелеріне лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету үшін жеке тұлғаның әлеуметтік мәртебесін арттыру» [38, 309 б.].

XX ғасырдың бірінші жартысында Еуропа елдерінде әл-ауқат мемлекетінің негізгі ерекшеліктері қалыптасады: 1) мемлекеттің жеке экономика саласындағы реттеуші рөлінің өсуі; 2) мемлекеттік меншікті және өндіріс салаларын мемлекеттік басқаруды күшейту; 3) жұмыссыздық, жазатайым оқиғалар кезінде өз азаматтарына көмек көрсету, зейнетақылар мен субсидиялар беру. Континентальды елдерде тұрақты әлеуметтік мемлекеттің құрылуы әлеуметтік қақтығыстарды жеңілдетуге ықпал етті және оның билік функцияларын нығайтудағы, бейбітшілік пен қоғамдық тыныштықты қамтамасыз етудегі рөлін күшейтті. Әлеуметтік бағдарламалардың кеңеюі заңнама жүйесіне жаңа өзгерістер енгізетін, билік институттарын өз талаптарына бейімдейтін азаматтық қоғам тарапынан әлеуметтік мемлекетке ықпалдың өсуімен қатар жүреді. Мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара ықпалы саяси-құқықтық доктринаның пайда болуына әкелді [99, 207-208 б.б.]

Әр елдің өзіндік әлеуметтік мәртебесі, Конституциясы және формасы бар. Бұл елдің әлеуметтік-тарихи дамуына, ұлттық және рухани дәстүрлерге, ұлттық өмірлік тәжірибеге, геосаяси факторларға және т. б. байланысты. Осылайша, егер әлеуметтік мемлекеттің қалыптасу жолына түскен өтпелі кезеңдегі қоғамның ерекшеліктерін ескере отырып, бір жағынан қоғамды біріктіре алатын мемлекет пен азамат арасындағы қарым-қатынас принциптерін тұжырымдау қажет, екінші жағынан, олар адам құқықтары мен бостандықтарының бүкіл кешенін іс жүзінде жүзеге асыруға ықпал ету керек.

Бұл принциптер келесідей:

– нарықтық қатынастарды дамытуға жәрдемдесе отырып, мемлекет халықтың өмір сүруінің сапалы деңгейін қамтамасыз етуге кепілдік беруге арналған шаралар жүйесінде көрініс табатын адамдарды әлеуметтік қорғау функциясын өзіне алады. Бұл ретте белгілі бір өңірдің өндірістік-белсенділік және әлеуметтік-мәдени әлеуетін ескеру қажет, яғни бұл өңірлік бейімделген әлеуметтік саясат болуы тиіс;

– мемлекет салық жүйесін, мемлекеттік бюджетті және әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыру арқылы бөлу қатынастарын реттеуді қолдайды;

– ғылым мен мәдениеттің қоғамдық өмірдегі айрықша маңыздылығын назарға ала отырып, мемлекет іргелі ғылыми және мәдени бағдарламаларды қолдау есебінен қаржыландырылады;

– теңдік және әлеуметтік әділеттілік қағидаттары әлеуметтік бағдарламаларды кеңейту, қайырымдылықты ынталандыру және өндірістік және сауда монополияларын жою негізінде баға белгілеу процесіне ықпал ету арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуы ұзақ, күрделі және даулы процесс. Әлеуметтік мемлекеттілікті қалыптастыру қажеттілігін мойындау және осы Ережені Конституцияда бекіту, әлеуметтік реформаларды жүргізудің стратегиясы мен тактикасын әзірлеу – алғашқы қадам ғана. Ең қиыны – адамның әлеуметтік, экономикалық және өзге де құқықтарын іске асырудың қажетті кепілдіктері мен тетіктерін жасау.

Біздің еліміз экономиканың эволюциялық қалыптасуы мен әлеуметтік даму жолымен жүріп, экономикалық өсу кезеңдері болып табылатын нарықтық экономика мен капитализмге бағдарлануы керек. Бұл қоғам үшін алғышарт емес, еркін мемлекеттің алғышарты. Сонымен бірге адам құқықтары қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне қайшы келмеуі керек. Әйтпесе, адам құқықтары сәтті жүзеге асырылмайды.

Осылайша, осы бөлімнің қорытындысы ретінде Қазақстан Республикасының Конституциясы меншіктің ең аз әлеуметтік мазмұнын көздейтінін атап өтуге болады, бұл теориялық тұрғыдан экономиканың тиімділігін және әртүрліліктің тек бір меншік нысанына интеграциялануын көрсетеді. Меншік туралы бәрі: бұл басқару сапасымен, инвестиция деңгейімен және жұмысқа ынталандырумен анықталады.

Нәтижесінде жеке тұлға, қоғам және мемлекет сияқты өркениеттің тұрақты даму элементтері арасындағы ақылға қонымды тепе-теңдікке қол жеткізіледі. Бір жағынан демократиялық принциптерге негізделген азаматтардың мүдделері қорғалатын мемлекеттің Негізгі Заңында аталған моделі қоғамдық мемлекет принциптері арасындағы қайшылықтарды шешуге арналған ішкі ресурстарды қамтиды немесе басқа жолмен әл-ауқат мемлекеті мен либералды мемлекет деп аталатындай, екінші жағынан, тиісті Конституцияның құндылықтар балансы негізінде сенімді. Бұл әлеуметтік тұрақтылықты, Конституциялық қауіпсіздікті және оның мүшелерін қорғауды қамтамасыз етудің маңызды негізі.

2.2 Әлеуметтік саясаттың тиімділігін арттырудың құқықтық нысандары

Мемлекеттік саясат жауапкершіліктің тек қазіргі ұрпақ алдында ғана емес, болашақ ұрпақ алдында да бар екенін ескеретін перспективалы болуға тиіс.

Әлеуметтік саясат – мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі. Саясат әлеуметтік Конституцияның өзгеруімен, халықтың әл-ауқатының жоғарылауымен, өмір сүру деңгейінің жоғарылауымен, материалдық қанағаттанумен және рухани қажеттіліктермен тікелей байланысты әр түрлі қоғамдардағы әр түрлі топтарға бағытталған. Бұл адамдардың өмірін жақсартады. Бұл әлеуметтік сектор әртүрлі ұйымдар мен әлеуметтік ұйымдардың өмір салаларынан өзгеше дегенді білдірмейді. Олар бір-біріне

тәуелді және адамдардың қоғамға көп сөйлей алмауының жақсы себептері бар, бірақ әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-экономикалық себептерге байланысты олар ұқсас оқиғалар мен процестер туралы айтады. Әл-ауқат мемлекетінің тарихи қызметі әр түрлі болуы мүмкін елдің және қоғамның таңдауы және нақты әлеуметтік саясаты. [77, 15 б.].

«Әлеуметтік» термині ешқашан семантикалық мағынасына сәйкес қолданылмайды. Ол латын тілінен онда «socius» шыққан, «дос» немесе «әріптес» дегенді білдіреді. «Саясат» термині грек тілінен алынған «politikos» бастапқыда мемлекетті басқару басқару өнерін білдірді. Қазіргі түсінікте саясат «қоғамды басқаруды билік құрылымдары арқылы жүзеге асыратын, адам қызметінің саласы» ретінде түсініледі [100, 608 б.]. «Әлеуметтік саясат» термині ғылыми әдебиеттерде де, ғылымда, күнделікті өмірде де жиі қолданылады және оған әр түрлі ұғымдар енгізілген. Әлеуметтік саясатты заңгерлер, экономистер, саясаттанушылар, журналистер әр түрлі түсіндіреді. Осыған байланысты, әлеуметтік саясат тұжырымдамасы бір мәнді түсіндірмеге ие емес, және кейбір авторлардың пікірінше, қандай да бір жан-жақты анықтама беру мүмкін емес [101, 17 б.].

Бұл тұжырымдаманың соншалықты біркелкі емес түсіндірілуіне келесі факторлар айтарлықтай әсер етеді:

- мемлекеттік құрылым, идея және идеология;
- халықтың білім деңгейі және өзін-өзі тану;
- азаматтардың өмір сүру деңгейі;
- мәдени жағдайлар, дәстүрлер, әдет-ғұрыптар;
- халықтың этникалық құрамы;
- діндер, олардың саны мен сипаты;
- қоғамдық және гуманитарлық ғылымдардың даму деңгейі;
- құқықтық жүйе;
- кәсіби бірлестіктер мен қоғамдық ұйымдардың ықпалы және т.б

факторлар [101, 18 б.].

Байқағанымыз, ғылыми сөздіктер мен жинақтарда әлеуметтік саясат деп ғылыми пәнді де, практикалық қызметті де түсінеді. Жалпы алғанда әлеуметтік саясат идеялар жүйесі және халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға бағытталған әрекеттер.

Ресейлік автор В.И. Даниленко, біздің ойымызша, ең кең және күрделі анықтама береді. Ол әлеуметтік саясатты нақтылау жиынтығы, қақтығысты шешу процесі және өзара қолайлы шешім табу, сондай-ақ әлеуметтік кепілдіктер аясындағы шешімдер мен қызмет ретінде түсіндіреді [102, 831-832 б. б.].

Әлеуметтік саясаттың мақсаты – әлеуметтенетін саяси жүйенің бағдарларын, оның қоғамдық топтың әрбір мүшесінің өміріндегі рөлін, атап айтқанда Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде дамуындағы маңызын айқындау. Әлеуметтену саясаты әртүрлі аспектілерден зерттеледі, өйткені ол өмірдің әртүрлі факторларына әсер етеді. Біріншіден, халықтың, сондай-ақ қолда бар әлеуметтік топтардың көпшілігінің жайлы және сапалы әл-ауқатын арттыру мақсатында жергілікті және өңірлік билік органдары арқылы мемлекет

қабылдайтын практикалық шаралар жүйесі ретінде айқындалады. Ол мемлекеттік қазынаның есебінен қаржыландырылады немесе экономикалық қолдау көрсетіледі және бүгінгі отандық идеология мен қағидаттардың қойылған талаптарына не ұзақ мерзімді әлеуметтік бағдарлауға жауап береді. Екіншіден, әлеуметтік саладағы жалпы ұлттық стратегияның ажырамас бөлігі ретінде адам немесе азамат өзінің әлеуметтік мәртебесіне тікелей байланысты өзіне қатысты шешімдер қабылдау және жүзеге асыру үшін мақсатты қызмет болып табылады. Ол адамдардың әртүрлі топтарының ерекшеліктерін ескереді және оған әлеуметтік қорғауды ұсынады. Үкімет, барлық ведомстволар мен агенттіктер жүргізетін әлеуметтену саясаты елдің жағдайы мен қоғамын, сондай-ақ әлеуметтік дамудың қажеттіліктері мен мақсаттарын жалпылауға және көрсетуге бағытталған қоғамдық қолдаудың кең ауқымына негізделген [103, 32 б.].

Ал, әлеуметтік саясаттың мәні туралы ғалымдардың бірнеше көзқарастары бар. Кейбір ғалымдар әлеуметтік саясаттың негізгі мақсаты әртүрлі әлеуметтік қатынастарды реттеу болып табылады деп көрсетеді (Н.А. Волгин, Е.Н. Жильцов). Ұқсас ұстанымы 1950-1960 жылдардағы еуропалық ғылымға тән әлеуметтік саясатты анықтауға таптық көзқарасты білдіреді. Н.А.Волгин әлеуметтік саясатты «қоғамның әлеуметтік құрылымының негізгі элементтерінің (таптар, әлеуметтік топтар, қауымдастықтар) жалпы халықтың және оны құрайтын таптардың, қабаттардың, қауымдардың әлеуметтік жағдайын сақтауға және өзгертуге қатысты қарым-қатынасы ретінде анықтайды» [104, 146 б.].

Біздің ойымызша, Е.Н. Жильцов, әлеуметтік саясатқа оның мақсаттарына негізделген біршама абстрактілі анықтама береді. Ол «мемлекеттің әлеуметтік саясаты оның қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайларын реттеу жөніндегі қызметінің бағыттарының бірі болып табылады. Мемлекеттің әлеуметтік саясатының мәні, әлеуметтік топтар арасындағы қарым-қатынасты сақтау, қоғам тобының және олардың ішінде қоғамдық өндіріске қатысудың экономикалық ынтасын қалыптастыруда әлеуметтік кепілдіктерді қамтамасыз ету» [104, 21 б.]. Ғалымдардың әлеуметтік саясатқа қатысты тағы бір ұқсас көзқарастары белгілі бір жағдайды қамтамасыз етуге бағытталған қызметке қатысты тауарлар немесе қызмет түрлері, біздің ойымызша, кейбір шектеулерді білдіреді. Мәселен, С.Смирнов әлеуметтік саясатты қолданылатын шешімдер мен әрекеттерді қамтитын қоғам мүшелері өмірінің барлық аспектілері: тауарлар, тұрғын үй және инфрақұрылымдық қызметтер, жұмыспен, табыспен қамтамасыз ету және т.б кең мағынада және «таза әлеуметтік шешімдер мен іс-әрекеттер, нақты жағдайына байланысты нарықтық қатынастарда белсенді рөл атқара алмайтын қоғамның қабаттарын қолдаумен байланысты тар мағынада қарастырады [105, 16 б.].

Мемлекетте жүргізіліп жатқан әлеуметтенетін саяси жүйенің басты міндеті – экономикалық өсуге барынша белсенді ықпал ету, өндірісті тұтынушылардың мүдделеріне бағындыру, еңбек уәждемесі мен кәсіпкерлікті күшейту, өмір сүру деңгейі мен мемлекет халқын әлеуметтік қорғаудың барабар және жақсы деңгейін қамтамасыз ету, ұлттық мәдени және табиғи бірегейлік пен даралықты сақтау әрекеттерін қамтиды. Реттеуші функцияларды тиімді және дұрыс

орындау үшін мемлекет күшті әсер етеді, мысалы, мемлекеттік заңнама және мемлекеттің заң шығаруы, мемлекеттік бюджет, мемлекет пен кеден салығы жүйелері.

Әлеуметтендіру саясатының негізгі мақсаты мен басымдығы – жоғары, тиімді және нәтижелі жұмыс беретін элементтерді жандандыру, халықтың материалдық жағдайы мен өмір сүру жағдайларын айтарлықтай жақсартуға қол жеткізу.

Былайша айтқанда, әлеуметтендіруші саясаттың қазіргі жағдайында құқық қорғау органдарының бүкіл жүйесі үшін бағыт басым болуы керек. Әлеуметтік ресурстардың тұрақты өндірісіне кепілдік беру үшін әлеуметтендіру саясаты елдің ішкі саясатының маңызды буындарының бірі болып табылады. Олардың басты мақсаты – нарықтық реттеудің жоқтығын толтыру үшін әлеуметтік тұрақтылыққа, тұтастыққа және өміршеңдікке қол жеткізу. Бұл мақсаттарға ұйымдардың әлеуметтік қауіпсіздігін сақтау, әлеуметтік қауіпсіздіктің алдын алу арқылы қол жеткізуге болады. Табиғи, техногендік және басқа да апаттар, материалдық ресурстарды қайта бөлу және жақсы арнаны қамтамасыз ету. Өмір салтын реттеу басқа шараларға қысым жасайды.

Әкімшілік жүйеге негізгі балама әлеуметтік саясатты қолдау болуы мүмкін. Қосымша принциптердің мәні мынада: біріншіден, әлеуметтік мәселелер кішігірім әлеуметтік секторларда (жеке адамдар, отбасылар, өзіне-өзі көмек көрсету ұйымдары, мемлекеттік мекемелер) шешілуі керек және жергілікті өзін-өзі басқару органдары араласуы керек.

Нарықтық экономикадағы әлеуметтендіру саясаты мемлекеттен әртүрлі топтарды, соның ішінде кәсіпкерлерді қолдауды, аз қамтылған азаматтарды әлеуметтік қолдауды, білім беруді, денсаулық сақтауды және қоршаған ортаны қорғауды, еңбек жағдайларын реттеуді талап етеді. Сайып келгенде, әлеуметтендіру саясаты – бұл қоғамның әлеуметтік саласын басқару және оның тұрақтылығын қамтамасыз ету функциясы. Ол азаматтардың жалпы материалдық және мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыруды, қоғамдағы әлеуметтік саралау процесін, сондай-ақ экономикалық қызметпен айналысатын халықтың және мүгедектердің кірістерін реттеуді қамтиды. Бұл қоғамның әрбір мүшесіне бірінші кезекте өзінің орасан зор қоғамдық және қаржылық нормативтік құқықтарын, яғни адамның қалыпты өсуі мен дамуы үшін қажетті өмір сүру деңгейінің жеткілікті жоғары коэффициентін және халықтың тұрмыс-тіршілігінің жоғары сапалы әл-ауқатын алу құқығын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Өкінішке орай, Қазақстан Республикасындағы сайлау науқаны кезеңінде, саяси басқаруға қауіп төніп тұрған, ал деструктивті жағдайлар нашарлап бара жатқан кезде, әлеуметтендірудің ең аз саясатын жүргізу қажет.

Әлеуметтендіру саясатының негізгі құрылымдық элементтері:

- кіріс саясаты;
- еңбек саласындағы саясат (жұмыспен қамтуды және жұмыссыздықты реттеу, еңбекті қорғау, жұмыс күнінің ұзақтығы);
- білім беру және денсаулық сақтау саясаты;

– халықтың көбею саясаты (отбасы мен балалық шақты қорғау, панасыздық пен баспанасыздыққа қарсы күрес).

Әлеуметтік саясаттың екі аспектісі бар: қоғамның жекелеген сыныптары мен топтарына қатысты және «жалпы істерді» орындауға байланысты, сондай-ақ жалпы қоғамға қатысты. Рас, бұл екі тарапты Қытай қабырғасы бір-бірінен ажырата алмайды, олар әдетте біртұтас, дәнекерленген түрде әрекет етеді: жұмыссыздық немесе зейнеткерлер зейнетақысы бойынша жәрдемақы – бұл халықтың белгілі бір топтарын қолдау және мемлекеттің «ортақ істерді» орындауы [33, 68 б.].

Әлеуметтану саясатының бірқатар жіктелімдері бар: ағылшын ғалымы Г. Эспинг-Андерсен әлеуметтендіруші мемлекеттің үш түрін ажыратады:

1) мемлекеттің нарықты реттеуге қатысуымен сипатталатын неолибералдық немесе англо-американдық, әлеуметтік көмек ең төменгі талаптар шеңберімен шектеледі және табысы төмен кедейлерге ғана қолданылады;

2) консервативті-корпоративтік немесе француз-германдық-оның ерекшелігі қаржылық қамтамасыз етуді тікелей ұсыну және нарықтарды реттеу, кәсіби және мәртебелік топтар үшін белгілі бір әлеуметтік бағдарламалардың болуы болып табылады;

3) мемлекеттің араласуы тікелей қаржылық шоғырландыру түрінде болатын әлеуметтік-демократиялық, сұраныс пен жұмыс күшіне қарамастан жоғары стандарттардың теңдігіне кепілдік береді.

Н. Мэннинг әлеуметтік мәселелерді шешуге сәйкес әлеуметтік саясатты саяси жүйелер бойынша бөлді және төрт модель алды:

1) плюралистік модель-жеке немесе ұйымдасқан топтардағы азаматтар саясаттың қалыптасуы мен іске асырылуына әсер етеді, ал сайланбалы саясат жүйесінің арқасында олар әлеуметтік мәселелерді шешуге сөзсіз қамқорлық жасайды. Азаматтардан басқа саясатқа діни ұйымдар, кәсіподақтар және басқа ұйымдар мен қауымдастықтар әсер етеді;

2) элита моделі - ықпалды адамдар мен топтар, белгілі бір топтардың ортақ дүниетанымы бар және саясатқа нақты ықпалын жүзеге асырады;

3) корпоративтік модель - үш корпоративтік топ бар: кәсіподақтар, бизнес-қоғамдастық және мемлекет. Бұл топтар негізгі билік блоктарын алады, әлеуметтік саясаттың формасы мен құрылымын анықтайды;

4) марксистік модель-әлеуметтік саясаттың бүкіл жүйесі күшті экономикалық топтардың мүдделеріне бейімделеді. Г. Эспинг-Андерсеннің жіктелуі де, Н. Мэннингтің жіктелуі де теориялық тұрғыдан қолданыстағы әлеуметтік бағдарланған мемлекеттерге жақындайды, бірақ олар әмбебап бола алмайды [29, 49 б.].

Біздіңше, әлеуметтік мемлекет саясатының мақсатын мемлекеттің және оның аумағында тұратын халықтың әлеуметтік, экономикалық өркендеуі, әлауқаты деп атауға болады. Әлеуметтік қоғамның мәселелерін зерттейтін көптеген ресейлік ғалымдар әлеуметтік саясатты түсінудің өзі бұрмалануы мүмкін деген пікірді білдіреді, атап айтқанда Л.Н. Кочеткова. «әлеуметтік

саясаттың мақсатын түсінуді азаматтардың әлеуметтік қауіпсіздік жүйесін құруға дейін тарылтады, бұл оларды Конституция жариялаған барлық адамдар үшін бостандық іс жүзінде ауқатты азаматтардың құдіретіне айналуы мүмкін жағдайдан қорғайды, ал аз қамтылғандар экономикалық тәуелділікке түсіп, саяси шешімдер қабылдау процесінен шығарылады» [106, 9 б.].

В.В. Люблинский, мемлекеттік әлеуметтік шығындарды және әлеуметтік саясат модельдерін жақындастыруды, елдер арасындағы бар айырмашылықтарды еңсеруді азайтады деп саяды [82, 134 б.].

Соңғысы ел адамның «игілігін» іздемеуі керек, бірақ оған лайықты өмір сүру үшін жағдай жасауы керек екенін көрсетеді. Есіңізде болсын, мемлекет, оның ішінде қоғам, өз азаматтарының барлық қажеттіліктерін толығымен қанағаттандыруға деген ұмтылысты білдіретін шындыққа жанаспайтын мақсаттар қоя алмайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы оны іске асырудың құқықтық негізі болып табылатын мемлекеттік әлеуметтік саясаттың маңызды бағытын қамтиды. Әлеуметтік саясат саласындағы негізгі міндет-адамзаттың лайықты өмір сүруіне және еркін дамуына жағдай жасау.

Мыналарды ескеруіміз керек:

1. Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау.
2. Кепілдендірілген жалақыңызды анықтау.
3. Отбасыларды, аналарды, әкелер мен балаларды, мүгедектер мен қарттарды мемлекеттік қолдау.
4. Әлеуметтік қызметтер жүйесін құру (тегін білім беру, тегін медициналық қызмет көрсету және т. б.).
5. Ұлттық зейнетақыны, әлеуметтік қамсыздандыруды және басқа да әлеуметтік қамсыздандыру шараларын анықтау.

Біз әлеуметтік саясатқа қатысты жүйелердің үш түрін атап көрсетеміз:

- 1) әлеуметтік кепілдіктердің классикалық жүйелері, мысалы, сақтандыру жасы, ауру, жұмыссыздық бойынша жәрдемақы;
- 2) кірісті жоғалту тәуекелдерінен және басқа апаттардан сақтандырудың жаңа жүйелері, ережелері;
- 3) мүдделер арасындағы институционалдық теңгерімдеу жүйесі (мысалы, одақтар құру құқығы және еңбекті қорғау арқылы).

Қазіргі әдебиетте мемлекеттік саясаттың мақсаттары мен мемлекеттің конституциялық мақсаттары арасындағы келісілген қарым-қатынастың табиғаты нақты анықталмаған. Кейбір ғалымдар мұндай саясатсыз жеке адамдар мен бүкіл қоғамды таптық реформа жоспарынан оңай ажыратуға болады деп санайды. Басқалары мұны әлеуметтік саясат деп санайды, бірақ жағдайдың табиғаты әлсіз, тітіркендіргіш, «түсініксіз» және «статикалық». Басқалары өте тар топтарды қолдау үшін ерекше қиын қадамдар жасап жатқанын айтады. Ю.И. Скуратовтың пікірінше, «...осы бағалаулардың әрқайсысы қазіргі әлеуметтік саясаттың бір қырына әсер етеді. Қалай болғанда да, бұл саясат кең әлеуметтік топтардың қажеттіліктеріне сәйкес келмейді және тиісті конституциялық кепілдіктерді жүзеге асыруға ықпал етпейді» [107, 29 б.].

2022 жылғы 11 қаңтарда Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің отырысында Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев өз сөзінде мемлекеттің әлеуметтік саясатын өзгерту шараларына елеулі орын берді. Бұл табиғи нәрсе, өйткені әлеуметтік саланың деградациясы наразылық сезімдері мен әрекеттерінің әлеуметтік базасын қалыптастырудың шешуші факторына айналды. К. Тоқаев: «Орын алған қайғылы оқиғалар көбінесе елеулі әлеуметтік-экономикалық проблемалардан және тиімсіз, дәлірек айтсақ, кейбір мемлекеттік органдардың сәтсіз әрекеттерінен туындағанын мойындау керек», - деді [108].

Әлеуметтік саясаттың мақсаттары мен құралдары әрқашан әртүрлі. Оның мақсаттарды әзірлеуге негізі бар, өйткені әлеуметтік мақсаттарға жету үшін қоғам ғана емес, экономика, ғылым, технология және басқа да салалар қажет. Әдетте олардың энергия алу жүйесі бар. Сонымен қатар, әлеуметтік бөлу арасындағы байланыс әлеуметтік әділеттілік туралы танымал түсініктерге және байлық пен кедейлікке деген көзқарасқа айтарлықтай әсер етеді.

Егер әлеуметтік процесс қысқа мерзімде тез дамып, әлеуметтенудің бағаланған мәні әлеуметтік процеске сәйкес қол жеткізілген әлеуметтік әсерге сәйкес келмесе, әлеуметтік саясаттың экономикаға әсері теріс болады.

Осылайша, ресурстардың ұлғаюы және әлеуметтік салаға қосымша инвестиция көздерінің пайда болуы және әлеуметтік даму тұрақты экономикалық өсу негізінде мүмкін болады. Бұл тұжырымдарды қоғамдық саясаттың тармақтарын әзірлеу және оларды нормативтік реттеу кезінде ескеру қажет.

Сонымен, бастапқыда әр түрлі іс-әрекеттерді қолдану, соның ішінде әсер ету және басқарудың әр түрлі әдістерін қолдану көзделеді. Бұл саяси жүйенің әлеуметтенуінің тар анықтамасы. Тұтастай алғанда, саяси жүйені әлеуметтендіру – бұл макроэкономикалық реттеудің бір түрі, ол қоғамның әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз ете алады, тіпті, мүмкін болса, ел азаматтары үшін тең жағдай жасай алады.

Әр түрлі әлеуметтік топтардың ерекше мүдделерін және әлеуметтік процестер арасындағы белгілі бір байланыстарды ескере отырып, инклюзивті мақсаттардың басым болуы белгілі бір салалардың дамуына әкелді. Бір жағынан, егер негізгі әлеуметтік күштер шешім қабылдауға нақты әсер етсе, онда әлеуметтік тепе-теңдікті сақтауға болады. Екінші жағынан, ұлттық өндірістің таралуын арттырудағы экономикалық өсудің рөлін сезінуге болады. Бұл уақытша ұқсастық. Сайып келгенде, бұл тәсіл әлеуметтік шығындарды азайтуға және бәсекелестікті дереу ынталандыруға қарағанда тиімдірек.

Біртұтас қоғам әр түрлі әлеуметтік күштер мен олардың мүдделерін білдіретін саяси партиялар өзара күреспен емес, күрделі мәселелерді бірлесіп шешумен айналысатын барлық салаларда үлкен нәтижелерге қол жеткізе алады [85, 284-285 б.].

Әлеуметтік қорғау және әлеуметтік көмек, қоғамды әлеуметтену қағидаттарына негіздейтін мемлекеттің маңызды құралдары. Әлеуметтік қорғау – бұл белгілі бір қоғамда, мүгедектерде, көп балалы аналарда, жетімдерде, жұмыссыздарда, аз қамтылған отбасыларда орташа өмір сүру деңгейін ұстап

тұру үшін объективті себептермен ақша таба алмайтын, олардың материалдық әл-ауқатын қолдау үшін халыққа қолданылатын практикалық шаралар жиынтығы. Ол қоғам өмірінің әлеуметтік саласының маңызды бағыты. Мемлекет, жұмыс берушілер мен қызметкерлердің ұйымдары, қоғамдық мекемелер мен қозғалыстар өмір сүру әл-ауқатының белгілі бір жоғары сапалы көрсеткішін қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен артықшылықтарын құрметтеу және қаржылық қиындықтар, әлеуметтік қолдау жағдайында оларды тәуекелдерден қорғау үшін қабылдайтын шаралар жүйесі. Әрқайсысы, ең болмағанда, өзінің және оның отбасыларының денсаулығы мен әл-ауқаты үшін қажетті азық-түлік, киім-кешек, баспана, Медициналық және әлеуметтік қызметтерді қоса алғанда, әл-ауқат көрсеткіші құқықтарының иесі болуы мүмкін және бұл әмбебап стандарт. Сонымен қатар, адам қайтыс болған жағдайда қауіпсіздік құқығыңызды пайдаланыңыз, жұмыссыздық, ауру, мүгедектік, жесірлік, Кәрілік немесе адамға тәуелді емес басқа жағдайлар. Әлеуметтік қорғау жүйесінде адамдардың заңды Конституциялық нормаларын қамтамасыз ету мемлекеттік әлеуметтік саясаттың басымдығы болып табылады. Әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі екі негізгі түрден тұрады: Әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік көмек. Олардың арасындағы айырмашылық мемлекеттің реттеуші рөлімен және қаржыландыру көзімен анықталады.

Әлеуметтендіруді қамтамасыз ету экономикалық қызметпен айналысатын еңбекке қабілетті халыққа қолданылады және мемлекеттік бюджеттен шектеулі субсидиялар алады, бірақ олардың кірістері есебінен. Әлеуметтік сақтандырудың пайда болуының негізгі алғышарты адам өмірінің ажырамас тәуекелдері болып табылады: мысалы, физиологиялық (ауру және мезгілсіз өлім), экономикалық (күйреу) және әлеуметтік (көптеген адамдар мен бүкіл елдің өлімі). Табиғи апаттар, соғыс нәтижесі). Қазіргі жағдайда маңызды әлеуметтік тәуекелдердің бірі-табыстың жоғалуы. Ұлттық деңгейде (макроэкономика) бұл тәуекел өмір сүру деңгейінің әртүрлі параметрлері мен әлеуметтік нормалар арасындағы сәйкессіздіктен көрінеді. Әлеуметтік сақтандыру нысандары уақыт өте келе әлеуметтік тәуекелдер құрылымы өзгерген сайын өзгереді. Көптеген елдерде оның үш негізгі саласы сақталады: зейнетақы, медициналық (аурухана), жазатайым оқиғалардан.

Әлеуметтік қамсыздандыру экономикалық қызметпен айналысатын еңбекке қабілетті халыққа таралады және мемлекеттік бюджеттен шектеулі субсидиялар алады, бірақ олардың кірістері есебінен. Әлеуметтік сақтандырудың пайда болуының негізгі алғышарты адам өміріне тән қауіптер болып табылады: мысалы, физикалық (ауру және мезгілсіз өлім), экономикалық (күйреу) және әлеуметтік (көптеген адамдар мен бүкіл елдердің өлімі). Табиғи апаттар, соғыс салдары). Қазіргі жағдайда маңызды әлеуметтік тәуекелдердің бірі – табыстың жоғалуы. Ұлттық деңгейде (макроэкономика) бұл тәуекел өмір сүру деңгейі мен әлеуметтік нормалардың әртүрлі деңгейлерінің сәйкес келмеуінен көрінеді.

Әлеуметтік көмек жүйесі: асыраушысынан айырылған жағдайда отбасының еңбекке жарамсыз мүшелеріне; мүгедектерге, оның ішінде бала

кезінен мүгедектерге; қарттарға; көп балалы, толық емес және аз қамтылған отбасыларға берілетін жәрдемақылар мен басқа да төлемдерге; қарттарға, мүгедектерге және жетім балаларға арналған стационарлық мекемелер арқылы әлеуметтік қызмет көрсетуге; үйдегі әлеуметтік қызмет көрсету орталықтары мен қызметтерге шұғыл әлеуметтік көмек көрсету; протездеу; мүгедектерді кәсіптік оқыту және жұмысқа орналастыру. Әлемдік тарих әлеуметтік дамудың формасы мен ауқымы саяси дамуға әсер ете алмайтындығын көрсетті. Әлемде саяси және әлеуметтік процестердің түсініксіздігін көрсететін көптеген мысалдар бар. Мысалы, Веймар республикасы прогрессивті саяси жүйеге жетіп, оның жұмыс істеуі үшін дайын емес әлеуметтік топырақтың нәтижесінде құлады. 60-70 жылдардағы осындай жағдай Иракта консервативті саяси жүйе шеңберінде ірі әлеуметтік-экономикалық қайта құруларды жүзеге асыруға әрекет жасалған кезде болды. Бұл мысалдар елдегі ойластырылмаған, теңгерімсіз бағыттың және саяси дамудың қаупін көрсетеді.

Сондықтан қоғамдық өмірдің тепе-теңдігіне қол жеткізу – демократиялық елдердің әлеуметтік-мәдени саясатының маңызды міндеті:

- элементтердің, аштықтың, аурулардың, табиғи және техногендік апаттардың, демографиялық «жарылыстың» және т.б. салдарының алдын алу немесе амортизациялау үшін мемлекеттік кепілдіктер беру.

- өмірдің белгілі бір деңгейін қамтамасыз етуге және оның сапасын әлеуметтік шиеленісті төмендететін бағытта өзгертуге бағытталған материалдық құралдар мен ұйымдастырушылық күш-жігерді қайта бөлу;

- өмір сүру дәрежесін реттеу (салықтар, қаражат, қайырымдылық).

Қазақстан Республикасы мемлекетінің Негізгі заңы халықты әлеуметтік қорғауға кепілдік береді. Қазақстанның ұлттық тәуелсіздікке қол жеткізуі «нарықтық экономиканың әлеуметтік белгілері бар қуатты егемен мемлекет құру» миссиясын алға қойып, түбегейлі жаңа қоғамдық қатынастардың қалыптасуына әкелді. Бұл ретте экономикалық ырықтандыру процесін жеделдетуге басты назар аударылды. Бұл процесс неғұрлым күшті, экономикалық реформалар неғұрлым сәтті болса, ел әлеуметтік-экономикалық дағдарыстан тезірек шығады деп болжанған.

Тұңғыш Президент «Қазақстан – 2030: Барлық қазақстандықтардың өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатын жақсарту» атты 1997 жылы қазан айындағы халыққа Жолдауында [109] Н.Ә. Назарбаев екі негізгі мақсатты әзірледі: біріншіден, Қазақстан егеменді, тәуелсіз мемлекет болады, екіншіден, біз ауқымды әлеуметтік, саяси және экономикалық реформаларға қадам басуға кірістік. Нарықтық экономиканың әлеуметтік белгілері бар күшті егемен мемлекет құру процесінде ұлттық тәуелсіздіктің жаңа жағдайларына психологиялық бейімделу және қазақстандықтардың азаматтар ретінде бірегейлігін қалыптастыру проблемасына басты назар аударылды.

Экономикалық қатынастардың құлдырауы, өнімділіктің төмендеуі, жұмыссыздық, жалақы мәселелері, инфляция және абсолютті кедейлік бұл жағдайды нашарлатты. Қазақстанның саяси және экономикалық дамуын айқындайтын маңызды мәселе оның республиканың әлеуметтік дамуымен

байланысы болып табылады. Негізгі бағыттардың бірі тұрақтылық пен халықаралық келісімді, барлық азаматтардың толық әл-ауқатын қамтамасыз ету және демократиялық өзгерістерді тереңдетуге ықпал ететін қоғам құру болып табылады. Ғылым, білім, мәдениет, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау саласындағы жетістіктерсіз, экономикалық реформалар жүргізу мүмкін емес екені анық. Демек, жергілікті саясаттың негізгі бағытын дамыту үшін түбегейлі жаңа ұлттық әлеуметтік және мәдени саясатты тұжырымдау қажет. «Біз нақты білуіміз керек және түсінуіміз керек, - деп атап өтті Н.Ә. Назарбаев, - біз нені салғымыз келеді, қандай траектория, таңдалған мақсатқа жетелейтін біздің дамуымыздың магистралі болуы керек. Біздің басым мақсаттарымызды дұрыс анықтап, тиісті стратегияларды таңдап, сол жолда жүргенде ерік-жігер мен шыдамдылық таныта отырып, біз өзімізді энергияны, уақытты және ресурстарды өнімсіз ысырап етуден сақтаймыз. Күшті стратегия мен міндеттеме арқылы біз кез-келген үлкен кедергілерді сәтті жеңе аламыз» [109, 17 б.].

Біздің мемлекетіміз әлеуметтік-мәдени саладағы ұлттық және саяси мәселелерде аса маңызды ұстанымға ие болуға тиіс. Бұл мәселелер негізінен елдің әлеуметтік тұрақтылығын, өмір сүру деңгейін, мәдени және білім беру әлеуетін қамтамасыз ету арқылы Қазақстан Республикасының экономикалық тәуелсіздігіне кепілдік беруге арналған ағымдағы әлеуметтік-экономикалық реформалардың уақтылы шешімдеріне қатысты. Конституция және онымен байланысты заңдар барлық азаматтарға (ұлтына қарамастан) тең әлеуметтік қамсыздандыруды, денсаулық пен еңбек жағдайларын, ана тілі мен мәдениетін пайдалану құқығын, сондай-ақ таңдаған тіліңізде қарым-қатынас, оқу, білім, инновация және пайдалану еркіндігін ұсынады. Тіл бойынша ұлттық немесе нәсілдік кемсітуге тыйым салынады.

Мемлекеттің Негізгі заңы, мемлекет Қазақстанның барлық азаматтарының өмір сүру деңгейіне кепілдік беру үшін әлеуметтік саясат жүргізуі тиіс деп көздейді. Халықтың еркін дамуына кепілдік беретін экономикалық, әлеуметтік және құқықтық жағдайлар жасау ұлттық саясат деңгейінде өсті.

Ел Конституциясы ұлттық әлеуметтену саясатының негізгі бағыттарын айқындайды. Олар:

- ауруға шалдыққан, мүгедектігі бар және күнкөрісі жоғалған жағдайда кепілдендірілген ең төменгі жалақы мен зейнетақыны, сондай-ақ қарт адамдарды әлеуметтік қамсыздандыруды белгілеу және төлеу;

- танылған жалпы орта білім;

- медициналық көмекке және сақтандырылған медициналық қызметтерге құқығыңызды қамтамасыз етіңіз.

- адам өмірі мен денсаулығына және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға ықпал ететін қоршаған ортаны қорғауды қаамтыды.

Азаматтық қоғам ұйымдары мен корпоративтік институттардың тұрақты дамуға көшу процесінде Қазақстан Республикасында әлеуметтік мемлекеттің жетілуі маңызды рөл атқарады. Оның ең маңызды рөлі, қазіргі саяси аренадағы маңызды әлеуметтік-экономикалық мәселелерді талқылаудағы белсенді ұстанымына негізделген. Азаматтық қоғам ұйымдары мен корпоративтік

құрылымдардың ролін күшейтудің алғышарттары нарықтық экономиканы қалыптастыру, өндіріс құралдарына жеке меншікті дамыту, сондай-ақ ашықтық, демократия және құқықтар қағидаттарын декларациялау және елдегі адам құқықтары мен азаматтық бостандықтарды іске асыру болып табылады. Тек осы жағдайда ғана азаматтық қоғам мен корпоративтік ұйымдардың өкілдері өз қажеттіліктерін батыл дамытып, өз құқықтары мен бостандықтарын қорғай алады.

Азаматтық қоғамның қазіргі тұжырымдамасы әртүрлі бағалауға және басқа да әлеуметтік-саяси ойлауға бағытталған, өйткені жетілмеген корпоративтік экономиканың кеңеюіне байланысты әлеуметтік интеграция ресурстары мемлекет тарапынан бұзылмаған. Қазіргі мақсат – азаматтық қоғамды екі саланың талаптарының деструктивті шабуылынан қорғай отырып, заманауи мемлекет пен экономикалық автономияны қамтамасыз ету. Бұл модельде азаматтық қоғам – экономика мен мемлекеттік институттардан бөлек әлеуметтік өзара әрекеттесу саласы болу керек. Өз кезегінде саясат пен экономикалық қоғам бұл, азаматтық қоғам саяси-әкімшілік және экономикалық процестерге әсер ете алатын делдал институттар болады. Біріншіден, экономиканы мемлекетпен, саяси қоғаммен, азаматтық қоғаммен және экономикалық қоғаммен сәйкестендіру мүмкін емес. Марксизм-ленинизм классиктерінің пікірінше, соңғысы идеологияға, саясатқа, моральға және т.б. негізделген. Бүгінгі таңда бұл даусыз дизайнның негізі – әлеуметтік даму. Екіншіден, саяси қоғамды, азаматтық қоғамды және экономикалық қоғамды салыстыруға болмайды, оларды бір құбылыс туралы үш гипотеза ретінде қарастыру керек. Қазіргі қоғам – діни қоғам, мәдени қоғам, ақпараттық қоғам және т.б. үшіншіден, бұл қоғамдағы саяси билік институты болғандықтан саяси қоғамдастық мемлекетке қарсы болмауы керек.

1980 жылдардың аяғы мен 1990 жылдардың басында басталған Қазақстандағы ірі экономикалық, әлеуметтік және саяси реформалар түрлі әлеуметтік топтардың құқықтары мен мүдделерін қорғайтын қоғамдық ұйымдар құруға көмектесті. Қазақстанда экономиканың мемлекеттік емес секторлары қызметкерлерінің мүдделерін білдіретін тәуелсіз кәсіподақтар пайда болды. Бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық және діни ұйымдар, Саяси партиялар белсенді қалыптасты. 1990 жылдардың басында әлеуметтік қорғау коалициясы құрылды, онда 28 түрлі ұйымдар, Саяси партиялар мен қозғалыстар күрделі әлеуметтік мәселелерді шешу және кешенді негізде шешімдер іздеу үшін бірлесіп жұмыс істеді. 1994 жылғы желтоқсанда Қазақстан Президенті әлеуметтік-экономикалық еңбек қатынастары саласында үшжақты әлеуметтік әріптестік жөніндегі республикалық комитет құру туралы Жарлыққа қол қойды, бұл үшжақты қатынастарды дамыту мен орнатудың негізін қалады. Әлеуметтік қатысу жүйесі. 1998 жылғы 7 қазанда мемлекеттің сайлау жүйесіне Қазақстан Республикасының Конституциясына және саяси партиялардың тізіміне түзетулер енгізілді, бұл саяси партияларды қалыптастыру процесін жеделдетті.

Біз «азаматтық қоғам-мемлекет-кәсіпорын құрылымы» үш өлшемді моделі Қазақстанның осы кезеңдегі дамуында қарастырылуы тиіс деп санаймыз және

мынадай жайттарды ескеру қажет. Ең алдымен, жоғарыда аталғандар бір-біріне қайшы келмеуі керек, өйткені барлық бар қатынастар арасында шектеу қоя алмаймыз. Әр тақырып белгілі бір мағынада бір немесе басқа элементті көрсете алады. Оның лауазымды тұлғалары көшелерді тазалықты ұстау үшін экологиялық науқандарға қатыса алады. Басқаша айтқанда, ол саясаткер емес, белгілі бір ауданның қарапайым азаматы. Екіншіден, Қазақстан Республикасында бизнес құрылымы өкілдердің үш буынына бөлінуі, кәсіподақтардан айырмашылығы кездейсоқ емес. Үшіншіден, азаматтық қоғам әртүрлі адамдар мен жасампаздармен ұсынылған. Қоғам дамыған сайын қоғамның «жаңа бөліктері» пайда болуы мүмкін.

Осылайша, осы бөлімге логикалық қорытынды ретінде, біз азаматтық қоғамның корпоративтік құрылымдары мен ұйымдары Қазақстандағы әл-ауқат мемлекетінің дамуында маңызды рөл атқаратынын көреміз. Тәуелсіз қоғамдық білім ретінде жұмыс тобының құқықтық мәртебесін қалпына келтіру қажет.

Келесі анықтаманы ұсынамыз: «азаматтық қоғам дегеніміз – мүшелері қоғамдық билікке жататынына қарамастан, заң шеңберіндегі бастамашылық қызмет арқылы, әдетте, өзін-өзі ұйымдастыратын құрылымдар арқылы қоғамдық өмірдің басым бағыттары бойынша өз мүдделері мен бастамаларын еркін жүзеге асыра алатын қоғам».

Талқыланған тарауда әлеуметтік саясатты жүзеге асырудың нақты заңды тетіктері жоқ, сондықтан ол конституциялық стандарттың науқанының толық директивасын түсіндіруге негіз бола алмайды. Әл-ауқат мемлекетінің мәртебесін анықтау – бұл жаңа экономикалық, саяси және моральдық жағдайларға жауап беретін тұрақты қозғалыс. Ұлттық әлеуметтік реформаларды жүзеге асыру мүмкіндіктері шексіз. Кейбір әлеуметтік мәселелерді заңмен шешу қиын, кейбіреулері өте нәзік және түсіну қиын, ал кейбіреулері тым моральдық тұрғыдан бекітілген.

2.3 Нарықтық қатынастарда әлеуметтік мақсаттарға басымдық берудің жолдары

Қазіргі заманғы мемлекетаралық ынтымақтастық пен өзара іс-қимыл сәйкесінше жеткілікті жоғары белсенділікпен әр түрлі немесе жоғары дәрежедегі айырмашылықтарға ие. Ең жоғары шиеленіске байланысты, өз кезегінде, интеграция процесі тиісті негізгі және барабар заңды бекіту маңызды және қажет. Біз және бүкіл әлем байқаған тенденция бірқатар күрделі және бір мәнді емес келесі: өзара әрекеттесудің өзгергіштігі, белгілі бір жағдайларда құқықтық жүйенің өзара әсері, билік өкілеттіктері бар ұйымның алдында тұрған проблемалар немесе қиындықтар, яғни мемлекет және тәсілдер, олардың ықтимал жауабының өзгергіштігі туралы сұрақтарды тудырады. Интеграцияның құқықтық жүйесінің тұжырымдамасын жан-жақты, егжей-тегжейлі қарастыру қажет және маңызды, сондықтан біз түсініп, күрделі сұраққа жан-жақты және сенімді жауап бере аламыз.

Бұл тұжырымдамаларды қазақстандық қоғам контекстінде талқылау маңызды. Біздің алдымызда тұрған міндет, мәселе нарықтық экономика дәуіріндегі мемлекеттің қоғамдық-ұжымдық рөліне және қолда бар либералды идеялардың өзара енуіне шоғырланған.

Мәдени және өркениетті байланыс, көптеген адамдар түсінетін құндылықтарға, олардың этникалық, мәдени, өркениетті, діни сенімдеріне қарамастан пайда болуының себебі болып көрінеді.

Құқықтық жүйелерді біріктірудің негізгі себептері мен принциптері:

– экономикалық себеп. Халықаралық қарым-қатынас барысында өзара іс-қимыл және өзара ену арқылы әртүрлі құқықтық жүйелердің стихиялық жақындасуы, сондай-ақ бірқатар халықаралық бірлестіктер жүзеге асыратын терең интеграция шеңберінде бірыңғай құқықтық кеңістіктер құру адам құқықтарының әмбебап тұжырымдамасы әлеміндегі экономикалық жаһанданудың салдары болды [110, 14 б.];

– құқықты ізгілендіру және әлеуметтендіру, іске асыру.

М. Пембро интеграцияны құқықтық нысаны мен экономикалық мазмұнымен сипатталатын мемлекеттердің өзара іс-қимылының күрделі процесі деп атады [111, 193 б.].

В.Н. Тевелева мемлекетаралық, салааралық ынтымақтастықтың әсерін арттыру және көтеру үшін әр түрлі елдердің заңды жүйелерінің арақатынасының шартты деңгейіне қол жеткізу, оны алу қажет деп санайды: «біріншіден, құқықты интернационалдандыру, яғни құқықтық жүйелердің бір-біріне ерікті өзара әсері арқылы, екіншіден, құқықтық жүйелердің бір-біріне мақсатты жақындасуы арқылы келісілген құқықтық даму арқылы, құқықтық интеграция арқылы» [112, 312-313 б.б.].

«Интеграция» термині (лат. *integratio* – қалпына келтіру, толықтыру, *integer* – тұтас, бүтін) «қайта қосылу, толықтыру» сөзінен шыққан, яғни әртүрлі бөліктер мен элементтердің жалпы, интеграциясымен байланысты даму процесінің аспектілері мен сәттерін сипаттайды. «Интеграция» ұғымын егжей-тегжейлі, мұқият түсіндіру бұл латын тілінен шыққан сөз екенін және оның мағынасы «қалпына келтіру», «толықтыру», «қосылу», яғни бөліктерді тұтастай біріктіру процесі екенін көрсетеді [113, 374 б.].

«...Интеграциялық процестер қазірдің өзінде қалыптасқан жүйе шеңберінде де орын алуы мүмкін. Бұл жағдайда олар, оның тұтастығы мен ұйымдастырылу деңгейінің жоғарылауына, сондай-ақ бұрын байланыссыз элементтерден жаңа жүйе пайда болған кезде маңызды. Жеке және әр түрлі, интеграцияланған бүтін және көлемді бөліктер әр түрлі автономияға ие болуы мүмкін. Интеграция процестері кезінде жүйеде элементтер арасындағы қатынастар мен өзара әрекеттесулердің көлемі мен қарқындылығы артады» [114, 210 б.].

Ғылыми, құқықтық әдебиеттерде әр түрлі, көпжақты салаларда және нұсқаларда көрінетін интеграцияның бірнеше нұсқалары келтірілген, атап айтқанда жалпы әлеуметтік, саяси, экономикалық, құқықтық және басқалар. Мәселенің осы мәні бойынша бірыңғай ұғым жоқ, жекелеп қарасақ С.В. Бахин

құқықтық немесе құқықтық интеграция кезінде құқықтық жүйелерді жақындастыру бағытында құқықтық, заңды, саясатты үйлестіру бойынша арнайы бірлескен жұмысты біледі. [115, 10 б.]. Ол құқықтық интеграция элементтері деп «...шетелдік құқықтың қолданылуын, юрисдикцияны бөлуді, шетелдік сот және төрелік шешімдерді тану мен орындауды, шетелдік ресми құжаттарды тануды, шетелдік сот тапсырмаларын орындауды, қылмыскерлерді беруді және басқа да құқықтық көмекті, халықаралық сот және төрелік органдарды құруды, құқықты іске асыруды үйлестіруді, шетелдік сот және төрелік шешімдерді» көреді [115, 16 б.].

Мүлдем басқа ғылыми қайраткер, тіпті өте беделді С.А. Киреева «мемлекеттердің құқықтық жүйелерін ортақ құқықтық қағидаттар, мақсаттар, стандарттар, құқықтар мен негіздерді реттеудің әдістері мен құралдары негізінде шоғырландырылған құқықтық жүйеге біріктіру» деп түсіндіреді [116, 76 б.].

А.Е. Егоров интеграция – бұл «жалпы айтқанда, қауымдастықтардың жақындасуға деген әлеуметтік-психологиялық қажеттілігінің объективті көрінісі, құқықтық интеграция, ол әртүрлі тәсілдер мен әдістер деп аталатын ұлттық құқықтық мүдделерді үйлестіруде көрінеді, бірақ бұл «құқықтық тәртіптерді» абсолютті сәйкестендіру процесі немесе нәтижесі емес.

Интеграция өзінің мәні бойынша құқықтық, заңдық салада өзіне бейімдейді және бекітеді. Осы интеграциялық ортаның жалпыға ортақ, субъектілерді қоса алғандағы, нормалық және құқықтық негізі аясының көлемі, интеграцияның заңды құралдары» [117, 76 б.].

Т.Ю. Кулапованың пікірінше, ұсынылған белгілер түйінді, алғашқы ерекшеліктерді айқын көрсету үшін толық болып көрінбейді. «...біздің ойымызша, құқықтық интеграция туралы ең дұрыс ұғымды Е.Г. Потапенко берген» [118, 26 б.].

«Әлеуметтік нарықтық экономика» терминін (Soziale Marktwirtschaft) алғаш рет 1946 жылы экономика профессоры Альфред Мюллер-Армак 1958 жылдан 1977 жылға дейін Еуропалық инвестициялық банктің басқару кеңесінің мүшесі, Германияның «экономикалық кереметін» жасаушы Людвиг Эрхардтың ең жақын серіктесі негіздеп, айналымға енгізді. Ол бұл тұжырым бастапқыда таң қалдырғанын атап өтті, өйткені 1946 жыл әлеуметтік қамсыздандырудың экономикалық бақылауымен сипатталды және нарықтық экономикада халықтың кең ауқымы үшін ең жақсы тәртіптің қалыптасуын көру таңқаларлық болды [7].

Мюллер-Армак мемлекеттік реттеу элементтері бар қолданыстағы экономикалық жүйелер сөзсіз жеке адамның экономикалық еркіндігінің төмендеуіне әкеледі және бағаны қалыптастырудың нарықтық механизмін бұзады деп сендірді [7]. Тек әлеуметтік нарықтық экономикада ол мемлекетке, кәсіпкерлерге және жалдамалы жұмысшыларға қатысты экономикалық еркіндіктің қауіпсіздігін көрді. Әлеуметтік әділеттілік қағидатына негізделген әлеуметтік нарықтық экономика ғана жан-жақты экономикалық өсу үшін ең жақсы мүмкіндіктерді жүзеге асыруға кепілдік бере алады.

Осыған байланысты «әлеуметтік нарықтық экономика – бұл әлеуметтік-экономикалық тәртіп», онда «бәсекелестікті реттейтін жүйе арқылы сақталатын

мақсатты түрде ұйымдастырылған еркін нарықтық экономика әлеуметтік прогреске сенімді кепілдік береді» - әсіресе, еркін нарық қағидаттарына сәйкес келетін шараларды саналы түрде әзірлеу және бәсекелестікті дамыту әлеуметтік шаралар үшін экономикалық базаны қалыптастырған кезде мемлекеттік бюджет арқылы кірістерді қайта бөлу арқылы еркін жүйеге негізделген әлеуметтік прогресті тиімді ұйымдастыруға болатындықтан» деп ерекше атап өтуге болады.

Әлеуметтік нарықтық экономиканы құру шарттарының ішінде:

- экономикалық және қаржылық саясатты жүзеге асыратын орталық әкімшілік-құқықтық органдарды құру;

- салықтық ауыртпалықты өндірісті кеңейтуге жеке экономикалық қызығушылықты ынталандыратын деңгейге дейін төмендету арқылы салық реформасын жүргізу;

- шығындарды түбегейлі азайту және қарыздардың алдын алу мақсатында бюджеттік тепе-теңдікті қамтамасыз ету жолымен қаржы жүйесін реформалауды жүргізуді ерекше атап өтуге болады.

Әлеуметтік саясаттың барлық күш-жігері әр адамға бағытталған кезде, олар өмірдің барлық қиыншылықтарынан қорғалса, өмірлік күш, бастама, өнімділікке ұмтылу және басқа да жақсы қасиеттер сияқты қасиеттерді қажетті дәрежеде ашуы үшін. Өйткен, ең жақсы әлеуметтік тәртіп қоғамдық өнімді қайта бөлу арқылы ең кең әлеуметтік қолдау көрсетілетін жерде емес, азаматтардың ең аз саны осындай қолдауды қажет ететін жерде болады. Адамның қабілеттерін дамытуға, оларды адамның өзі қалайтын дәрежеде жүзеге асыруға ықпал ететін жағдайлар жасалады. Болашақта жеке табыстың дәрежесі оларды жүзеге асыруға жұмсалған қабілеттер мен күш-жігердің даму деңгейіне ғана байланысты болады.

Дәл осы жерде біздің ойымызша әлеуметтік нарықтық экономиканың негізгі жасампаз бастамасы жатыр.

Әрине, «Қазіргі уақытта іске асырылып жатқан әлеуметтік нарықтық экономика нысаны» туралы пікір көп жағдайда әділ, бірақ тек конъюнктуралық тәсілді ескере отырып – қайда жүзеге асырылады? Қандай жағдайда?

Сондықтан, теорияның қазіргі даму бағыттары алдымен басқару жүйесінің құрылымына және ұлттық менталитетке, содан кейін ғана тиісті түсіндіру кезінде тұжырымдаманы қайта қарауға бағытталуы керек деп ойлаймыз.

Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін «әл-ауқат мемлекеті» немесе әлеуметтендіруші мемлекет термині еуропалық Конституциялар мен заңдарда пайда болды. Содан кейін жеке мүдделер өсті, олардың құқықтары мен бостандықтары кеңейді. Соңғы уақытта Қазақстан ұлттық әл-ауқат мемлекетін құруға үлкен қызығушылық танытты. А.М. Нұрмағамбетов ҚР әлеуметтендіруші мемлекетінің моделін таңдауға көптеген факторлар әсер еткенін атап өтті [39, 169 б.].

А.Н. Сағындықова сондай-ақ, әлеуметтік саясатты конституциялық құрылыстың негізгі қағидаттарының бірі деңгейіне көтеріп, оның мемлекетті әл-ауқат мемлекеті ретінде бейнелеудегі маңыздылығын атап өтті. Қазақстан Республикасы Конституциясының бірінші бөлігінде «әлеуметтік мемлекет»

ұғымына бірдей маңызды мән беріледі. Конституцияның 1-бабында «әлеуметтенуші мемлекет» ұғымына дәл осы мағынаны енгізеді [42, 182 б.].

ҚР Конституциясы мемлекетті барлық салаларда, әсіресе өндіріс пен бөлу барысында әлеуметтік әділеттілікті орнатуға жауапты болуға міндеттейді. Бұл баптың 1-тармағына толық сәйкес келеді. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің 2-бабына сәйкес мемлекеттер заң шығарушы органдардың қабылдауын қоса алғанда, барлық тиісті құралдармен шаралар қабылдауға міндетті, атап айтқанда осы Конвенцияда танылған құқықтардың біртіндеп жүзеге асырылуын қамтамасыз ету». Ұлттық әл-ауқат идеясы адамзаттың жалпыға бірдей декларациясында қамтылған. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар, соның ішінде әлеуметтік қамсыздандыру құқықтары, еңбек құқықтары, еркін таңдалған жұмыс, денсаулық пен әл-ауқатқа қажетті өмір деңгейі, білім беру және мәдени өмірге қатысу. Әл-ауқат мемлекеті жеке адамдар мен таптарға, мемлекетке және мемлекетке емес, әлеуметтік азап шегу және барлық азаматтар арасында байлықты тең бөлу арқылы әлеуметтік теңсіздікті басу және жою үшін жеке адамдар мен қоғамға қызмет етеді.

Мемлекеттің қоғам ретінде анықтамасы Конституцияның білім беру, денсаулық сақтау, ғылым, мәдениет, әлеуметтік жұмыспен қамту, еңбек қауіпсіздігі, әлеуметтік қамсыздандыру және табысы төмен адамдар сияқты елдің әлеуметтік секторларына атаулы қолдау көрсететінін білдіреді. Әл-ауқат мемлекеті адамдар мен азаматтардың өмір сүру ортасын, сондай-ақ өмір сүру ортасының қауіпсіздігі мен қорғалуын қоса алғанда, өмір сүру жағдайларын қорғауға құқығы бар екенін мойындайды. Осы мақсатта әлеуметтендіруші мемлекет тізім жасайды, жалпы және мақсатты әлеуметтік жоспарларды жүзеге асырады, макроэкономикалық жоспарлар мен бюджет қаражатын іске асырады, қоғамдастық пен арнайы таптардың азаматтарына пайда әкеледі. Көптеген елдер сияқты Қазақстан да Қазақстан халқына Жолдау жолдады. «Қазақстан-2030. Барлық қазақстандықтардың өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатын жақсарту», ұзақ мерзімді басымдықтар мен іс-қимыл стратегиялары. Олардың жетеуі әлеуметтік мемлекет құруға үлес қосты, яғни үшінші-төртінші орын жоғары инвестициялар мен ішкі жинақтары бар ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсуге негізделген. Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі және әл-ауқаты [109].

Әл-ауқат мемлекетін құру – бұл азаматтардың ғана емес, мемлекеттің де ісі. Осылайша, азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен міндеттері Конституцияның 2-тарауында баяндалған. Сондықтан мемлекет, сондай-ақ жеке адамдар мен азаматтар өмір сүру сапасы мен еркін дамуды қамтамасыз етуге міндетті. Оның санасы мен ерік-жігері. Әл-ауқат мемлекеті жеке бастама мен әлеуметтік-экономикалық тәуелсіздік үшін қажетті жағдайлар жасауға міндетті. Осы жағдайлар арқылы «бүкіл халықтың игілігі үшін экономикалық дамуды» реттеу және қамтамасыз ету қажет.

Айта кету керек, «әлеуметтік мемлекет» ұғымын мемлекеттің қоғам мүшелері алдындағы заңды міндеттемесі ретінде қарастыруға болмайды. Әл -

ауқат мемлекеті – бұл әлеуметтік функцияларды орындау үшін қажет мемлекет. Әл-ауқат мемлекетінің басты ерекшелігі – адам мен азаматтың ажырамас құқықтары мен бостандықтарын құрметтейтін және қорғайтын әлеуметтік қатынастар жүйесін тану. Адамның лайықты өмір сүруіне және еркін дамуына кепілдік беретін қоғамның болуы [119, 144 б.].

Бұл ретте мемлекет нормативтік құқықтық реттеу, сендіру, қадағалау және бақылау, мәжбүрлеу әдістерін пайдалана отырып, кез келген басқалар сияқты әлеуметтендіру функцияларын пайдаланады. Мемлекеттік қоғам жұмысының негізгі мақсаты айырмашылықтары бар адамды әлеуметтендіретін қорғаудың құрылымдық жүйелерін орнату болып табылатынын атап өтті. 1) еңбек қатынастары саласындағы құқықтар; 2) денсаулықты қорғауға құқық саласы; 3) әлеуметтік қамсыздандыру және мемлекеттік әлеуметтендіру жұмысы саласындағы құқықтар – бұл мемлекеттің әлеуметтік теңдікке, әлеуметтік әділеттілікке, әлеуметтік бостандыққа, әлеуметтік қамсыздандыруға, әлеуметтік бейбітшілікке, әлеуметтік қатысу мен теңдікке қол жеткізу жөніндегі қызметінің бағыты, ынтымақтастыққа жалпы қызығушылық [120, 208, 224 б.б.].

Қазақстан Республикасы Конституциялық тұрғыдан өзін әлеуметтік мемлекет деп жариялады, бірақ оны бірқатар объективті себептермен жасаған жоқ. Қазіргі уақытта Қазақстан әл-ауқат мемлекетіне көшуде, сондықтан нарықтық экономика мен әлеуметтік саясатты үздіксіз іске асыру үшін даму қажет. Осылайша, демократиялық құқықтық мемлекет прогрессивті нарықтық экономикаға, адам құқықтары мен азаматтығын, бостандықты, өмір сүру деңгейін, әлеуметтік қамсыздандыру мен қызметтерді және жаһандық жұмыспен қамтуды бастапқы қорғауға негізделген күшті әлеуметтік экономикаға негізделген әл-ауқат мемлекеті ретінде қарастырылады.

Әл-ауқат мемлекетінің қызметі елдің гуманитарлық сипатын, заңның үстемдігін және оның демократиямен байланысын айқын көрсетеді. Үкімет мемлекетті, азаматтық қоғамды және әлеуметтік мемлекет құрудағы, сонымен бірге адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын нығайту, қорғау мәселелерін шешудегі барлық салаларды дамытады және нығайтады.

1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясында адамның, оның өмірінің, құқықтары мен бостандықтарының бәрінен жоғары екендігі нақты жазылған. Адам ойының, құқықтары мен бостандықтарының үстемдігін түсінудің маңызды алғышарты – табиғи құқық тұжырымдамасын жеңу және Конституцияны анықтау. Бұл тұжырымдаманың мәні – құқықтар мен бостандықтар елге жатпайды, олар адамның табиғатынан пайда болады.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес адамдардың әлеуметтік, ұлттық, этникалық немесе өзге де сипаттамаларына қарамастан табиғи құқықтары болады. Бұл құқықтар мен бостандықтардың ұлтына, этникалық тегіне немесе дәрежесіне байланысты ұлттық шекаралары немесе кедергілері жоқ. Сондықтан табиғи аумағы кең, әмбебап болып табылады. Өйткені, Қазақстан Республикасының Конституциясы адам құқықтары туралы ғана емес, адамның құқықтары мен бостандықтары туралы да айтады.

Бұл Қазақстан Республикасының Конституциясымен танылған құқықтар мен бостандықтар жүйесі Қазақстан Республикасының бірнеше азаматын қоспағанда, Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылса да, барлық адамдарға тиесілі екенін білдіреді. Құқықтар мен бостандықтардың әмбебап тұжырымдамаларына сүйене отырып, Конституция халықаралық-құқықтық актілердің Республика Парламенті оларды ратификациялаған кездегі Республикалық құқықтық актілерден басымдығына назар аударады.

Адамның құндылығы адамның болмысымен анықталады және оны тану немесе одан айыру мүмкін емес. Мәселе мынада, мемлекет немесе басқалар дүниеге келген адамның құқықтары мен бостандықтарын жоққа шығаруға болмайды. Тиісінше, конституция құқықтар мен бостандықтардың бұзылуын қарастырады.

Бұл, Қазақстан Республикасының Конституциясында танылған құқықтар мен бостандықтар институттары Қазақстан Республикасының азаматтары болып табыла ма, жоқ па, бәріне тиесілі екенін білдіреді. Құқықтар мен бостандықтардың жалпыға бірдей тұжырымдамасына сүйене отырып, Конституция, республика парламенті ратификациялау кезінде халықаралық құқықтық актілердің республикалық құқықтық актілерден басымдылығына назар аударады.

Табиғат заңдарының тұжырымдамасына сәйкес, адамдардың құндылығы, адам табиғатымен анықталады және олардан ажырату немесе айыру мүмкін емес. Мәселе мынада, адамның құқықтары мен бостандықтарын мемлекет немесе басқа адамдар ұсынбай-ақ таңдай алмайды. Сондықтан құқықтар мен бостандықтарды бөлу қағидатын Конституция ұсынады.

Қоғамдық қауіпсіздік және басқа да маңызды себептер бойынша азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына белгілі бір шектеулер енгізу басқалардың құқықтары мен бостандықтары бұзылған кезде олардың тең құқықтарын қорғау үшін жиі кездеседі. Бұл барлық дерлік елдерге қатысты. Жалғыз айырмашылық – бұл басқару элементтерінің мөлшері, сондай-ақ оларды енгізудің себептері. Қазақстан Республикасының Конституциясы, егер бұл заңда көзделген болса, Конституциялық тәртіпке, қоғамдық тәртіпке, адам құқықтары мен бостандықтарын, денсаулық пен адамгершілікті қорғауға міндетті емес басқа жағдайларда Конституция қолданылуы мүмкін деп көздейді.

Мұндай шектеулерге тыйым салу немесе енгізу себептері заңға бағынатын азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қозғамайды. Конституциялық құқықтар мен бостандықтар институттары бар және олар сөзсіз. Сондай-ақ, Конституцияға сәйкес көптеген құқықтар мен бостандықтар ешқандай жолмен шектелмейді. Бұл бөлімдегі санкциялардың күшеюі құқықтар мен бостандықтарды жек көру принципіне нұқсан келтіретінін есте ұстаған жөн, бірақ адамдар өз мүлкін жоғары құндылық ретінде қабылдайды [121, 42-44 б.].

Адам болмысы Конституцияда көзделген құқықтар мен бостандықтар жүйесінде барлық жағынан көрінеді. Конституция және оның құқықтары мен бостандықтарының мәртебесі (30 бап) Қазақстан Конституциясы бірінші кезекте

адам құқықтарына қатысты, ал Конституция жоғары жалпыадамзаттық құндылықтарды қолдайды.

Осылайша, осы бөлімнің қорытындысы бойынша, жоғарыда айтылғандардың бәрі келісімді алуда қиындықтар туындамайтынын білдірмейтінін атап өткен жөн. Олар адамның әртүрлілігі мен құқықтары мен бостандықтарында көрінеді. Бұл бұзушылықтар көптеген себептердің нәтижесі болып табылады: заңдардың жетілмегендігі және адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың басқа актілері. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын білмеу: олар өздерінің құқықтары мен бостандықтары бұзылған жағдайда оларға жүгінуге құқығы бар органдардың функцияларын білмейді. Бұл қоғамға жат, қылмыстық элементтер және мемлекеттік аппараттың жетілмегендігі түріндегі ескі және «жаңа» нысандарда бюрократияны құрайтын құқықтар мен бостандықтардың тікелей және саналы түрде бұзылуы. Мұның бәрі адам құқықтары мен бостандықтарының шынайы құндылығына қол жеткізу, сондай-ақ өзгертілген және байытылған заңнама арқылы осы идеяны жүзеге асыру бойынша белсенді жұмыс істеу қажеттілігін көрсетеді. Осы саладағы мемлекеттің институционалдық белсенділігін күшейту қажет.

Әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономиканың дамуына жан-жақты ықпал ете отырып, мемлекет елдің бүкіл халқын әлеуметтік қорғау функциясын өзіне алады, ол әр адамның лайықты өмір сүру деңгейін, оны шоғырландыру және елдің әлеуметтік поляризациясының алдын алу, қоғамдағы әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуге бағытталған заңнамалық, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық және басқа шараларды қабылдауда көрінеді.

Мұның бәрі Қазақстанда әлеуметтік мемлекетті қалыптастырудың қағидатты бағыты гуманизм мен әділеттіліктің бастауларына негізделген және әлеуметтік теңсіздіктің күрт көріністерін біртіндеп жоюды, азаматтардың әлеуметтік және экономикалық құқықтарын нақты жүзеге асыруға жағдай жасауды және мемлекеттің осы саясатты іске асыруға жауапкершілігін қамтамасыз ететін әлеуметтік саясатты іске асыру болуы тиіс екенін көрсетеді.

Қай саланы қамтыса да қалыптасқан әлеуметтік мемлекеттің негізгі міндеті азаматтардың мүдделері мен қажеттіліктерін бейнелейтін Конституцияда және басқа да нормативтік актілерде бекітілген құқықтар мен бостандықтардың іске асырылуына кепілдік беретін адамның өмір сүруіне лайықты жағдайлар жасау болып табылады.

3 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТТІ ОДАН ӘРІ ДАМЫТУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

3.1 Әлеуметтік мемлекетті дамытудың конституциялық әлеуеті

Бұл тарау ең күрделі және сонымен бірге аз ашылған тараулардың бірімен байланысты, ол мемлекеттің барлық құқықтары және азаматтық типтегі қоғамды сақтаумен қарым-қатынасы мен өзара әрекеттесу сұрақтарын және мәселелерін қарастырады. Мұндай қатынас пен өзара әрекеттестік белгілердің, қасиеттердің және белгілі бір ерекшеліктердің бірлігінде көрінеді және біздің ойымызша, өз кезегінде олардың айырмашылықтарын анықтайды, сонымен бірге сондай-ақ осы құбылыстар мен формалардың жалпы аспектілері өзара байланыста қарастырады және байқайды.

Қазақстандық заң ғылымы мен әдебиетінде көбінесе заңды тұлға, атап айтқанда мемлекет – бұл іс жүзінде нормативтік құқықтардың үстемдігі анықталған, билік құқыққа негізделген, онымен шектелетін және сол арқылы жүзеге асырылады деген анықтама беріледі.

Біздің назарымызға барлық нормаларды сақтай отырып, мемлекетті ғана сипаттайтын барлық ерекше және сонымен бірге маңызды факторлар ұсынылған. Қазіргі қалыптасқан жағдайда қазақстандық қоғам, атап айтқанда мемлекет барлық құқықтарын сақтай отырып, тұрақты және ең белсенді дамып келе жатқан қалыптасу кезеңінен өтеді. Оның жан-жақты өсуінің негізі, қоғам, құқық пен заңның үстемдігіне, жеке адамдар мен азаматтардың негізгі құндылықтарын сақтауға және жандандыруға, сонымен қатар, осы мемлекетте тұратындар үшін демократия рухында ашық демократия мен құндылықтарды кезең-кезеңімен белгілеуге негізделген және бағытталған.

Ғылыми басылымдарында, әртүрлі әдебиеттерде, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарында «азаматтық типтегі қоғам» ретінде бастапқы ұғым мен анықтаманы жиі қолдану туралы айтпағанда, бұл ғылыми әдіснамада маңызды емес. Заң және құқық шығармашылық саласы өкілдерінің пікірінше, азаматтық қоғам немесе азаматтық типтегі қоғам – бұл халық билігі қағидаттарын қолдайтын еркін демократиялық, адамның немесе жеке азаматтың жеке басына бағытталған немесе бағытталған, шығармашылық (кәсіпкерлік) жұмыс еркіндігін қамтамасыз ететін, адам мен азаматтың құқықтарын іске асыру мүмкіндігін жасайтын құқықтық қоғам [122, 7 б.].

Басқа дереккөздерде немесе тиісті әдебиеттерде ол былай сипатталады: «...азаматтық қоғам немесе азаматтық типтегі қоғам – бұл барлық азаматтардың заң алдында және оған ықпал ететін бастамалары мен іскерлігінің дамуына үлес қосатын, атап айтқанда әділеттілік, гуманизм, теңдік қағидаттарына негізделген жеке әлеуметтік-экономикалық, рухани-мәдени, адамгершілік, діни қатынастардың саласы немесе аясы [123, 12 б.]

Шындығында немесе мәні бойынша «азаматтық қоғам немесе азаматтық типтегі қоғам – бұл, орталық орынды адам, азамат, жеке тұлға алатын, демократиялық, өзін-өзі дамытушы қоғам. Шамасы, тек өркениетті, дамыған және демократиялық мемлекетте немесе заңды тұлғада толыққанды, былайша айтқанда, азаматтық типтегі қоғам құрылуы мүмкін. Бұған, әрине, демократиялық билік институттары, атап айтқанда сайлау, референдум және саяси, идеологиялық плюрализм ықпал етеді.

Сондай-ақ, бұл жағдайда мемлекет немесе заңды тұлға мен азаматтық қоғам арасында туындаған қатынастар мен түсініксіздіктер олардың мазмұны мен құрылымы сияқты күрделі екенін атап өткен жөн. Олар, былайша айтқанда, ең алдымен, мемлекет немесе заңды тұлға мен азаматтық қоғам арасындағы ынтымақтастықты түсіну және сезіну үшін табылуы керек; екіншіден, олардың сипаттамалары мен сипаттық ерекшеліктерін қоса алғанда, олардың айырмашылықтары мен әр-түрлілігін; үшіншіден, жалпы алғанда оның қарым-қатынасын анықтау. Сонымен оның бірлігі қандай? біріншіден, ол нормативтік құқықтық және азаматтық типтегі қоғамның үстемдігін орнату бірыңғай мақсатты көздейтінін түсіндіреді; адамның өркендеуі мен дамуына ықпал ететін және оның заңды құқықтары мен мүдделерін қорғайтын әлеуметтік институттар құру. Зерттеудің өзара байланысы, өзара іс-қимылы мен арақатынасы мемлекеттің Негізгі Заңына, атап айтқанда ҚР Конституциясына және заңдардың теңдігі мен бірлігін реттейтін немесе басқаратын қолданыстағы заңдарға сәйкес аса маңызды әлеуметтік, қаржылық және әлеуметтік бірлестіктердің ұйымдастырылуы мен зерттеу жұмысында көрініс табады. Ұлттық заң шығарушы әдебиеттерде азаматтық типтегі қоғамның негізгі сипаты мен базалық негізіне, олар құқықтар мен бостандықтарға ие болғандықтан, адамдардың заңдық немесе құқықтық теңдігі және жаһандық болып табылатындығына үлкен мән мен мағына беріледі.

Сондай-ақ, «азаматтық типтегі қоғамның жетілу көрсеткіші ретінде адамның жеке құқықтары мен азаматтығын іске асыру және дамыту дәрежесіне» ерекше назар аударылды, ал азаматтық типтегі қоғам деп аталатын жеке тұлғалар мен ұйымдардың тәуелсіздігі, былайша айтқанда, үкіметтік емес қатынастар саласында өзін-өзі реттеу және жүзеге асыру тетіктерін құруға ықпал етті. Бұл қоғамның немесе қоғамдастықтың айқын фактісі – ел халқының өз азаматтарын саяси таңдау еркіндігін жүзеге асыруға нақты мүмкіндігі бар. Мәселен, ҚР Конституциясының 23-бабында бекітілгендей, азаматтардың бірлесу бостандығына құқығы, шын мәнінде, азаматтардың заң талаптарына қайшы келмейтін мемлекеттік емес қызметтің кез-келген нысандарын еркін және дербес таңдауға құқығы бар. Бұл бірлестіктер азаматтық қоғам екенін көрсететін өзгермейтін құрамдас элемент. Мұндай жағдайда азаматтық қоғам, өз кезегінде мемлекет қалыптастыратын және қамтамасыз ететін қаржылық құрылымы бөлігі нормативтік құқықтық негізде құрылған жағдайда болуы мүмкін.

Осылайша, азаматтық қоғам маңызды рөл атқарады. Біздің ойымызша, бизнес әлемі болуы керек қоғам. Өз мүдделерін жүзеге асыру үшін нақты шараларды іздейтін кәсіпкерлер бірлестігі. Бұл жағдайда ол азаматтық қоғамның бір бөлігі болып табылады. Бүгінгі таңда бұл өзінің тар корпоративтік мүдделері бар, бірақ сонымен бірге ортақ мақсат оның құқықтарын белсенді түрде қорғауға мүмкіндік беретін әлеуметтік тап. Бастама Қазақстан дамуының осы кезеңінде кәсіпкерлерді мемлекеттік бақылаушы органдардың бақылаусыз бақылауынан қорғайтын Қазақстан Республикасындағы жеке кәсіпкерлік туралы заңның қабылдануына әкелді [124]. Кәсіпкерлік бірлестіктер мен қоғамдық кәсіпкерлік бірлестіктерін құру олардың құқықтары мен міндеттері туралы ақпаратпен

жылдам алмасуға, заңнаманы қолданудағы кез келген қайшылықтар туралы заңнамалық органдарды хабардар етуге және дайындық процесіне көмектесуге тамаша мүмкіндік береді.

Кәсіпкерлік қызметтің ең тиімді заңдарын, нормалары мен стандарттарын жасау кәсіпкерлердің оң имиджін қалыптастыратынын көрсетуге болады. Осылайша, біз Қазақстанда әлеуметтік мемлекеттің дамуында корпоративтік құрылымдар мен азаматтық қоғам ұйымдарының маңызды рөл атқаратынын көреміз. Тәуелсіз мемлекеттік құрылым ретінде жұмыс тобының құқықтық мәртебесін қалпына келтіру қажет [125, 27-28 б.б.].

Экономикалық қатынастар субъектілерінің әрқайсысының мемлекет тарапынан болатын шабуылдан қорғанысы мен кепілдігі болуы және өнім берушінің диктаторлығынан қорғалуы тиіс. Бұл азаматтық типтегі қоғам мен мемлекеттің немесе қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуді жүзеге асыратын заңды тұлғаның бір түрі, бірлігі мен байланысын көрсетеді. Әрине, мемлекет адамның бостандығы мен оның өзін-өзі көрсетуі, бастамасы, кәсіпкерлігі және т.б. үшін кепілдіктер береді және тиісті мән-жайларды қамтамасыз етеді, бұл қазіргі Қазақстанда жаңа әлеуметтік-экономикалық және саяси шындықтардың құрылуын көрсетеді.

Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің өзара іс-қимылы олардың бір уақытта құрылатындығында да көрінеді. Азаматтық мазмұндағы қоғам, көп қырлы және біржақты емес. Адамдардың саны қоғамдағы мүдделер санына сәйкес келеді. Заңның үстемдігі ажырамас және қоғамның іргелі негіздерін көрсетеді. Елдің немесе азаматтардың ортақ мүдделерінің пайда болу сәті маңызды емес. Заң үстемдігі болмаса, қоғам бөлініп, қоғамдық ұйымдар да бөлінуі мүмкін. Заң үстемдігі жоқ қоғамдық құрылым – бұл өз энергиясын қатынастарды, шексіз даулар мен қақтығыстарды шешу үшін пайдалана алатын азаматтық қоғамның элементі. Бұл жағдайда мұндай көріністер ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Бұл біріктіру тек толық демократиямен мүмкін болады. Мұндай режимнің мазмұны өркениетті әдісті, мемлекеттік билікті жүзеге асыру әдісін және ол, былайша айтқанда, азаматтарға беретін бостандықты, саясатқа, экономикаға, әлеуметтік мәдениетке және басқа да әлеуметтік салаларға белсенді қатысуды қамтиды. Осы ұқсастықтардан басқа, тіпті авторитарлық және демократиялық емес елдер де иерархия мен мемлекеттік институттарға бағынуға негізделген күрделі ұйымдар болып табылады. Елдің құрылымы мен алгоритмін анықтайтын қоғаммен байланыс әрқашан байланысты. Субординациялық және тікелей қатынастар көпшілікке тән, олар мемлекеттің құрылымы мен алгоритмін анықтайды. Осыны ескере отырып, құқық мемлекеті азаматтық қоғамға «қызмет көрсететін» қоғамдық мекеме болып табылады. Бұл тұста біз айырмашылық тұрғысынан мемлекет азаматтық қоғамның бір түрі деп айта аламыз. Сонымен қатар, біз нормативтік құқықтары бар мемлекет пен азаматтық типтегі қоғамда кездейсоқ емес құрылымдар деп аталатындар, демек, нақты функциялар бар екенін атап өтеміз. Қарастырылып отырған қоғамдық құрылымдардың айқын айырмашылықтары келесідей көрінеді: азаматтық типтегі қоғам – бұл өзіндік жүйесі, жеткілікті дербес және бір-біріне тәуелді емес

мемлекеттер. Қоғамдық институттар мен қатынастар, былайша айтқанда, жеке адамдар мен ұжымдардың мүдделерін жүзеге асыруға ықпал етеді. Бұл мүдделер мен қажеттіліктер отбасы, шіркеу, кадрларды даярлау жүйесі, ғылым, кәсіби бірлестіктер, белгілі бір автономды үкімет негізінде өз жұмысын жүзеге асыратын ұйымдар, сату (аумақтық өнімнен кейін, жай өсім) сынды барлық институттармен, салалармен, азаматтық типтегі қоғамдармен анықталады.

Жарғылар, бағдарламалық құжаттар негізінде өз қызметін басқа институттармен, азаматтық типтегі қоғамдармен үйлестіретін және бақылайтын саяси партиялар сияқты жоғары билік органдарының басшылығына әсер етпейтін «төменнен жоғары» альянстар бар. Барлық жағдайларда олар мүдделер бірлігіне негізделген және көлденең қатынаста әрекет ететін құрылымдар. Былайша айтқанда, азаматтық қоғамды біріктіретін қатынастардың жиынтығы-көлденең, бір деңгейлі байланыстардың күрделі жүйесі, онда бағыну тәртібіне іс жүзінде орын жоқ.

Сонымен қатар, бұл адамдардың өздерінің жеке (жеке, топтық) мүдделерін жүзеге асыру саласы. Біз сондай-ақ мемлекет немесе заңды тұлға және азаматтық қоғам ішіндегі барлық айырмашылықтардың басқа факторларына назар аударуға бейімбіз. Азаматтар мен адамдар, олардың бірлестіктері мен одақтары арасындағы қарым-қатынас теңдік, еркіндік және үйлестіру принциптеріне негізделгенін еске түсірейік. Олардың байланыстары мен қарым-қатынастары негізінен келісімдер мен келісімшарттарға негізделген шенеуніктер және билік бағыныштылық қатынастарымен байланысты, жоғары тұрған адамға (органға, мекемеге) тікелей бағынады.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес азаматтарға, адамдарға заңмен тыйым салынбағанның бәріне рұқсат етіледі. Шенеуніктерге, нақты айтқанда олардың құзыретімен алдын-ала анықталған немесе бұйрықпен белгіленген нәрсеге ғана рұқсат етіледі. Азаматтар, құқық бұзушылық, яғни кінәлі заңсыз әрекет үшін ғана заңды немесе құқықтық жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Шенеуніктер тек құқық бұзушылықтар үшін ғана емес, сонымен қатар біліктіліктің жеткіліксіздігінен туындаған қызметтік кемшіліктер үшін де жауап береді.

Мемлекеттің немесе заңды тұлғаның және сонымен бірге азаматтық типтегі қоғамның өзара тәуелділігі, өзара іс-қимылы нормативтік құқықтар мен азаматтық типтегі қоғамның қатысуымен мемлекеттің қалыптасуы бірігуді, өзара сіңіруді білдірмейді. Тиісінше, біз қарастыратын құбылыстардың өзара әрекеттесуінің белгілі бір сызықтарын көру керек. Осыған байланысты келесі пайымдау қызығушылық тудырады: азаматтық қоғамға сүйенбейтін және оны ұстанбайтын мемлекет, оны жаңа жалпыға бірдей маңызды тұтастыққа біріктірмейтін, мемлекет реттемейтін азаматтық қоғам сияқты қауіпті. Бұл, атап айтқанда, «дамымаған азаматтық қоғам біріншіден өзіне сіңіретін мемлекеттің шамадан тыс күшеюіне әкеледі», - дегенді білдіреді [126, 22 б.].

Жоғарыда қарастырылған бұл тұжырым мен материал мемлекет пен азаматтық тәртіп қоғамының бір-бірімен өзара әрекеттесіп, белгілі бір бірлікті құрайтындығын көрсетеді. Азаматтық типтегі қоғамның мемлекетпен өзара

тәуелділігін, өзара іс-қимылын салыстырмалы түрде нақты ұйымдық-құқықтық нысандарда қарастыруға болады.

Мемлекеттің әлеуеті тұрғысынан бұл:

1. Өзінің конституциялық-құқықтық мәртебесін бекіткен азаматтық қоғам субъектілерінің жұмыс істеуін мемлекеттік - құқықтық реттеу;

2. Азаматтық қоғам субъектілеріне – саяси өмірге қатысушыларға мемлекеттік билік органдарының ұйымы мен қызметінің қатысуымен саяси жүйенің әртүрлі буындарында, қоғамда өз мүдделерін іске асыруға құқықтық мүмкіндік беру;

3. Билік өкілеттіктерін жүзеге асыратын барлық уәкілетті органдардың және олардың жеке өміріне және әрбір адамның және азаматтың жеке өміріне лауазымды адамдарының жалпы және аздап араласуына қатысты құқықтық тыйымдар белгілеу;

4. Мемлекеттің экономикалық-қаржылық, саяси және қоғамдық қауіпсіздікті және адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі міндетін заңнамалық тұрғыдан бекіту, бұл жеке тұлғаның конституциялық мәртебесінің мазмұнын құрайды.

Бір жағынан, азаматтық типтегі қоғам, негізінен, демократиялық, халық билігі мемлекеті мен оның институттарының қызметін анықтайды. Мысалы, мемлекеттік заң шығару қызметі саяси партиялар, қоғамдық-саяси қозғалыстар және азаматтық ұйымдар сияқты азаматтық қоғамның құрылымдық элементтерімен тығыз байланысты.

Әлеуметтік мемлекеттің өзіне тән қарама-қайшылықтары бар, ол белгілі бір қалыптасу және даму сатыларынан өтеді. Осы қайшылықтар мен проблемаларды көрсете отырып, әлеуметтік мемлекеттің дағдарысы мен оның болашағын кеңінен талқылау 1980-1990 жылдары шетелдік ғылыми және саяси әдебиеттерге енді. Әлеуметтік мемлекет мәселелерінің шиеленісу процесі экономикалық дамудың циклдік сипатына және экономикалық және әлеуметтік саланың теңсіздікке сезімталдығына және сыртқы және ішкі саясат дамуының ықпалына негізделген. Жаһандық экономикалық дағдарыс күрделі қаржылық проблемалардың бар екендігін және арзан импорттық шикізатты шексіз пайдаланудың мүмкін еместігін көрсете отырып, экономикалық дамудың үйлесімділігі мен әлеуметтік-экономикалық мүдделерді орталықтандырылған бөлу тәжірибесінің елесін жойды. Дағдарыс туралы жаңа пікірталастардың қарқындылығы және күйрегеннен кейінгі Шығыс Еуропадағы әлеуметтік мемлекеттің болашағы талданды.

Германияның экономикалық қиындықтары Біріккен Шығыс Германия жерлерін игеруге, Еуропалық одақтың одан әрі кеңеюімен байланысты болды. Бұл жаһандық геосаяси және экономикалық өзгерістер қоғам мен мемлекет арасындағы өзара іс-қимылдың күрделілігін және олардың мемлекетті және оның аумағын бөлуге, сондай-ақ мемлекеттің құқықтық мәртебесін одан әрі шектеуге (Неолиберал Роберт Нозиктің анықтамасы бойынша), «минималды мемлекет» негізделген сәтсіздіктердің қарапайым моделі ретінде дәрменсіздігін көрсетті. Ол тек қоғамның пассивті және қайталама мәртебесіне, белсенді

интервенциялық саясатқа негізделген, мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету функциясын және қарапайым әлеуметтік модель мәртебесін қамтамасыз етеді. Уақыт өте келе жеткілікті қаржылық қолдауы бар және әлеуметтік саладағы отарлаудың әсеріне көнбейтін тиімді мемлекеттік саясатты жүзеге асыру үшін қоғам мен мемлекет арасындағы коммуникативті қарым-қатынастар қалай дамуы керек?

Осылайша, мемлекет пен қоғамның өзара әрекеттесуін реттеудің негізгі саласы өндіріс пен бөлу арасындағы оңтайлы қатынасты орнату болып табылады, ал әлеуметтік мемлекеттің негізгі қайшылығы кеңейіп жатқан әлеуметтік саясат пен экономикалық өсу арасындағы қайшылық, экономикалық қиындықтар мен әлеуметтік шығындарды қаржыландыру қажеттілігі. Мұнда қиындық, адам мен мемлекет арасындағы нақты қақтығыс. Бұл, бір жағынан, азаматтардың өз проблемалары үшін мемлекет жауапкершілікті өз мойнына алғысы келетіндігіне, екінші жағынан, тиімді әлеуметтік көмек саясатын қабылдауға мүмкіндік алғандығына байланысты, олар бұл жағдайдан аулақ болуға тырысады. Бұл туралы елімізде ақпарат бар. Бұл тұрғыда әл-ауқат мемлекетінің дамуын жеке қажеттіліктерге бейімделу процесі ретінде анықтауға болады, онда экономикалық ресурстар, денсаулық, тұрғын үй қажеттіліктері, адамның жұмысқа қабілеттілігі және жұмыс істеуге дайындығы тәуелсіз емес, ауқым болып табылады.

Әлеуметтік дағдарысты қарастырудың басқа маңызды себептері, әсіресе аймақтық құрылым және мемлекеттік бюрократия және әкімшілік аппаратты тарату және оңалту. Бұл мемлекеттік қызметтердің құнын арттырады, әлеуметтік көмектің тиімділігін төмендетеді және нәтижесінде мемлекеттік көмектің тиімділігі төмендейді.

Әл-ауқат мемлекеттік дағдарысының ауқымы мен тереңдігін түсіну және бар қиындықтарды жеңу үшін дағдарыстың сипатын жүйелі түрде талдау маңызды. Қолданыстағы әлеуметтік модель дағдарысты дәстүрлі әдістермен жеңе ала ма, әлде осы модельден басқа түбегейлі басқа басқаруды қолдану қажет пе, соны шешу керек. Осылайша біз жүйенің жаңа тепе-теңдігін қамтамасыз етеміз. Бұл тұрғыда Франция мен Испаниядағы 80-ші жылдардағы өткір әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу тәжірибесі, 60-70-ші жылдары қалыптасқан әл-ауқаттың мемлекеттік моделі елеулі түзетулерді қажет ететіндігін көрсетеді. Дәстүрлі әлеуметтік идеялардың негізгі принциптерін қамтитын өршіл бағдарламаны жүзеге асыруға тырысу: жан-жақты мемлекеттік меншік, мемлекеттің экономиканы басқаруға белсенді қатысуы, өндіріс саласындағы жұмысшылардың құқықтарын кеңейту және т.б. әлеуметтік бағдарламаның қысқаруымен оңшыл үкімет келесі парламенттік сайлаудан кейін қайтадан бірінші орынға шықты. Францияның үлгісіне сүйене отырып, Испания үкіметі, Ф.Гонсалес Үкіметі басынан бастап неолибералдық реформаларды сайлады. Сонымен қатар, жоғарыда келтірілген мысалдар әл-ауқат мемлекетінің моделінің тарихи сарқылуы емес, өйткені ол ешбір елде толық жүзеге асырылмаған. Теориялық тұрғыдан әл-ауқат мемлекеттері көбінесе либералды мемлекеттерге қарама-қайшы келеді, бірақ іс жүзінде бұл категорияларды

әрдайым балама ретінде қарастыруға болмайды. Америка Құрама штаттарындағыдай, «либералды» елдерде әдетте үкіметтің күшті бағдарламалары бар. Сонымен бірге, бұл мемлекеттің әлеуметтік моделін солшыл саяси күш ретінде және либералды немесе неолибералды оңшыл ретінде анықтаудың айқын түсіндірмесі болып көрінеді. Өйткені, бір жағынан, маңызды мәселелердің тиімділігіне концептуалды қарау арқылы ғылыми талдау, дамудың шығу тегі мен тарихын дәл көрсетпейді. Шетелдік ғалымдар, басқалармен қатар, экономика мен саясат арасындағы байланыс туралы жаңа теорияларды ұсынды және нарықтық экономика заңдарын әл-ауқатқа деген сұраныстың артуымен үйлестіретін жаңа әдістерді ашты. Әлеуметтік белсенділіктің мысалы ретінде теңдік принципін рухани түсінуден бас тарту және әлеуметтік өндірушілер мен тұтынушылардың өндіріске қосқан жеке үлесін арттыру.

Әл-ауқат мемлекеті дағдарысты мемлекеттік институттардың қызметін, оның тиімділігі мен заңдылығын үнемі бақылау тұрғысынан шешуде маңызды рөл атқаруы керек. Сонымен қатар, әкімшіліктің ішкі бақылауымен немесе сыртқы (бухгалтерлік, қаржылық) бақылаумен шектелу жеткіліксіз. Мұны тікелей әкімшілік немесе жанама түрде өзі құрған мекемелер мен органдар жүзеге асырады және барлық қызметіне бақылауды күшейтуі қажет. Халық өкілдері өздері басқаратын мемлекеттік қорлар мен мемлекеттік қызметтердің қызметін тексеруге құқылы. Демократиялық принциптер маңызды саяси шешімдерді ғана емес, сонымен бірге әкімшіліктің күнделікті қызметін де анықтауы керек.

Күрделі теориялық және практикалық проблемалар әл-ауқат мемлекетінің қолданыстағы модельдерін жаһандық дамудың қазіргі тенденцияларына бейімдеу қажеттілігінен туындайды.

Біріншіден, халықаралық сауда еркіндігі қағидаттарын іске асыру бәсекелестік еркіндігіне алып келеді. Сонымен бірге дамыған елдердің жоғары әлеуметтік құндылығы осы ұлттық өнімдердің әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне және өндіріс шығындарының біркелкілігіне әкеледі. Осылайша, протекционистік саясаттың қажеттілігі мен оның еркін сауда принциптерімен үйлесімсіздігі арасында сөзсіз байланыс бар.

Екіншіден, көшу немесе қозғалыс еркіндігі, көшу принципі дамыған елдерге таңдау береді. Аз дамыған елдердің азаматтарына немесе оларға қатаң әлеуметтік қолдау көрсету.

Үшіншіден, барлық жаңа елдерді интеграциялау процесі халықаралық және еуропалық деңгейде әлеуметтік теңдік мәселелерін дамытумен қатар жүреді. Бұл мәселелердің шешімдері Еуропалық Қоғамдастықтың көмегімен және ұйымдар анықтаған әлеуметтік кеңістік тұжырымдамасын әзірлеу және іске асыру шеңберінде арнайы әлеуметтік бағдарламаларды іске асыру арқылы жүзеге асырылады.

Халықаралық және ұлттық деңгейде әл-ауқат мемлекетінің проблемасы балама іздеу емес, уақыттың жаңа міндеттерін шешу үшін оның реформасына сілтеме екенін атап өткен жөн. 1993 жылы ҚР Конституциясын [127] әзірлеу

кезінде оны әзірлеушілердің алдында Қазақстанның жаңа қоғамдық жүйесін айқындау міндеті тұрды.

Жүргізілген түбірлі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясында жұмысшы табы, шаруа, интеллигенция, еңбекші деген санаттар жоқ. 1993 жылғы Конституцияда Қазақстанның әлеуметтік мемлекет екендігі бірінші рет жазылды. Сондай-ақ онда меншіктің екі: мемлекеттік және жеке нысандары да бірінші рет танылды [127].

Ол 1995 жылғы Конституцияда да жазылды. Конституция еңбекке мәжбүрлеуге, мүлікті заңға қарсы пайдалануға және азаматтардың заңмен қорғалған мүдделерін, атап айтқанда қанауға тыйым сала отырып, адамдарды мемлекеттен және жеке меншік иелерінен қорғауға алғышарттар жасайды [61, 195 б.].

Осыған байланысты адамдардың кез келген салада еркін еңбек етуіне және еңбегіне заңмен белгіленген ең аз мөлшерден кем болмайтындай, ақы алуына мүмкіндік беретіндей, кең көлемді әлеуметтік-экономикалық құқықтар көзделеді.

Әл-ауқат мемлекетінің экономикалық негізі халықтың физикалық және рухани қажеттіліктерін, өмір сүру кеңістігін сақтауды, сондай-ақ табиғат пен қоғам арасындағы үйлесімділікті көрсететін жоғары дамыған, әлеуметтік бағдарланған аралас экономика болуы керек. Мұндай тәсіл Конституцияда айқындалғандай, мемлекеттің экономикалық саладағы рөлі мен жауапкершілігін едәуір күшейту туралы мәселені сөзсіз көтереді. Қайта құруды тоқтату және меншік санын көбейту идеясын қайтару үшін ұжымдық меншіктің жекелеген түрлерін дамыту және реформалау қажет болады. Қайта құру және бюрократиялық капитализм кезінде мүлдем ұмытылғандарды тек экономикалық еркіндік пен жоғары әл-ауқат шынымен босатады. Мемлекет ғылымды қажет ететін және жоғары технологиялық өндірістерді одан әрі дамытуды, өз ресурстарын тарту және жеке ішкі және шетелдік капитал үшін қажетті жағдайлар жасау есебінен өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы өндірісін жаңғыртуды қолдайды.

Жалпыға ортақ әл-ауқат мемлекетінің әлеуметтік саласындағы әлемдік тәжірибені ықтимал және тиісінше көрсете отырып, Қазақстан Кеңес дәуірі азаматтарының шын мәнінде кепілдендірілген әлеуметтік қауіпсіздігін қалпына келтіруі қажет. Басқа нәрселермен қатар, бұл жұмыспен қамтуды қалпына келтіру және жұмыспен қамту кепілдігі, жалақы мен зейнетақыны уақтылы алу. Мемлекеттер нәтижелі және әлеуметтік пайдалы еңбекті, әділ жалақыны және азаматтардың заңды негізде әл-ауқатын арттыруға ұмтылуын көтермелеуге тиіс.

Сонымен, қорыта келгенде мемлекеттің айнымайтын саясатының мақсаты жоғарғы мемлекеттер құрылғанға дейін меншік иелерінің үлкен тобын жасанды түрде құру, қолайлы заңдар, бұйрықтар, жарлықтар бойынша консенсус және елеулі бұзушылықтар кезінде нақты әрекеттердің болмауы болды.

Оның орнына мемлекет қоғамның әлеуметтік деңгейі мен әл-ауқатын қатаң бақылауға алуы керек. Әлеуметтік топтар арасындағы әлеуметтік-

экономикалық айырмашылықтарды реттеу әлеуметтік және саяси тұрақтылықты арттырып қана қоймайды, сонымен қатар халықтың төлем қабілеттілігін арттырады және экономикалық дамуға қосымша жағдайлар жасайды. Сонымен қатар, ең алдымен әл-ауқат есебінен емес, кедейлікпен күресу арқылы әр түрлі әлеуметтік топтардың физикалық әл-ауқатын біртіндеп бірізділікке жеткізу керек. Қазақстанның әл-ауқаты үшін ең маңызды мәселе демографиялық мәселенің тұтастығы болып табылады. Қазақстан мемлекетінің әлеуметтік және белсенді қағидаттарын көрсету үшін саяси салада елеулі түзетулер қажет. Біріншіден, биліктің теңдігін тиімді нығайту және Конституцияның мәртебесі мен ролін едәуір жақсарту үшін Конституцияға түзетулер енгізу қажет. Конституциядан Президенттің Парламентті тарату құқығын алып тастау саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету кезінде заң шығарушы биліктің жағдайын жақсартады.

Конституциялық реформа шеңберінде мемлекеттік жүйенің табиғатын және әртүрлі биліктердің, лауазымдар мен әртүрлі институттардың өзара іс-қимылының сипаты ескерілу керек, әлеуметтік институттардың принциптерін кеңейту керек. Олай болмаған жағдайда ұлтына қарамастан, елдің бүкіл аумағына және оның азаматтарына қолданылуы тиіс әлеуметтік мемлекеттің қағидаттарын бұзады.

3.2 Әлеуметтік саясатты жүзеге асырудағы мемлекеттің аппараттың орны мен ролі

Әлеуметтік мәселелерді шешуде жетекші рөл, сөзсіз мемлекетке тиесілі. Тек мемлекет қана өзінің белсенді іс-әрекеттері арқылы әлеуметтік саланың дамуының бастапқы нүктелерін белгілеп, қарастырылып отырған саладағы кез келген құқықтық қатынастарды реформалауға екпін беріп, бағыт-бағдарын белгілейді.

ҚР-ның Конституциясы 1-бабы 1-тармағында: «Қазақстан Республикасы өзін..... әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады...» делінген. Сонымен қатар, ҚР-ның Конституциясы әлеуметтік мемлекеттің мәнін анықтайды, «оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтарын» қамтамасыз етеді, алғашқы орынға қояды. Сонымен бірге, бұл сипаттамалар негізгі міндет екенін мойындау керек.

Еліміз әлеуметтік саланы белсенді түрде реформалауда, бұл әрбір азаматтың жалпы ел үшін маңыздылығын түсінумен түсіндіріледі. Осы мақсаттарда Президенттің бастамасымен Қазақстанда денсаулық, білім, баспана аясында түрлі деңгейдегі ұлттық жобалар жүзеге асырыла бастады. Әлеуметтік мәселелерді шешудің тәртібі мен шарттарын, жеке тұлғаның әлеуметтік мәртебесі мәселелерін, азаматтардың әлеуметтік құқықтарын қандай да бір жолмен реттейтін бірқатар заңдар бар. Бірақ негізгі мәселе олардың көптеген қайшылықтар мен олқылықтардың пайда болуына әкелетін жүйесіз сипаты болып қала береді.

Өтпелі мемлекеттерде әлеуметтік өзгерістердің жылдамдығы өте жоғары, сондықтан кез келген дерлік процестердің дамуы бақылауды да күшейтуді қажет етеді.

Сондықтан мемлекеттік басқаруды тиімді жүргізу үшін кем дегенде екі шартты орындау маңызды: 1) материалдық және материалдық емес ресурстарға шығындарды азайту мақсатында өтпелі кезеңнің ұзақтығын қысқарту; 2) әлеуметтік катаклизмдер мен сілкіністердің алдын алу мақсатында бүкіл өтпелі кезеңде әлеуметтік жүйені тепе-теңдік күйінде ұстау, т.б. тұтас жүйе ретінде тәуелсіз мемлекеттің әлеуметтік, саяси және экономикалық жүйелерінің барынша мүмкін болатын тұрақты қызметін қамтамасыз ету. Бұл жоғарыда қарастырылған «әлеуметтік саясат», «әлеуметтік экономика» және «әл-ауқат мемлекеті» сияқты ұғымдарды, олардың пайда болу және даму тарихын терең зерттеуді қажет етеді.

Тәуелсіздіктің соңғы жылдарында көптеген мемлекеттер, соның ішінде біздің еліміз де бірқатар қиындықтарға тап болды. Қиындықтар, өзара әрекеттесу факторларымен, әлеуметтенетін мемлекеттегі мемлекеттік аппараттың азаматтық қоғаммен өзара әрекеттесуімен байланысты. Сондықтан, көптеген жылдар бойы ғылыми әдебиеттерде, әртүрлі мазмұнда, мәселенің мәніне бағытталған пікірлер мен мәлімдемелерге жиі ұшырасатыны кездейсоқ емес. Азаматтық типтегі қоғам дегеніміз не немесе мемлекеттік аппарат деген не және олар бір-бірімен қалай байланыса алады?

Адамзат қоғамының тарихи қалыптасуы, дамуы, өркениеттің өзі болды. Өркениет немесе басқаша айтқанда, дамып келе жатқан жүйе және онымен байланысты барлық нәрсе табиғи құқықтың өзінен және адамның өзіне ұқсас адамдардың қоғамында өмір сүруге деген табиғи құқығы мен тілегінен туындайды деп болжанады.

Былайша айтқанда, Тәуелсіз тұлғаның қалыптасу процесінің негізі Дж. Локк жеке меншік деп аталады [20, 12 б.]. Бұл экономикалық кепілдік, оның таңдау еркіндігі және саяси тәуелсіздік пен өзін-өзі реттеу. Т. Гоббс пен Дж. Локктың идеялары бойынша мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы қатынастар шарттық негізде құрылған. Мемлекет пен азаматтық қоғам бірігіп, жеке адамдар мен осы қоғамдастықтың барлық адамдарының өмірін қамтамасыз ету үшін тиісті жағдайлар жасағандықтан, сәйкесінше адамдар мен адамзат қоғамының негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға жасалынды. Дж. Локктың пікірінше, тұлғаның қалыптасуы мен құрылуының бастапқы процесі жеке меншік деп аталатындардан тәуелсіз негізделген. Бұл, былайша айтқанда, оның саяси билік пен тәуелсіздіктен бостандығы деп аталатын қаржылық кепілдігі.

Мемлекет пен азаматтық мазмұндағы қоғамның өзара байланысы, Т. Гоббс және Дж. Локк, былайша айтқанда, келісім қағидаттары бойынша игерілді, өйткені азаматтық мазмұндағы қоғамдар мен мемлекеттік басқару жүйесі адамның негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін, сондай-ақ адамдардың белсенділігін қамтамасыз ету үшін талапты бірлесіп қалыптастырды. Тағы бір дәстүрлі ерекшелік Г. Гегельдің идеясымен, өркениетті қоғамды жұмыстағы күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыратын жеке адамдар кешені ретінде

бағалаумен дамыды. Жеке меншік, былайша айтқанда, азаматтық қоғамның негізгі негізі болып табылады. Алайда, прогресстің ілгерілетуші күші Гегель өркениетті қоғамдық білім деп аталмады, бірақ мемлекеттің өзі болды. Мүдделердің әмбебаптығы мен әділдігін мемлекет өндіріп, қамтамасыз етті. Жеке тұлға мен азаматтық қоғам мемлекет тарапынан бағынышты болды.

Жеке меншік, былайша айтқанда, азаматтық қоғамның негізгі іргетасы болып табылады. Алайда, Г.Гегельдің пікірінше, прогресстің ілгерілеуші күші өркениетті деп аталатын халықтық білім емес, мемлекеттің өзі болды. Мүдделердің әмбебаптығы мен әділдігі мемлекет тарапынан алынды және қамтамасыз етілді. Жеке адам мен азаматтық қоғам мемлекетке бағынды. Өйткені ол жеке адамдар мен жеке топтарды бір жүйеге біріктіреді, сонымен бірге олардың болмысының мәніне назар аударады. Г.Гегельдің азаматтық қоғаммен салыстырғанда мемлекет біріншілік мәртебесіне ие деген сөзін ескермей. Гегель азаматтық мазмұндағы қоғамды жаһандық қоғамды құрудың негізі немесе негізі ретінде қарастыруды жөн көрді және ол адамдардың қызметі мен өмірін тарихи даму факторы ретінде көрсетті.

Бұл тарихты материализм тұрғысынан түсінуден туындады. Қоғамның эволюциялық дамуының өзі материалдық жағдайлар мен өмір сүру деңгейінің нәтижесі мен көрсеткіші болып табылады. Нәтижесінде, азаматтық қоғам – бұл адамдардың көптеген материалдық және экономикалық қатынастарының жиынтығы болып табылады. Өндіріс және өтініштер – бұл К. Маркстің негізгі аспектілері қоғамды дамытушы және қоғамдық ұйымдардағы ұжымдар. Демек, мемлекет, К. Маркстің пікірінше, үстем таптар бірінші кезектегі және ең қорғалған болатын механизм деп аталады. Әдіске сәйкес, азамат бұл тек мүлкі не меншігі бар, сондықтан мұндай қатынастар тең емес және бастамасы шартты түрде негізделмейді.

Азаматтық қоғамдық бірлестік адамның азық-түлікке, киім-кешек пен тұрғын үйге деген ең маңызды, былайша айтқанда, қажеттіліктерін жүзеге асырудың шарты ретінде танылды. Азаматтық қоғамдық бірлестік адамдар мен адамдардың күнделікті қажеттіліктері мен қажеттіліктері қанағаттандырылатын қоғамдық және әлеуметтік өмірдің барлық салаларынан босату және қалыптасу процестерінің нәтижесінде пайда болды. Жеке тұлғаның негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін де адамдардың белсенділігін қамтамасыз ету. Тағы бір дәстүрлі ерекшелік Г.Гегельдің өркениетті бағалау идеясымен дамыды. Осылайша, конституциялық реформа шеңберінде мемлекеттік жүйенің сипаты мен әртүрлі билік органдарының, лауазымдарының және әртүрлі институттардың өзара іс-қимылының сипатын ескере отырып, әлеуметтік институттардың қағидаттарын кеңінен тарату және қарама-қарсы қою қажет екенін атап өткен жөн. Бұл оқиғалардың барлығы ұлтына қарамастан елдің бүкіл аумағына және оның азаматтарына қатысты болуы тиіс әлеуметтік мемлекеттің принциптерін бұзады [128, 100-101 б.б.].

Тарихқа көз жүгіртер болсақ, «әлеуметтік саясат» деген жалпы ұғым 1850 жж ортасында қоғамның филантропиялық негізі ретінде мемлекеттік саясаттан тыс қолданыла бастады. Бұл уақыт қоғамда либералдық идеялардың таралуымен

сипатталды. Либерализм жеке кәсіпорындардың өз өнімдерін шығару еркіндігін алға жылжытуға шоғырландырылды, ол жұмыс берушілер мен жұмысшылар арасындағы қатынастарға созылды. Алайда, бұл адам құқықтары мен тұлғаның қадір-қасиетіне қатысты либерализмнің негізгі принциптеріне қайшы келді. 1873 жылы Германияда «Әлеуметтік саясат одағы» (Verein für Sozialpolitik) құрылды, оның мүшелері ауырлық дәрежесіне сенімді болды және әлеуметтік мәселелер мен либералдық ойлардың таралуы « либерализмнің шектен шығуын оның ішінде қоғамның экономикалық өміріне байланысты азаматтарды қорғау, сонымен қатар мемлекеттің барлық құқықтар мен міндеттер жиынтығын орындауы деп санаймыз» деді және олардың құқық пен экономикада орындалуын табанды түрде талап етті [129, 131 б.].

Біздің назарымызға тек қана құқықтық мемлекетті сипаттайтын ерекше және сонымен бірге маңызды факторлар ұсынылған. Қазіргі қалыптасқан жағдайда қазақстандық қоғам, атап айтқанда құқықтық мемлекет белсенді және сонымен бірге тұрақты дамып келе жатқан қалыптасу кезеңінен өтеді. Оның жан-жақты өсуінің негізі қоғамның құқық пен заңның үстемдігіне, адамдардың, адамның, азаматтың және белгілі бір мемлекетте тұратын қоғамның негізгі құндылықтары мен құқықтарын сақтауға және жандандыруға, демократия мен халықтық билік рухында мөлдір демократия мен құндылықтарды кезең-кезеңімен орнатуға негізделгені болды.

Құқықтық мемлекет идеясы Аристотельдің [16, 380 б.], кейінгі кезеңдердегі ойшылдар Ш.Л. Монтескьенің [16], Дж. Локктың [20], И. Канттың [19] және т.б. еңбектерінен бастау алады.

Ғылыми басылымдарда, оқу әдебиеттерінде, бұқаралық ақпарат құралдарында ғылыми ортада және ғылыми қауымдастықтарда «азаматтық қоғам» ретінде бастапқы ұғымның жиі қолданылуына қарамастан, анықталмаған. Заң және заң шығару саласы өкілдерінің пікірінше, азаматтық қоғам немесе азаматтық қоғам – бұл еркін, демократиялық және халықтық билік, жеке тұлғаға бағытталған, шығармашылық (кәсіпкерлік) қызмет бостандығын қамтамасыз ететін, адам және азамат құқықтарын іске асыру мүмкіндігін жасайтын қоғам [130, 7 б.]. Ақиқатында, азаматтық қоғам – бұл демократиялық, өзін-өзі дамытатын қоғам, онда адам, азамат, жеке тұлға орталық орын алады. Шамасы, өркениетті, демократиялық мемлекетте ғана толыққанды азаматтық қоғам құрылуы мүмкін. Бұған, әрине, демократиялық немесе халықтық басқару институттары, атап айтқанда сайлау, референдум, саяси плюрализм ықпал етеді. Сондай-ақ, бұл жағдайда мемлекет пен азаматтық типтегі қоғам арасындағы қатынастар мен түсініксіздіктер олардың мазмұны мен құрылымы сияқты күрделі екенін атап өткен жөн. Олар, ең алдымен, мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы ынтымақтастықты түсіну және ұғыну үшін табылуы керек; екіншіден, олардың сипаттамалары мен сипаттамаларын қоса алғанда, олардың айырмашылықтары; үшіншіден, оның қатынастарын анықтау. Сонымен оның бірлігі қандай? біріншіден, ол нормативтік құқық пен азаматтық қоғамның үстемдігін орнатудың бірыңғай мақсаты бар екенін түсіндіреді; адамның

өркендеуіне ықпал ететін және оның заңды құқықтары мен мүдделерін қорғайтын әлеуметтік институттар құру.

Зерттеудің арақатынасының аспектісі мемлекеттің Негізгі Заңына, атап айтқанда Қазақстан Республикасының Конституциясына және заңдардың теңдігі мен бірлігін зерттеуді реттейтін қолданыстағы заңдарға сәйкес негізгі әлеуметтік, қаржылық және әлеуметтік бірлестіктерді ұйымдастыру мен зерттеу жұмысында көрініс табады. Отандық заң шығарушы әдебиеттерде азаматтық қоғамның іргелі сипаты мен негізі адамдардың құқықтық теңдігі болып табылатындығына үлкен және маңызды мән беріледі, өйткені олардың құқықтары мен бостандықтары бар. «Азаматтық қоғамның жетілу көрсеткіші ретінде адам құқықтары мен азаматтығын іске асыру дәрежесі» деген ұғымға ерекше, түйінді назар аударылды, ал азаматтық қоғам құрудағы жеке адамдар мен ұйымдардың тәуелсіздігі азаматтық қоғамның қоғамдық қатынастары саласындағы өзін-өзі көрсету және реттеу тетіктерін құруға ықпал етті.

Осылайша, мемлекеттің әлеуметтік бағдарлану қажеттілігі, тұлғаның әлеуметтік және экономикалық құқықтарына біртіндеп кепілдік беру туралы мәселені әлемдік қауымдастық белсенді түрде мойындайды.

Сонымен қатар, демократиялық елдерде әлеуметтік мемлекеттіліктің қалыптасуы дамыған азаматтық қоғам мен қалыптасқан құқықтық мемлекеттілік, қоғамның барлық топтарының мүдделері үшін ұзақ мерзімді әлеуметтік саясатты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін тұрақты экономиканың жұмыс істеуі жағдайында болғанын атап өткен жөн. Қазақстан Республикасын әлеуметтік мемлекеттің бекіту міндеті Қазақстан қоғамы әлі де демократияның қалыптасуының, құқықтық және әлеуметтік мемлекеттіліктің қалыптасуының бастапқы кезеңінде тұрған өзге жағдайларда алға қойылады.

Көріп отырғанымыздай, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету, адамдар арасындағы қатынастардағы теңдік мәселелері адам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынастың, қоғамда қалыптасқан теңсіздіктерді теңестірудің маңызды факторы ретінде мемлекеттің әлеуметтік бағдарланған саясатының қажеттілігін анықтайды.

Мұның бәрі жаңа және әділ Қазақстан құрылысының іргелі идеялық өзегі әлеуметтік әділеттілік қағидаттарында қоғамның дамуы мен жұмыс істеуін, сондай-ақ мемлекеттің азаматтар алдындағы олардың өміріне лайықты жағдайлар жасағаны үшін жауапкершілігін қамтамасыз ететін Конституцияға және қолданыстағы құқыққа негізделуге тиіс әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасы болуы тиіс екенін көрсетеді.

Осындай тұжырымдаманы ескеретін мемлекеттің әлеуметтік саясатын іске асыру негізінде ғана тұлғаның әлеуметтік, экономикалық құқықтарын қамтамасыз етуге, елімізде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістерді жаппай қоғамдық қолдауға болады.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты Қазақстан Республикасының Үкіметі кезең-кезеңімен әзірлейтін Халықты әлеуметтік қорғау тұжырымдамалары негізінде халықты әлеуметтік қорғау жүйесін жетілдіру

бойынша бірқатар нормативтік құқықтық актілер қолданылатынын атап өту қажет.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың мемлекеттің әлеуметтік саясаты мәселелеріне ерекше назар аударған Жолдаулары мен баяндамаларының мазмұнынан әлеуметтік бағдарламаларды тұрақты қаржыландыру, халықты әлеуметтік қорғау саясатын іске асырудың және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етудің басты шарты болып табылатыны да туындайды.

Мұндай қадамға жетуде елімізде әлеуметтік саланы оңтайландыру мақсатында қабылданған құжаттардың ролі ерекше екендігін назарға ала отырып, 2010 жылдан бастап 2020 жылды қоса алғандағы кезеңге арналған Құқықтық-саясат тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде халықтың әлауқатын жақсартуға, экономикалық өсуді ұлғайтуға және білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау мен жұмысқа орналастыру саласындағы бірқатар мәселелерді шешуге бағытталған мемлекеттік басқару моделін жетілдіру көзделген болатын. Бұл экс-Президент Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы негізінде алып отырғандығын айтуға болады [131].

Бүгінгі таңда 2021 жылы 15 қазанда Президенттің Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының Тұжырымдамасында мемлекеттің Әлеуметтік қамсыздандыру саласы көптеген заңнамалық құжаттармен: 17 заңмен, 100-ден астам заңға тәуелді нормативтік құқықтық актімен реттелетіндігі және Әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін ұдайы жетілдіру міндетінің маңызды болып табылатындығы жөнінде баса айтылған. Қазіргі уақытта әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы қоғамдық қатынастарды реттеу көптеген заңнамалық актілерде жүзеге асырылады, бұл халықтың әлеуметтік заңнаманы түсінуінде қиындық туғызады делінген [132].

Осы тұста халықтың түсінуін жеңілдету үшін адамның өмірлік циклын қамтитын, әлеуметтік саладағы қолданыстағы заңнаманың барлық нормаларын бір құжатта шоғырландыру мақсаты көзделген. Сонымен, әлеуметтік салада жаңашылдық пен өзгерістерді қамтыған үлкен серпіліс болды. Қазақстанның тәуелсіз тарихында тұңғыш рет Әлеуметтік кодекс қабылданды [133].

Атап айтқанда, құжат туғаннан бастап кәмелеттік жасқа жеткенге дейін әлеуметтік қолдау көрсету, жұмысқа орналастыру, еңбек қауіпсіздігі, әлеуметтік сақтандыру, қиын өмірлік жағдай кезінде көмек көрсету, қарттарды қолдау және т.б. мәселелерді қамтиды. Жалпы жаңа Әлеуметтік кодекстің көптеген нормасы азаматтардың әлауқатын арттыруға және әлеуметтік тәуекелдердің алдын алуға бағытталған.

ҚР Премьер-Министрдің айтуынша, жаңа Кодексте ұсынылып отырған шаралар әлеуметтік қорғау жүйесін халықаралық стандарттарға сай қайта ретке келтіруге мүмкіндік береді. «Осылайша, әлеуметтік қорғау және зейнетақымен қамтамасыз ету саласы бойынша барлық заңнама бір жүйеге келтірілді. Әлеуметтік кодексте күші жойылған 10 заңның негізгі нормалары сақталды. Сонымен қатар бірқатар жаңа ереже қарастырылған. Олардың барлығы халықтың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған», - деді Әлихан Смайылов

[134]. Зейнетақы мен жәрдемақыны көбейту, проактивті түрде әлеуметтік қолдау көрсету: Қазақстанда 1 шілде 2023 жылы бастап жаңа Әлеуметтік кодекс күшіне енді.

Қазақстанда беделді халықаралық институттардың – БҰҰ, ХЕҰ, Дүниежүзілік банк және т.б. жәрдемдесуімен халықаралық тәжірибені ескере отырып әзірленген Халықты әлеуметтік қамтамасыз етудің көп деңгейлі жүйесі құрылды. Мәселен, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарының № 1 «Әділ әлеуметтік саясат» жалпыұлттық басымдығының мәні: «Халықты нәтижелі жұмыспен қамтуға жәрдемдесу, отбасыларды қолдауға бағытталған әлеуметтік төлемдер мен мемлекеттік жәрдемақылар бойынша барлық міндеттемелерді орындау» болып табылады [135].

Бұл ретте жан басына шаққандағы орташа табысы кедейлік шегінен төмен отбасыларға атаулы әлеуметтік көмек көрсетудің әмбебап жүйесіне ерекше рөл беріледі. Аз қамтылған халық құрамының біртектілігін ескере отырып (балалар, бала күтімімен айналысатын адамдар, жұмыссыздар, мүгедектігі бар адамдар, зейнеткерлер және т.б.) әрбір ірілендірілген санатқа қатысты әлеуметтік қолдау көрсетудің әртүрлі әдістері қолданылады.

Біз азаматтық қоғам мен оның элементтері диктаторлық басқару формасына ғана емес, тек демократиялық саяси режимге де ықпал ететінін көреміз. Бұл демократиялық режим жергілікті автономияны ынталандыратындықтан, тікелей және өкілді демократияның формаларын жақсартатындықтан және әлеуметтік топтардың әртүрлі көзқарастарын білдіретін саяси партиялардың араласуына жағдай жасайтындығынан айқын көрінеді. Осылайша, демократиялық режимде азаматтық типтегі қоғам құру үшін мемлекетпен өзара әрекеттесу мақсатында ең жақсы жағдайлар жасалады. Бұл тұрғыда, азаматтық типтегі қоғамның дамып келе жатқан жағдайы туралы нәтиже немесе қорытынды жасалады, егер мемлекет қолайлы жағдай жасаса, сәтті болады. Сондықтан азаматтық қоғам демократияға, халықтық билікке және заң үстемдігі мен құқық үстемдігінің басқа принциптерін тануға негізделген күшті мемлекеттік билікті талап етеді. Шындығында, азаматтық қоғамның дамып келе жатқан жағдайы мен өркендеуіне немесе заңның үстемдігіне ешқандай әсер етпейтін көптеген факторлар бар. Олардың ішінде бүгінгі Қазақстанға (яғни президенттік билікке) қажетті атқарушы биліктің өкілеттіктері биліктің бөлінуіне және құқықтық мәртебенің маңыздылығына сәйкес келетін тиісті өкілетті билікпен оңтайлы үйлесімінің болмауы; Қазақстан Президентінің іс-әрекеттері мен заңдар арасындағы бәсекелестік, жергілікті өзін-өзі басқарудың мемлекеттік емес тұжырымдамасымен ішкі қайшылықтар; шектен тыс қаттылық, былайша айтқанда, конституциялық түзетулер және т. б. жөнінде айтуға болады. Осыған байланысты біз экономикалық және әлеуметтік себептер (бағаның өсуі, бюрократия, сыбайлас жемқорлық) бойынша қазіргі Қазақстандағы барлық азаматтардың нормативтік құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктерінің әлсіреуін сипаттауға тиіспіз. Қазіргіден әлдеқайда ертерек, тіпті егер олардың заңды құқықтары мен мүдделерін сақтауға қатысты болса да, қарапайым қала тұрғындары әдетте «билік дәліздерінен» өтуге

мәжбүр болады. Сондықтан, көптеген ресурстар, ғылыми және танымал әдебиеттер, тіпті кейбір ресми құжаттар бұған ерекше назар аударуы кездейсоқ емес. Сондай-ақ, талқыланған жоспарда қала тұрғынының өзара жауапкершілігінің басталуын іс жүзінде қолдану қала тұрғыны мен мемлекетке қатысты ауыр екенін атап өткен жөн. Мемлекетте олар әртүрлі органдар мен көптеген мемлекеттік қызметшілерге қарағанда атаулардың заңды артықшылықтарынан басым болады және бұл үшін жауапкершілік жалпы қала тұрғындарына жүктеледі. Бұл процесте субъективті факторлардан басқа белгілі бір объективті жағдайлар қолданылады (дамыған экономика, ұлттық мақсаттар, қоғам мәдениеті, құқықтық нигилизм және т.б.). Ақырында, ең үлкен азаматтық қоғамның болуы, үлкен демократиялық мемлекет болып табылады. Олар монетаның екі беті сынды, бөлек өмір сүре алмайды.

Азаматтық қоғамның дамуы мен өркендеуі мемлекет құрған қолайлы жағдайлар туындаған жағдайда айтарлықтай өркендеп, табысты болады деген әсер болуы мүмкін. Сондықтан азаматтық қоғам демократия мен сөз бостандығына, заңның маңыздылығы мен үстемдігін және заң шығарудың басқа принциптерін мойындауға негізделген ерікті мемлекеттік биліктің көрінісін талап етеді. Азаматтық қоғамның өркендеуіне немесе заңның үстемдігіне әсер етпейтін көптеген нюанстар бар. Атқарушы биліктің қазіргі Қазақстанға қажетті және өзекті, өкілеттіктері биліктің бөлінуіне және құқықтық мәртебенің маңыздылығына сәйкес келетін тиісті өкілетті билікпен оңтайлы арақатынасының болмауы; Қазақстан Президентінің іс-әрекеттері мен заңдар арасындағы бәсекелестік, жергілікті өзін-өзі басқарудың мемлекеттік емес тұжырымдамасымен ішкі қайшылық, Конституциялық түзетулердің шектен тыс қатаңдығы және т. б.

Конституция, елдің қолданыстағы құқығының бүкіл жүйесі сияқты, өзінің барлық көріністерінде әлеуметтік әділеттілік қағидатын білдіруі және жүзеге асыруы маңызды. Мұның бәрі әлеуметтік әділеттілік принципі қолданыстағы құқықтың ішкі қасиеттерін ғана емес, сонымен бірге елдегі барлық құқық қолдану тәжірибесінің мазмұнын, сондай-ақ мағынасын анықтауы керек екенін көрсетеді.

Осылайша, Қазақстан Республикасында демократиялық және құқықтық мемлекетті қалыптастыру практикасының аса маңызды маңызды сапасы қазақстандық қоғамның іргелі құндылығы ретінде әлеуметтік әділеттілік қағидатын тұрақты іске асыру деп танылуы қажет.

Мемлекет органдарының барлық саяси, экономикалық және әлеуметтік әрекеттері әділ Қазақстанның құрылысына белсенді қатысуға дайын халықтың барлық санаттары үшін ашық болуға тиіс [136].

«Саяси өзгерістер азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқарудан бастап жалпыұлттық мәселелерге дейін барлық деңгейде шешім қабылдауға дайын екендігін көрсетті», – делінген «Жаңа Қазақстан: жаңару және жаңғырту жолы» Мемлекет басшысының Қазақстан халқына Жолдауында: - Саяси трансформация адал және әділ «ойын ережелерін» қалыптастыруға, өмірдің

барлық салаларында фаворитизм мен монополияларды жоюға бағытталған» [137].

Бүгінде, әлеуметтік саясат – мемлекеттер мен үкіметтердің ішкі саяси қызметінің бағыты мен түсінігі. Көптеген ғалымдар мен саясаткерлер үшін «әлеуметтік саясат» термині негізінен саласы әлеуметтік мәселелермен байланысты әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік қорғау және оның шешімін анықтайды. Байқағанымыз әлеуметтік саясат ауқымы жан-жақты салалармен байланысты болғандықтан бір жақты қарап, нақты түсінік беру әрине қиын. Бірақ та біз әлеуметтік саясаттың қамтитын аясына байланысты жалпы түсініктерді келтірдік. Осылайша, әлеуметтік саясатты түсіну деңгейінде мемлекеттік даму стратегиясының жетекші бағыттарының бірі, қоғамдық даму тұжырымдамасы ретінде, мемлекет әлеуметтік саланың белгілі бір аясындағы мәселелерді шешуге бет бұрмас бұрын, мемлекет дамуының жалпы мақсаттары мен перспективалары айқындалу қажет.

Біздіңше, еуропалық ғалымдардың теориялық негізін талдауды ескере отырып, әлеуметтік саясатты әл-ауқат саясатын заңдастыратын қоғамдық институттардың қызметі, қоғамдағы бекітілген құндылықтар жүйесіне негізделген және экономикалық даму деңгейіне сәйкес жиынтық деп анықтауға болады.

Нарықтық экономикадағы әлеуметтік саясаттың субъектілері:

- аймақтық мемлекеттік органдар;
- жергілікті мемлекеттік органдар;
- барлық меншік нысанындағы кәсіпорындар мен ұйымдар;
- саяси партиялар мен кәсіподақ ұйымдары;
- қоғамдық ұйымдар;
- қайырымдылық ұйымдары;
- жекелеген азаматтар мен олардың топтары.

Әлеуметтік саясаттың объектілері тұтынушылар ретінде қоғам мүшелері және қоғамдық тауарлар мен қызметтерді өндірушілер, әлеуметтік институттар жүйесі және әлеуметтік қатынастар жүйесі болып табылады. Ұлттық экономиканың әлеуметтік тиімділігін арттыруға бағытталған мемлекеттің әлеуметтік саясаты, оның нақты бағыттары мен әдістерін бір мезгілде көрсетуге тиіс, қоғамдағы әлеуметтік жағдайды қалыптастыруға, оның өмір сүруіне оңтайлы жағдай жасауға және әлеуметтік байланыстарды жақсартуға үлес қосу, қарым-қатынастар мен өзара іс-қимылдар, соның ішінде әлеуметтік-экономикалық салалардағы, қазіргі қоғам мойындаған әлеуметтік әділеттілік принциптерін іс жүзінде жүзеге асыру.

Осыған байланысты мемлекеттік әлеуметтік саладағы әрекеттер ретінде нақты тарихи жағдайлармен байланысты белгілі бір мақсаттар, қажетті ұйымдастырушылық және үгіт-насихат күштерімен қажеттіліктерді бекіту, қаржылық ресурстармен қолдау тапты және белгілі бір маңызды әлеуметтік нәтижелердің белгіленген сатысына есептелген қаржылық ресурстарды анықтау заңды. Әлеуметтік саясаттың ең маңызды объектісі – әлеуметтік қоғамдық өмірдің саласы [138, 22 б.].

Сондықтан ресейлік зерттеуші В.Д. Роик атап өткендей, әлеуметтік саясат моделін жобалаудағы орталық буын халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын анықтайтын ұлттық кірісті бөлу болып табылады. «Бұл тарату механизмдері қоғамдағы әлеуметтік қатынастарды нақты мазмұнмен толтырады, «әлеуметтік әділеттілік» ұғымына нақты мағына береді. Кірістерді бөлуде мемлекет басты рөл атқарады. Бұл ХЕҰ-ның «Әлеуметтік саясаттың негізгі мақсаттары мен нормалары туралы» № 117 ережелерінде жазылған, онда мемлекеттің негізгі функциясы келесідей анықталады: «... денсаулық пен әл-ауқатты сақтау үшін қажетті азық-түлік, киім, тұрғын үй, медициналық қызмет көрсету және әлеуметтік қамсыздандыруды, сондай-ақ білім беруді қоса алғанда, осындай өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету үшін барлық шараларды қабылдау» [139, 32-33 беттер].

Әлеуметтік салалар халықтың өндірістік емес салаларындағы институттардың жиынтығы ретінде: экономика, білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет, әлеуметтік қамсыздандыруды түсінуге келеді. Бұл жерде мәселені шешу тек мемлекеттік аппараттардың күшімен жүзеге асырылады.

Ол, біріншіден, мемлекеттің аппараттары арқылы азаматтардың өз құқықтарын жүзеге асыруына жағдай жасау; екіншіден, құрылымы мен сапасы қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының қажеттіліктеріне сәйкес келетін білім беру; үшіншіден, халықтың денсаулығын нақты, көпшілікке қолжетімді негізде жақсарту, барлық медициналық қызметтердің тиісті сапасымен медициналық көмектің сатыларын, бұқаралық дене шынықтыру мен спортты дамыту; төртіншіден, мәдени әлеуетті дамыту және елдің мәдени мұрасын сақтау, мәдени кеңістікті және халықтың кең топтары үшін мәдени құндылықтардың қолжетімділігін қамтамасыз ету; бесіншіден, өркениетті еңбек нарығын құру; алтыншыдан, халықты әлеуметтік қолдау; жетіншіден, зейнетақы жүйесінің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету, зейнетақының нақты мөлшерін арттыру; сегізінші, олардың төлем қабілеттілігі, сұранысы және әлеуметтік стандарттарға сәйкес өмір сүру жағдайларын ескере отырып азаматтардың тұрғын үйге құқықтарын жүзеге асыру үшін жағдай жасау және т.б.

Мұның бәрі Қазақстан Республикасының заңнамасы мен әлеуметтік саясатында қамтылған әлеуметтік әділеттілік идеясы тек құқықтық қана емес, сонымен қатар адамгершілік әлеуетке ие екенін көрсетеді. Осыған байланысты, дамыған елдердің тәжірибесі Үкіметтің бақылауымен өмір сүрудің кепілді стандарттарын қамтамасыз ете отырып, мемлекет халықтың түрлі санаттарындағы табыстардағы, білім беру және жұмыспен қамту деңгейіндегі алшақтықты қысқартуға қабілетті екенін көрсетті.

Бұл мемлекеттердің ең маңызды мақсаты демократияны кеңейту, барлық азаматтарға азаматтық және саяси құқықтар беру ғана емес, сонымен қатар олардың көзқарасы бойынша әлеуметтік қақтығыстарды қоғам өмірінен алып тастау құралы ретінде кірістерді әділ бөлу арқылы кең әлеуметтік құқықтарға кепілдік беру, сондай-ақ халықтың мүмкіндігінше кең топтарын әлеуметтік жүйеге біріктіру болып табылады.

Әлеуметтік мемлекет үшін ауқымды және көлемді әлеуметтік мәселелерді тиімді шешу – жеткілікті, жоғары экономикалық даму деңгейі мен кең көлемде жиналатын ресурс мөлшері болған кезде ғана мүмкін болады [104, 74 б.].

Жетекші шет елдердің әлеуметтік саясаты сонымен қатар мемлекеттің әлеуметтік функциясын кеңейту, оның әлеуметтік әділеттілікті бекіту мақсатында экономикаға белсенді әсер етуі бүкіл қоғамның қолдауымен, қоғамдық бірлестіктер мен азаматтардың қоғамдағы әлеуметтік теңдік пен әділеттілікті шынайы бекітуге бағытталған әлеуметтік бағдарламаларды әзірлеу мен іске асыру процесіне қатысуымен ғана жүзеге асырылуы мүмкін екенін көрсетеді.

Демек, тарауды қорыта келе қазіргі уақытта не отандық, не шет елдік ғылым әлеуметтік саясаттың бір тектес мәнді жалпы қабылданған анықтамасын әзірлеген жоқ. Әлеуметтік тәжірибе әрқашан адамның нақты мәселелерін шешумен байланысты. Ал ол мәселелерді шешу тікелей мемлекеттік аппараттың күшімен қамтамасыз етіледі. Әлеуметтік саясаттың нақты мазмұны мемлекеттің дамуының саяси, экономикалық, мәдени ерекшеліктеріне байланысты.

20 ғасырдың екінші жартысында Батыс Еуропа елдері үшін барлығына тән қасиет мемлекеттің жауапкершілігін кеңейту, халқының өмірлік маңызды мәселелерін шешу. Әлеуметтік саясат институттарының дамуы қоғамның экономикалық дамуымен синхронды түрде жүреді және мемлекеттік институттардың нарықтық жүйеде де туындайтын тәуекелдерді бөлу жауапкершілігіне деген көзқарасының өзгеруін білдіреді.

Экономикалық категория ретінде әлеуметтік саясат әл-ауқат қатынастарын бөлуді білдіреді және әлеуметтік категория ретінде қоғам мақұлдаған нәрсені жеке адамдардың үлестіру қатынастарына қатысу дәрежесін болжайтын дәстүрлер мен құндылықтар жүйесін білдіреді.

Қазақстан Республикасында демократиялық және құқықтық мемлекетті қалыптастыру практикасының аса маңызды сапасы қазақстандық қоғамның іргелі құндылығы ретінде әлеуметтік саясатты тұрақты іске асыру деп танылуы қажет.

Осылайша, адамдардың нақты теңдігіне қол жеткізу іс жүзінде мүмкін емес міндет болғанына қарамастан, әлеуметтік мемлекет барлық азаматтарға лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету мақсатында «Теңсіздікті теңестіруге», мүліктік жағдайдағы күрт айырмашылықты жоюға, жеке тұлғаның әлеуметтік мәртебесін арттыруға ұмтылуы керек.

3.3 Шет елдерде әлеуметтік мемлекет моделін құрудың тәжірибиесі

Әлеуметтік мемлекет қазіргі өркениеттің құрамдас бөлігі болып табылады. Бүгінгі таңда әлемнің көптеген заманауи мемлекеттері әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуы мен жетілдірілуіне бет бұруда.

Қазақстандағы белсенді әлеуметтік саясаттың бағдарларын белгілей отырып, дамыған елдердің жетістіктері мен проблемаларымен тәжірибесін ескеру қажет. Атап айтқанда, осы елдерде қанағаттандырылатын әлеуметтік

талаптар қазіргі уақытта «нақты социализм» жағдайында бір тұрғынға шаққандағы әлеуметтік қажеттіліктерге жұмсалатын шығындардың мөлшері тұрғысынан да, оларды пайдаланудың ұтымдылығы тұрғысынан да қанағаттандырылғаннан әлдеқайда жоғары екендігі туралы өздеріне есеп беру қажет.

Алдағы онжылдықта әлеуметтік саланың ресурстық қажеттіліктері күрт өсетінін, тіпті дамыған экономика жағдайында да әлеуметтік саланы ресурстармен қамтамасыз етудегі қиындықтар күшейетінін ескермеуге болмайды. Бұл жалпы ішкі өнімнің душ көлеміне және оны өндіруге кететін шығындар деңгейіне жоғары талаптар қойып қана қоймайды, сонымен қатар алдын-алу шарттарын белгілі бір қатайту қажеттілігін тудыруы мүмкін.

Әлеуметтік қолдауды жеткізу. Бұл әлемдік тенденциялар ресейлік тәжірибеде уақтылы ескерілуі керек. Әлемдік тәжірибе Ресей қоғамы үшін нарықтық қатынастардың әлеуметтік дамумен өзара әрекеттесуі туралы күрделі сұраққа жауап беруге мүмкіндік береді.

2000 жылдардың басынан бастап Ресей мемлекетінің саясатындағы әлеуметтік аспектілер алдыңғы қатарға шыға бастады. Кедейлікпен күресу, демографиялық жағдайды жақсарту саясаты жанданды; әрбір ресейлік – азық-түлік қауіпсіздігі, денсаулық сақтау, тұрғын үй сатып алу мүмкіндігі және сапалы білім алуға қатысты ең өзекті мәселелерді шешуге бағытталған басым ұлттық жобалар басталды.

Осылайша, «Ресей – әлеуметтік мемлекет» конституциялық нормасын іске асыруда алғашқы қадамдар жасалды. 2008 жылы Ресей экономикасы әлемдік қаржы-экономикалық дағдарыстың әсерін сезінді. Ресей Федерациясының Үкіметі жүзеге асырылып жатқан трансформациялардың әлеуметтік құрамдас бөлігінің басымдығына бағытталған дағдарыстан шығу стратегиясын сайлады [23, 342 б.].

Әлеуметтік даму өз негізінде экономикадағы реттелетін нарықтық механизмдердің тұжырымына қарсы тұра алмайды. Олар ақылға қонымды пайдаланған кезде материалдық базаны және әлеуметтік мақсаттарға түзетілген ресурстар өндірісін кеңейту және оларды пайдалануды ұтымды ету үшін кейбір маңызды әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық жағдайларды жасайды.

Әлемдік тәжірибе әлеуметтік тауарлар мен қызметтерді тұтынушымен тікелей байланыста болған кезде қызметі нарықтық қатынастармен Анықталмайтын әлеуметтік салаларды қолдаудың тиімді тетіктері құрылуы мүмкін екенін көрсетеді. Бұдан шығатыны, Ресейлік әлеуметтік саланың қиындықтарын нарыққа көшу нәтижесінде түсіндіруге болмайды. Олар тек нарықтық қатынастар өркениетті сипатқа ие болмады, ал мемлекет ресурстық және ұйымдастырушылық себептерге байланысты әлеуметтік саланы қажетті реттеу мен қолдаусыз қалдырды деп Айтады.

Кеңестік кезеңдегі әлеуметтік салада қолданылған әлеуметтік технологияларға, тетіктерге, нормативтерге оралуға бағдарлану оң нәтиже бере алмайтыны анық сияқты. Сонымен бірге, әлеуметтік саладағы қазіргі жағдайды алдыңғы онжылдықтар кезеңімен салыстыру қазіргі жағдайдың қолайсыздығын

одан да айқын елестетуге мүмкіндік береді. Жағдайдан шығу қоғамды, оның ішінде оның әлеуметтік саласын реформалау процестерінің жалғасуынан көрінеді. Осыған байланысты реформалаудың жинақталған тәжірибесін терең талдау, бір жағынан, қажетті түзетулер енгізу, екінші жағынан, елемеу емес, мысалы, медициналық мекемелерді қаржыландыру жүйесіндегі өзгерістер, Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық функциялары және т.б. жергілікті оң өзгерістер.

Атап айтқанда, Финляндияда мемлекеттің әлеуметтік өмір саласындағы функциялары Қазақстан Республикасына қарағанда әлдеқайда кең. Аталған мемлекет әлеуметтік көмектен басқа, кәсіпкерлік қызметті, еңбек нарығын реттеу және қолдау бойынша міндеттеме алады (сұраныс та, ұсыныс та) және т.б. 70-жылдардың соңында Финляндияда аймақтық басқарудың кең ауқымды реформасы жүргізілді. Үш министрлік – сауда және өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы және орман шаруашылығы, еңбек, күш-жігері мен ресурстарын біріктіре отырып, өңірлік экономика және жұмыспен қамту орталықтарын құрды [140].

«Экономика және жұмыспен қамту орталықтары шешетін міндеттер ауқымы өте кең: шағын кәсіпорындарды олардың өмірлік циклінің әртүрлі кезеңдерінде қолдау және оларға кеңес беру; технологиялық прогреске жәрдемдесу; экспортқа байланысты мәселелерді шешуге көмектесу; өңірлік жұмыспен қамту саясатын іске асыру; жұмыс күшін оқыту мен қайта оқытуды жоспарлау және ұйымдастыру; фермерлікті, ауылдық қолөнерді, балық шаруашылығын дамытуға көмек көрсету, ауылдық құрылымдардың өміршеңдігін арттыру; өз өңірін дамытуға қатысу» [141, 54-55 б.].

Жұмыспен қамту орталықтардың қызметі үш бағыт бойынша – кәсіпкерлерге, экономикалық белсенді азаматтарға, ауылдық құрылымдарға көрсетілетін қызметтердің адресаттарына сәйкес ұйымдастырылған.

Кәсіпкерлік. Бәсекеге қабілетті шағын және орта кәсіпорындарды құру және кеңейту кезінде қолдау көрсете отырып, сол орталықтар ұлттық экономиканың дамуына ықпал етеді. Қызметтер ассортименті сараланған-бизнес-идеяларды бағалаудан бастап нақты өнім шығару, маркетинг, экспорттық стратегияны әзірлеу бойынша бағдарламалар жасауға дейін. Орталықтар инвестициялық жобаларды, сондай-ақ өңірдегі жұмыспен қамтуды және іскерлік ахуалды жақсартуға ықпал ететін жобаларды қаржыландырады, өнімділік пен еңбек сапасын арттыру саласында консультациялық көмек көрсетеді.

Бұл орталықтар жергілікті еңбек нарықтарындағы жағдайды тұрақтандыруда үлкен рөл атқарады, бұл жұмыс іздеушілердің дайындық деңгейі жұмыс берушілердің қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал етеді. Қалай? Жұмыс берушілермен, жергілікті билік органдарымен, оқу орындарымен, қоғамдық ұйымдармен бірлесіп, бұл орталықтар оқыту қажеттіліктерінің болжамдарын әзірлейді, кәсіпорындардың сұраныстарына сәйкес кәсіптік және қосымша оқытуды ұйымдастырады. Экономика және жұмыспен қамту орталықтары жұмыс іздеп жүрген азаматтардың біліктілігін арттыруға байланысты жобаларға қаржылық қолдау көрсетеді. Олардың жұмыс

күші бөлімдері еңбек биржаларын басқарады, олар тестілеу негізінде жұмысшылар кәсіпорындарының өтінімдері бойынша іріктеледі. Өз ісін бастағысы келетін адамдарға бастапқы капитал бөлінуі мүмкін. Жұмыспен қамтуды кеңейтуге ықпал ететін мемлекеттік жобаларды әзірлеу мен қаржыландырудан басқа, орталықтар қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеу аспектісінде олардың мүдделерін қорғау функцияларын орындайды, эмигранттар мен босқындарды жұмысқа орналастыру мен бейімдеуде (оқыту арқылы) қолдау көрсетеді.

Ауылдық құрылымдар. Экономика және жұмыспен қамту орталықтардың міндетіне ауылда бар фермерлік шаруашылықтарды, балық және басқа да салаларды дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау кіреді: кәсіпкерлікті қолдау, оны әртараптандыру, шағын, туристік, сондай-ақ бос уақыт бизнесін қаржыландыру. Фермерлікті ынталандыру екеуінің де көмегімен жүзеге асырылады.

Мысалы, қосымша жер сатып алуға және жас фермерлерді оқыту арқылы бөлінетін несиелер мен субсидиялар беру. Бұл орталықтардың қызметінде балық шаруашылығымен байланысты мәселелерді шешу ерекше орын алады (су қоймаларын абаттандыру, балық аулауға қамқорлық және т.б. ауылдық аумақтардың қажеттіліктері, әрине, әр түрлі, сондықтан әр Орталық аймақтың жағдайларын ескере отырып қызмет көрсетеді [122, 52 б.].

Финляндиядағы экономика және жұмыспен қамту орталықтары ұсынған аймақтық құрылымның біздің елде баламасы жоқ. Экономика және жұмыспен қамту орталықтарын Финляндияның өнеркәсіп және сауда министрлігі басқарады. Үш ведомствоның ынтымақтастығының нәтижесі бола отырып, олар аймақтық деңгейде экономиканың дамуына ықпал ету үшін құрылды. Негізгі принцип, олардың негізі клиенттердің қажеттіліктерін қанағаттандыру. Финляндияның ЕО-ға мүше басқа елдерден кәсіпкерлікті ынталандыру, шағын және орта бизнесті дамыту үшін қолайлы орта қалыптастыру саласында озып кетуінде жұмыспен қамту орталықтары маңызды рөл атқарады [141, 55 б.].

Экономиканың бұл секторы жұмыс орындарын құру тұрғысынан да, сапалы тауарлар мен қызметтерді өндіру тұрғысынан да қуатты әлеуетке ие.

Финляндияның экономикалық белсенді азаматтарының 60%-дан астамы шағын және орта кәсіпорындарда жұмыс істейді, олардың үлесіне елдің тауар айналымының шамамен 50%-ы тиесілі. Соңғы бес жылда қызмет көрсету саласында **МП** санының өсуінің тұрақты үрдісі қалыптасты, оның жұмысының экономикалық нәтижелері жылдан жылға жақсарып келеді: өткен жылы, мысалы, олардың айналымы 30%-ға өсті.

Біздің елімізде әлеуметтік реформалардың басталуымен Швед моделіне деген қызығушылық артты. Шын мәнінде, бұл түсінікті: шведтер әлеуметтік қатынастарды үйлестіре алды, жалақыны саралауға, жынысы мен жасына қарамастан тең құқыққа, барабар зейнетақымен қамсыздандыруға және әлеуметтік сақтандыруға байланысты күрделі мәселелерді шешудің қолайлы тәсілдерін тапты. Швецияда толық жұмыспен қамту саясаты, ынтымақты жалақы жүйесі пайда болды және дамыды. Ондаған жылдар бойы үлкен ереуілдер болған

жоқ, жаппай жұмыссыздық болмады. Бұл елде алғаш рет көп нәрсе жасалды: «олар конвейерлік өндірістен бас тартты, шешім қабылдауды төменгі» өндірістік деңгейге жеткізді және т.б. алайда, тіпті Швед моделінің жақтаушылары бұл іс жүзінде нені білдіретінін әрдайым нақты елестете бермейді.

Біріншіден, Швециядағы әлеуметтік мемлекет пен әл-ауқат қоғамының біртұтас моделі кез келген жерден әлдеқайда ұзағырақ жүзеге асырылады: 50-ші жылдардың ортасынан бастап бүгінгі күнге дейін, социал-демократтар басқаратын үкіметтер оңшылдар басқарған кезеңдерге аз үзілістермен. Рас, модельді буржуазиялық партиялар да қабылдамайды.

Екіншіден, ынтымақтастық қағидаттарына сүйене отырып, ол басқа модельдерден, әсіресе күшті әлеуметтік заңнама болмаған кезде индивидуалистік принциптерге негізделген американдық модельдерден және елдің қоғамдық саяси өміріндегі кәсіптік қозғалыстың салыстырмалы түрде әлсіз рөлінен жақсы ерекшеленеді.

Үшіншіден, ол терең құжатталған, өйткені ол заңнамада көрсетілген (шамамен 20 акт) - мысалы, Данни мен Норвегиядан айырмашылығы, мұнда айтарлықтай бөлігі бар. Әлеуметтік мәселелер Ұжымдық шарт құралын пайдалану арқылы шешіледі.

Швед моделі белгілі бір идеалды стандартқа сәйкес мақсатты түрде жасалған деп ойлау дұрыс болмас еді.

Қалыптасқан жүйе-әлеуметтік серіктестер саналы түрде түсінетін жалпы мағынаның көрінісі.

Швед кәсіпкерлік топтары таптық қақтығыстарға қатысудан гөрі тең әлеуметтік серіктестік жолымен жүру тиімдірек екенін ерте түсінді. 1938 жылы Стокгольм – Сальтшлебаден маңында кәсіподақтар мен жұмыс берушілер арасындағы даулы әлеуметтік мәселелерді сүйіспеншілікпен шешу туралы әлемдегі алғашқы келісімге қол қойылды [141, 34 б.].

Швециядағы көптеген әлеуметтік проблемалар ЕО-қа кіргеннен кейін байқала бастады: оның әлеуметтік шығындары Еуроодақтың басқа мүшелерімен салыстырғанда тым жоғары ма деген сұрақ туындады, мұнда азаматтардың әлеуметтік қорғау деңгейі, демек, оған шығындар әлдеқайда төмен. Еуропаны португалиялау қаупі, яғни әлеуметтік көрсеткіштерді төменгі, португалдық сызықпен теңестіру әлі де шынайы.

Қоғамға қарсы сипаттағы объективті факторлар да бар: атап айтқанда, халықтың кәрілік деңгейі, еңбек процестерінің күрделенуіне байланысты жастардың оқу мерзімінің ұлғаюы.

Толық жұмыспен қамту саясаты Швецияда 60-шы жылдардың басында жарияланды және жүзеге асырыла бастады (бұл термин сөзбе-сөз түсінілмеді, нарықтық экономика аясында жүз пайыздық жұмыспен қамтуға қол жеткізу). Мұндай саясат тек мемлекет, үкімет, қоғам жұмыссыздықты қоғамдық қолайлы минимум шеңберінде ұстауға тырысып, жұмыссыздарды баррикадаға баруға итермелемей өмір сүруге мүмкіндік беретін тиісті жәрдемақыларға қамқорлық жасауды білдірді [141, 35-37 б. б.].

Конвенциялардың бірінің қарарында Швед кәсіподақтары бұл мәселені түсінуді былай тұжырымдады: «біздің көзқарасымыз, либералдыдан айырмашылығы, олар тек тең бастапқы мүмкіндіктерге ғана емес, сонымен бірге өмір бойы тең құқылы жағдайларға ие болуы керек, яғни нақты теңдік». Нәтижесінде кедейліктің төмендеуі және орта таптың өсуі болады, кәсіподақтар ұзақ уақыт бойы жұмыспен қамту мәселелерін шешуге тартылды. Олардың қарамағында жұмыссыздықтан сақтандыру кассалары бар. Кәсіподақтарды төлеумен бірге барлық қызметкерлер міндетті түрде осы кассаларға да жарна төлейді. Олардың ішінде кәсіподақтар жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төлейді, олардың мөлшері бұрынғы жалақының едәуір бөлігін құрайды [142, 197-205 б.б.].

90-жылдардың басында буржуазиялық партиялар, олардың өкілдері сол кезде Үкіметте басшылық лауазымдарда болған, кәсіподақтардан жұмыссыздықтан сақтандыру кассаларын тартып алуға тырысып, оларды осы құрылымдарды жеткілікті тиімді басқарған жоқ деп айыптады. Олардың пайда болуының нақты себебі:

– осы кассаларда жинақталған қаражаттың орасан зор көлемі-шамамен 500 млрд.швед кроны (шамамен 100 млрд.). Кассаларды басқарудағы кейбір кемшіліктерді мойындай отырып, кәсіподақтар қалыптасқан тәртіпті қорғады, сонымен қатар бүгінде олар жұмыссыздар мен бос жұмыс орындарын есепке алудың жалпыұлттық компьютерлік желісін құруда.

Толық жұмыспен қамту саясаты жұмысшыларды нарық талаптарына сәйкес қайта даярлауға ғана емес, сонымен қатар оның перспективалық қажеттіліктерін ескеруге арналған кәсіптік даярлау жүйесін құруды көздейді; мерзімінен бұрын зейнетақыны енгізу; ақылы еңбек демалысының ұзақтығын ұлғайту; салалық және аумақтық аспектілерде жұмыс күшінің айналымына орталықтандырылған жәрдемдесу және т. б.

Швециядағы белсенді еңбек нарығы саясатының ерекшелігі-ол не киеді (немесе, ең болмағанда, оған қол жеткізуге тырысады). озық сипат, яғни кадрларды қайта даярлау жүйесінде жұмыс орындарын немесе орындарды алдын ала құруды көздейді. Жалпыұлттық қайта оқыту бағдарламаларымен қатар муниципалдық бағдарламалар белсенді түрде жасалып, жүзеге асырылуда.

«Үздіксіз білім беру» немесе «өмір бойы жұмысшылардың білім деңгейін, біліктілігін арттыру арқылы еңбек өнімділігін арттыруға бағытталған білім беру» шеңберінде жұмысшыларды қайта даярлаудың өсіп келе жатқан маңыздылығын атап өткім келеді. Атап айтқанда, ақылы оқу демалысын беру Заңмен бекітілген (шведтер MOT №140 «ақылы оқу демалысы туралы» 1974 жылғы тиісті Конвенцияны қабылдауға бастамашы болғанын еске саламыз) [142, 202 б.].

Соңғы жылдары Швецияда жұмыссыздықпен күресу әдісі ретінде көпшілікке деген қызығушылық төмендеді, дегенмен олар соңғы кездері кеңінен қолданылды. Бірақ коммуналдық сектордағы жұмыстардың көптеген түрлері, үйде қарттарға күтім жасау әлі де олардың шеңберінде жүзеге асырылады.

Сонымен, жұмыспен қамтуды кеңейту үшін жұмыс уақытының ынтымақтастық саясаты маңызды, оның ішінде жұмыс аптасын қазіргі 35-тен 30

сағатқа дейін қысқарту (Швециядағы жұмыс аптасының орташа нақты ұзақтығы - 37 сағат); жұмысшылардың әр түрлі санаттарындағы жұмыс уақытының олардың жалақысын анықтаудағы салыстырымдылығы; жұмыс істейтін жұмысшылардың санаттары үшін жұмыс уақытын қысқарту бірінші кезекте олардың еңбегінің немесе отбасылық жағдайының сипатына байланысты қажет; жұмыс күні ішінде және еңбек кестесін қалыптастырудағы максималды еркіндік; демалысқа шыққан кезде жұмыс уақытын жинақтау мүмкіндігі, ол қызметкерге ыңғайлы мерзімде берілуі керек; себептерін көрсетпей қысқа мерзімді демалыс алу құқығы және т. б.

Алайда, толық емес жұмыс күнімен немесе толық емес аптамен айналысатын, сондай-ақ жұмыспен қамтудың типтік емес нысандарымен қамтылған немесе қысқа мерзімді еңбек келісімшарттары бойынша жұмыс істейтін жұмысшыларды барабар әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету туралы мәселе шешілмей қалатынын атап өтеміз.

90-жылдардың басында жұмыссыздықтың күрт өсуі (1993 жылдың аяғындағы мәліметтер бойынша, бұл Швецияда экономикалық белсенді халықтың 7,3% - құрады, бірақ 1999 ж. 5,5% - ға дейін төмендеді) белсенді жұмыспен қамту саясатын жүзеге асырудағы түбегейлі өзгерістерге әкелмеді [141, 37 б.].

Жалақы саласында Швецияда ынтымақты жалақы саясаты деп аталатын өзіндік жүйе қалыптасты. Ол бірқатар принциптерге негізделген, олардың ішіндегі ең маңыздылары: еңбектің ауырлығына және оның тиімділігіне пропорционалды кірістерді әділ бөлу; ерлер мен әйелдер үшін тең еңбек үшін тең сыйақы, әр түрлі жас санаттары, бір саладағы кәсіпорындардың еңбеккерлері, меншіктің әртүрлі нысандары (қызметкер өз кәсіпорнының төмен рентабельділігіне байланысты зардап шекпеуі керек); жұмысшылар мен қызметкерлер арасындағы экономика салалары бойынша жалақының шанышқысының төмендеуі. Негізгі мақсат – елдегі өмір сүру деңгейін жалпы арттыру.

Бұл жерде белгілі бір нәтижелерге қол жеткізілгені сөзсіз. Сонымен, Германиямен салыстырғанда өңдеу өнеркәсібі салаларындағы орташа жалақыны саралау АҚШ-пен салыстырғанда екі есе және үш есе аз. Жұмыс істейтін шведтердің жалақысы орташа есеппен ер азаматтардың нақты табысының 90% құрайды (дегенмен, бұл елде тең жұмыс үшін тең төлем принципі ресми түрде жарияланды, іс жүзінде ол әрдайым сақталмайды).

Бұл жүйе негізгі әлеуметтік параметрлер, биліктің ең алдымен негізгі жалақының мөлшері кәсіптік орталықтар мен жұмыс берушілердің ұйымдары – жеке және қоғамдық секторлар мен жеке мемлекеттік секторлар арасындағы келіссөздер барысында анықталатындығына негізделген. Қол жеткізілген уағдаластықтар негізінде салалар бойынша (тарифтік келісімдер) және жекелеген кәсіпорындар, мекемелер бойынша табыстың нақты деңгейлері белгіленеді. Еңбек қатынастарын реттеу жүйесінің ажырамас бөлігі арнайы еңбек соттары, мемлекеттік делдалдық, төрелік органдары және т. б.

Дегенмен, соңғы жылдары осы жақсы реттелген жүйеге қауіп төндіретін бірқатар мәселелер туындады. Трансұлттық компаниялардың ықпалының күшеюіне байланысты кәсіподақтар орталықтандырылған, жалпыұлттық шеңберден тыс олармен жеке келіссөздер жүргізуге мәжбүр болады, ал жоғары ұлттық деңгейде қол жеткізілген нәтижелер ТҰК-ға кіретін кәсіпорындарда әрдайым бекітіле бермейді.

Егер бұрын, Швеция ЕО-ға кірмес бұрын, кәсіподақтар негізінен ТҰК-ның осы елдегі өз кәсіпорындарында орта Еуропалық әлеуметтік стандарттарды енгізу әрекеттеріне қарсы тұра алса (мысалы, бірнеше жыл бұрын, ХЕҰ кәсіподақтары жүгінгеннен кейін, Швецияда орналасқан кәсіпорындарда шетелдік жұмыс берушілерді Швед әлеуметтік стандарттарын басшылыққа алуға міндеттейтін заң қабылданды), содан кейін қазір ЕО-ның әлеуметтік директиваларына басымдық берілуде. Олар шведтерді әлеуметтік демпингтен қорғауды қамтамасыз етпейді.

Швецияда олар оған қол қойған елдерге кіру үшін визасыз режим туралы Шенген келісіміне қорқады. Бір жағынан, оларға қосылудан ұзақ уақыт бойы жалтару мүмкін болмайтыны түсінікті; екінші жағынан, бақылаусыз иммиграция, соның ішінде Шығыс Еуропа мен ТМД елдерінен, жалақы саясатын бұзуы мүмкін.

Қалыптасқан ұжымдық келіссөздер жүйесіне қауіп ЕО-ның 1994 жылғы «Еуропалық кәсіпорын туралы» директивасының ережелерін жүзеге асыруда да талқыланады. Осы құжатқа сәйкес өндірістік кеңестер Еуропаның кем дегенде екі елінде персонал саны 1 мыңнан асатын кәсіпорындары бар барлық фирмаларда құрылуы керек.

60-шы жылдары Швецияда, атап өткендей, еңбекті ұйымдастырудың жаңа формалары, ең алдымен топтық форма ("teamworks") қолданыла бастады. Сонымен бірге, жалақының тиісті түрі де сыналды, топқа жүргізілген жұмыс үшін жалақының жалпы сомасын бөлу, бұл мүшелерге әрқайсысының нақты еңбек үлесін және оның ақшалай көрінісін анықтау құқығын беру. Жалақының икемді жүйесі елде өте кең қолданылады.

Нидерланды әлеуметтік мемлекетінің моделі. Нидерландының әлеуметтік көмек жүйесінің ресми жарияланған мақсаты – кедейлікпен күресу. Әлеуметтік минимум жыл сайын кедейліктің бір түрі бола отырып, ең төменгі күнкөріс деңгейі (кепілдендірілген ең төменгі жалақыға тең) негізінде есептеледі. 60-жылдардың ортасында қалыптасқан Нидерландының әлеуметтік қорғау саласындағы заңнамасы тек бір рет 1996 жылы қайта қаралды. 2004 жылдан бастап ел халықты әлеуметтік қорғаудың түбегейлі жаңа жүйесіне көшті, оның негізі әлеуметтік жәрдемақы беру емес, жұмысқа орналасуға жәрдемдесу, яғни еңбек нарығына біліктілікті арттыруға және жұмыс іздеуге жәрдемдесу.

Әлеуметтік саясаттың жаңа идеологиясының негізі – үй шаруашылықтарының және еңбек әлеуетін жандандыру сынды («activation principle») екі қағидаға сәйкес, яғни азаматтарды белсенді жұмыс іздеуге ынталандыру және әлеуметтік өкілеттіктерді орталықсыздандыру, реттеу (Deregulation principle), яғни федералдық, орталықтың әлеуметтік бюджетінің

орындалуын муниципалдық деңгейге беру. Муниципалитеттер орталықтан бөлінген қаражатты өз бетінше жұмсауға ғана емес, сонымен қатар аумақтағы нақты жағдайға байланысты әлеуметтік жұмыстың тетіктері мен әдістерін таңдауға мүмкіндік алады. Билік өкілеттіктерін берумен бірге жаңа заң жергілікті биліктің жауапкершілігін күшейтеді, ол бұдан былай орталық биліктің тікелей бақылау функцияларын қысқартудың орнына әлеуметтік саясатты өзі әзірлейді. Орталық билік муниципалитеттердің әкімшілік тексерулерін азайтады, тек заңның дұрыс орындалуын бақылайды. Федералды деңгейде тек ең төменгі әлеуметтік стандарттар, әлеуметтік бюджет және жәрдемақы мөлшері белгіленеді.

Құрылымдық жағынан әлеуметтік бюджет негізінен (75-90%) «федералды» трансферттерден тұрады; муниципалитеттердің салық базасы аз, жергілікті бюджет қаражатынан негізінен коммуналдық қажеттіліктерге (қоқыстарды жинау, қалалық жарықтандыру және т.б.) арналған шығыстар төленеді [143, 55 б.]

«Федералдық» трансферттер есебінен муниципалитеттерге әлеуметтік көмек пен реинтеграцияның екі бюджеті құрылады. Біріншісі, мұқтаждық бойынша жәрдемақы төлеуге жұмсалады (пайдаланылмаған қалдықтар, яғни үнемделген қаражатты қаланың мұқтаждығы муниципалитеті жұмсай алады), екіншісі, әлеуметтік көмекке жүгінген азаматтарға жұмыс іздеуге жәрдемдесу. Бұл бюджет толығымен басталуы керек, әйтпесе қалдықтар орталыққа қайтарылады. Осылайша, бір жағынан, азаматтарды еңбек нарығына әлеуметтендіру үшін қаражатты үнемдемеуге, екінші жағынан, мұқтаждығы бойынша әлеуметтік жәрдемақыларға қаражатты неғұрлым ұтымды және үнемді жұмсауға ынталандыру жасалады. Екі бюджет те белгіленген, олар алдын-ала есептеледі және муниципалитеттің нақты шығындары мен қаржылық жағдайына тәуелді емес. Реинтеграция бюджетін қалыптастыру кезінде аумақтың экономикалық жағдайы мен жұмыссыздық деңгейі, яғни біртұтас еуропалық нарық пен экономиканың жаһандану факторларын ескере отырып, жергілікті билікке іс жүзінде тәуелді емес параметрлер ескеріледі. Әлеуметтік көмектің жалпы бюджеті – 5,5 млрд еуро, оның 4 млрд. еуро шамасында жәрдемақылар және 1,5 млрд. еуро - еңбек реинтеграциясы бағдарламаларына бөлінеді.

Қазіргі уақытта Нидерландыда 350 мыңға жуық әлеуметтік жәрдемақы алушылар тіркелген (бұл жәрдемақылардың жалпы жылдық бюджеті, атап өтілгендей, шамамен 4 млрд. еуро). Көмек алушылардың үлесі ел халқының 29%-дан сәл астамын құрайды, ол 15 млн. адамды құрайды. Ерлі-зайыптыларға арналған жәрдемақылардың жылдық бюджеті салық төлегенге дейін 20 мың еуроны құрайды, оған он үшінші жалақы да кіреді. Бұл шағын Конституциялық монархияның барлық 489 муниципалитеттері үшін міндетті ең төменгі кірістердің әлеуметтік нормасы [143, 56 б.].

2004 жылдан бастап әлеуметтік жәрдемақы алу құқығы іс жүзінде жұмысқа орналасу құқығымен ауыстырылды.

Нидерландыдағы әлеуметтік көмек азаматтардың қажеттіліктерін қатаң тексеруге негізделген. Бұл процесте жеке әлеуметтік ақпаратпен жұмыс істеу

басты рөл атқарады. Айта кету керек, ақпараттық қамту дәрежесі бойынша Нидерланды Бельгияның ең дамыған әлеуметтік қызметтерінен кейінгі екінші орында.

Муниципалды деңгейде көптеген мыңдаған қағаз формалары өңделеді: соңғы уақытқа дейін оларды электронды түрге ауыстыру (компьютерге енгізу) үш-төрт айға созылды. Нәтижесінде орталық өткен жылғы ақпаратты ағымдағы жылдың соңында ғана алды. Байланысты заттардың бұл тәртібіне наразылық барлық муниципалды әлеуметтік қызметтер тарапынан әлеуметтік істер және жұмыспен қамту министрлігінің бастамасымен ақпаратты қайта құрылымдау жобасы пайда болды. 1997 жылы министрлік жанынан ақпараттық бюро – тәуелсіз коммерциялық емес ұйым құрылды, оның бастапқы міндеті министрлік пен муниципалитеттердің әлеуметтік қызметтері үшін ақпараттық бағдарламалық өнімдерді әзірлеу және енгізу болды. 1998 жылы жобаға 5 пилоттық аймақ қатысты, 1999 жылы тағы 11 аймақ қосылды. 2000 жылы министрлік бірыңғай компьютерлік жүйені дамытуға тапсырыс берді. Нәтижесінде Министрлікке және муниципалитеттерге жаңа әлеуметтік заңнаманы орындау бойынша ақпараттық қызметтерді айтуға арналған деректер орталығы (Data Center) құрылды.

Данияда әл-ауқат қоғамының моделі мемлекет жүргізіп жатқан әлеуметтік саясатта бейнеленген, ол барлық азаматтарға жұмыссыздық, ауру немесе мәжбүрлі асырау сияқты мәселелерге тап болған жағдайда белгілі бір іргелі құқықтарға кепілдік береді.

Әмбебап әл ауқат қоғамының Дат моделі келесі негізгі принциптермен анықталады:

Әмбебаптық. Барлық мұқтаж азаматтар еңбек нарығына қатыстылығына қарамастан әлеуметтік жәрдемақы алуға және әлеуметтік қызмет көрсетуге құқылы.

Салықтық қаржыландыру. Әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік қызмет көрсету бойынша жәрдемақылар негізінен бюджеттен қаржыландырылады.

Мемлекеттің жауапкершілігі. Мемлекеттік сектор әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік қызметтер бағдарламалары шеңберінде жәрдемақы беруге жауапты.

Еңбек нарығына қосылу мүмкіндіктері. Балаларға және асырауындағы қарттар мен мүгедектерге қызметтердің кең спектрін ұсыну жұмыс істейтін отбасы мүшелеріне жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Белсенді әлеуметтік шаралар. Әлеуметтік қорғау шаралары белсенді болуы керек және субсидиялар мен өмір сүру құралдарын пассивті бөлумен шектелмеуі керек.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарына назар аудару. Әлеуметтік сектор осылай ұйымдастырылған, жауапкершілік орталықтандырылмаған және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жүктелген.

Жергілікті жерлерде қызмет ету. Әлеуметтік қорғаудың әртүрлі схемаларын жүзеге асырған кезде жергілікті және орталық билік автономды әрекет етеді.

Көмекті пайдаланатындардың белсенді ұстанымы. Азаматтар мен әлеуметтік көмек алуға үміткерлер әлеуметтік қорғау бағдарламаларын ұйымдастыруға тартылуы тиіс.

Жан-жақты бағалау. Азаматтың әлеуметтік мәселелері, сондай-ақ оның жалпы жағдайы кең контексте қарастырылуы керек.

Әлеуметтік бағдарламалардың басқа қатысушыларымен ынтымақтастық Мемлекеттік сектор әлеуметтік әл-ауқатқа қол жеткізуге жәрдемдесу мақсатында жеке компаниялармен және ерікті әлеуметтік ұйымдармен ынтымақтасады.

Осы қағидаттарды жиынтықта іске асыру бүгінгі Данияда әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, жүргізіліп жатқан әлеуметтік саясат бұл тұрақтылықты анықтайтын жалғыз фактор емес. Данияның демократиялық жүйесі де маңызды, ол барлық деңгейдегі азаматтардың барлық шағымдары мен талаптарының нақты артикуляциясына кепілдік береді.

Жүйелер, сондай-ақ қажетті шараларды қабылдау. Мемлекет жүзеге асыратын белсенді әлеуметтік саясат ХХ ғасырдың бірінші жартысында қалыптасқан дәстүрлерге негізделгенін атап өткен жөн.

Данияда белсенді әлеуметтік саясатты жүргізу мүмкіндігі, ең алдымен, өнімділігі жоғары және қарқынды өсу қарқыны бар күшті нарықтық экономикаға байланысты. Сондай-ақ, халықтың арқасында қиындықтар мен қиыншылықтарға тап болғандарға деген жауапкершілік сезімі жоғарылайды. Мұның бәрі біздің елімізде әлемдегі ең әділ кірістерді бөлу жүйелерінің бірін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Әлеуметтік қорғау және қызмет көрсету функциялары: негізінен мемлекеттік сектор жүзеге асыратын әлеуметтік функцияларға асырауындағы зейнеткерлік жастағы адамдарға қамқорлық жасау; бала күтімі жөніндегі іс-шараларды қамтитын отбасылық саясат; жұмыссыздарды жандандыру; мүмкіндігі шектеулі адамдарды оңалту, сондай-ақ азаматтардың белгілі бір санаттарына: еңбекке жарамсыз, әлеуметтік оқшауланған адамдарға профилактикалық қызмет көрсету кіреді; әлеуметтік тәуекел тобына жататын адамдарға; психикалық науқастарға, сондай-ақ алкогольге және есірткіге тәуелділерге шаралар.

Негізгі әлеуметтік төлемдер: қарттық бойынша зейнетақы, мерзімінен бұрын зейнетақы, ауру бойынша төлемдер, босанған әйелдерге берілетін жәрдемақы, қолма-қол төлемдер, арнайы жәрдемақылар.

Францияда оның азаматтарын әлеуметтік қорғау жүйесі соғыстан кейінгі алғашқы үш онжылдықта мемлекеттің тікелей қатысуымен қалыптасты. Бұл жүйені басқару және оны қаржыландыру әкімшіліктің қатысуымен кәсіподақ бірлестіктерінің өкілдері мен кәсіпкерлер қауымдастығымен тепе-тең негізде жүзеге асырылуы керек еді. 70-жылдардың ортасына дейін экономиканың табысты дамуы әлеуметтік сақтандыру жүйесінің жұмыс істеуі үшін материалдық база құрды және қоғамда тұрақтылықты сақтауға ықпал етті.

90-жылдардың басынан бастап Франция экономикасы баяулады және 60-70 жылдармен салыстыруға келмеді. Сонымен, егер 60-жылдардың соңында

ЖІӨ-нің орташа жылдық өсімі 5,7%-ды құраса, 90-шы жылдары ол 1,3%-ға дейін төмендеді. 90-шы жылдары жұмыссыздықтың тұрақты жоғары деңгейі сақталды (11-1296); ол тоқырауға ұшырады, орташа ұзақтығы да өсті. 1996 жылы мемлекеттік қарыз ЖІӨ-нің 100% құрады [144, 143 б.].

Әлеуметтік қамсыздандыру бюджеті тапшылығының өсуі жеделдеді, бұл әртүрлі жәрдемақылармен қамтылған адамдар санының көбеюімен, сондай-ақ демографиялық факторлардың әсерінен: жиынтық туудың қысқаруымен, халықтың орташа өмір сүру ұзақтығының ұлғаюымен ынталандырылды. Сонымен қатар, халықтың қартаюу процесі егде жастағы адамдардың үлесінің артуымен ғана емес, сонымен бірге жастардың азаюымен де жүреді. Ұлттық статистика және экономикалық зерттеулер институтының мәліметі бойынша, 90-шы жылдары француз отбасыларының төрттен үш бөлігі мемлекеттің көмегіне ие болды. Бұл ретте барлық дерлік әлеуметтік жәрдемақылардың сомасы үнемі өсіп отырды. 1970-1997 жылдар аралығында ол 16,1%-ға өсті. 1996 жылы әлеуметтік шығындардың ішінде үлкен үлес қарттық бойынша зейнетақыларға (43,5%), ауруға байланысты жәрдемақыларға (24,8%), отбасылық жәрдемақыларға (5,9%), тұрғын үйге өтемақыларға (4%), жұмыссыздық бойынша жәрдемақыларға және кәсіптік оқу ақысына (6,6%) тиесілі болды [144, 6-8 б.б.].

Францияда халықты қорғаудың әлеуметтік құрылымдарын реформалау бүкіл әлеуметтік қорғау жүйесін басқаруда мемлекеттік биліктің ықпалының күшеюімен қатар жүрді, бұл оны Еуропаның жетекші елдерінен күрт ерекшелендірді, өйткені осы кезеңде еуропалық қоғамдық ойда мемлекеттің шамадан тыс реттеуші рөлін азайту идеясы күшейе түсті және француз ғалымдары мен қоғам қайраткерлерінің саны артып келеді.

Алайда, мемлекеттің рөлін «кең таралған» ықпалдан алшақтатуды шектеу идеясы, олардың көпшілігінің пікірінше, заңға негізделген мемлекеттің бақылаушы функцияларынан толық бас тартуды білдірмейді.

Францияда зейнеткерлердің негізгі бөлігін қамтитын мемлекеттік кәрілік зейнетақы жүйесі күрделі, көп деңгейлі білім болып табылады. 90-шы жылдары елде 100-ден астам базалық және 300-ден астам қосымша зейнетақымен қамсыздандыру режимдері жұмыс істеді. Ал жалпы зейнетақы жүйесі бес кіші жүйеден тұрады: 1) жалдамалы жұмыскерлер үшін базалық режимдер; 2) қосымша режимдер; 3) жұмыспен қамтылғандардың жекелеген санаттары үшін арнайы режимдер; 4) жалдамалы емес жұмыскерлер үшін базалық режимдер; 5) қосымша (факультативтік) режимдер. Олардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігі бар, ол қаржыландырудан, зейнеткерлікке шығу жасынан, толық зейнетақы алу үшін сақтандыру өтілінің ұзақтығынан, сондай-ақ зейнетақы мөлшерін есептеу әдістемесінен көрінеді.

Негізгі режимдер ұлттық әлеуметтік сақтандыру жүйесіндегі негізгі режимдер болып табылады. Олар өнеркәсіп пен саудамен айналысатын адамдарды зейнетақымен қамсыздандырудың бірыңғай әдістемесі бойынша әрекет етеді. Бір схема бойынша кәрілік бойынша сақтандырудың ұлттық

кассасы да, ауыл шаруашылығындағы өзара сақтандырудың орталық кассасы да, ауыл жалдамалы жұмыскерлері үшін жұмыс істейді.

1997 жылдан бастап Франция бойынша барлық пациенттерді емдеудің компьютерлік бақылау жүйесін құруға кірісті. Сонымен қатар, қызметтердің және медициналық препараттардың ұтымсыз және зиянды түрлерін болдырмау үшін әртүрлі ауруларды емдеу әдістерін кодтау процесі жүріп жатыр. Келешекте халыққа медициналық қызмет көрсету мүмкіндігін қамтамасыз ететін көмек сұрағандардың барлығына бірыңғай медициналық сақтандыру жүйесін құру жоспарлануда. Қазіргі уақытта елде денсаулық сақтаудың экономикалық мәселелерін зерттеу орталығының мәліметі бойынша, әр түрлі деңгейдегі отбасылардың медициналық мақсаттарына жұмсалатын шығындардың алшақтығы айтарлықтай үлкен.

Сонымен, бір адамға шаққандағы табысы 3000 фр-дан төмен отбасы. айына ол тіс дәрігеріне баруға 82 фр жұмсайды, ал ел бойынша орташа есеппен бұл көрсеткіш 115 фр., ал табысы 10 000 фр-нан асатын адамдарда. - 214 фр.; сәйкесінше маманның қызметіне ақы төлеуге-88 фр., ал орта есеппен - 101 фр. әйелдер үшін және 161 фр. - ер адамдар үшін. Зерттеулер көрсеткендей, медициналық қызметтерге ақы төлеу шығындарын тек әлеуметтік қамсыздандыру арқылы одан әрі теңестіру мүмкін емес. Ең алдымен, халықтың ауқатты бөлігінің мемлекеттік субсидияларын қысқарту жолымен неғұрлым қолайсыз адамдарға көмекті күшейту қажет.

Сонымен, Еуропалық Одақ азаматтарының негізгі әлеуметтік құқықтарына еңбекшілердің әлеуметтік Хартиясы кепілдік береді, ол қатысушы елдердің оның шеңберінде әлеуметтік бағдарланған қоғам құруға деген ұмтылысы мен саяси ерік-жігерін бейнелейді және коммунитарлық институттар – Еуропалық әлеуметтік қор, әлеуметтік саясаттың нақты бағыттары бойынша алты тұрақты комитет, негізгі әдіспен әлеуметтік салық комитеті үшжақты жүзеге асыратын жаңа әлеуметтік стратегияны іске асыруды бастады. С.Н. Сильвестров куәландырғандай, әлеуметтік бағдарламалар және құрылымдық қорлар арқылы жеке жобалар және басқа да қоғамдық құралдар ЕО-ның әлеуметтік саладағы мақсатты көзқарастарын іске асыру [145, 92-93 б.б.].

Бірыңғай әлеуметтік саясат 1989 жылдан бастап қарқынды түрде жүргізіліп, ортақ нарық саясатының жаңа қуатты бағытын қалыптастырды, дегенмен оның жекелеген элементтері бір уақытта дерлік пайда болды.

ЕО-ның мақсаты экономикалық әл-ауқатты арттыру ғана емес, еуропалық қоғамның тиімділігін арттыру болды. Экономикалық міндеттерден басқа, бұл міндет экологиялық, әлеуметтік және басқа факторларды ескеруді талап етеді, сондықтан әлеуметтік саясатты жүргізу, ЕО қызметінің басқа бағыттары сияқты, әлеуметтік Еуропа ұғымында көрінетін барған сайын интеграцияланған сипатқа ие бола бастады.

Қарама-қайшы болып көрінетін мақсаттарды көрсететін Батыс еуропалық интеграцияның көп мақсатты сипаты, одақтық байланыстардың беріктігіне кепілдік береді, әлеуметтік ынтымақтастықты нығайтады, біртұтас Еуропаның тұрақты дамуын қамтамасыз етеді. Жалпы органдардың негізгі

міндеті – мақсаттардың ақылға қонымды тепе-теңдігін табу. Әр түрлі әлеуметтік топтардың өмірлік мүдделерін және әлеуметтік процестердің нақты өзара байланыстарын ескере отырып, жан-жақты мақсат қою практикаға неғұрлым нақты бағытты дамытуға әкеледі.

Үздіксіз әлеуметтік диалог тетігі, қоғамның негізгі сөздерінің заңды мүдделерін есепке алу, әдетте, ЕО-ның даму проблемаларының барлық спектрі бойынша консенсус табуға мүмкіндік береді, әлеуметтік синергияны ұсынады, негізінен тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз етеді.

Әлеуметтік тепе-теңдікті, бір жағынан, егер негізгі әлеуметтік күштер, екінші жағынан шешім қабылдауға нақты әсер ету мүмкіндігіне ие болса, ұлттық өнімнің таралуы уақыт өте келе тең құқылы бола бастаса, экономикалық дамудың нәтижелерін сезінуі мүмкін [30].

ЕО-ға тән ұйымның түрі бірқатар шарттар орындалған жағдайда мүмкін болады:

– халық шаруашылығының барлық жүйелері экономикалық өсуге бағытталған, орталық толыққанды дамып келе жатқан экономикалық ортаны қалыптастырады, шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін заңнамалық қызмет орнатады және макроэкономикалық пропорцияларды бақылайды. Қоғамға тәуелді ресурстарды дамытуға басымдық беріледі (өнеркәсіптегі, информатикадағы және білім берудегі жаңа технологиялар инновациялық сала, білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік бағдарламалар арқылы адами капиталды сапалы дамыту). Экологиялық іс-шараларға шығындарды, өндіріс шығындарын қосу арқылы табиғи әл-ауқат көздерін қорғау дәрежесі артады;

– әлеуметтік серіктестік, егер билік құрылымдары сайлаушыларға тәуелділікті сезінсе, егер шешім қабылдаудың әртүрлі деңгейлеріндегі әртүрлі мүдделердің өкілдігі позицияны жариялаумен шектелмесе, бірақ консенсус негізінде шешімдер шығаруға әкелсе тиімді. Әрине, бұл үшін саяси мәдениет, кәсіби бірлестіктер мен жеке азаматтардың жоғары белсенділігі, әлеуметтік серіктестердің қоңырауы бойынша бір-бірінің заңды мүдделерін толық түсіну және қарыз алу негізінде ақылға қонымды компаға келу қажет. Жеке, бірақ сенімді мысал-заңды түрде келген әлеуметтік жұмысшыларды еуропалық заңнамамен қорғау;

– үшінші елдер, өйткені ол әлеуметтік игіліктерді алу құқықтарының теңдігінен және олардың қажеттілігінен туындайды ЕО-ның толыққанды азаматтарына қатысты кемсітпейтін негізде берілген; Еуроодақ қабылдаған шешімдердің пысықталуының жоғары деңгейі. Олардың инновациялық сипаты терең тұжырымдамалық және ақпараттық дайындықпен, ұйымдастырушылық процедураның ойластырылуымен қамтамасыз етіледі [103, 56-59 б.б.].

Германия әлеуметтік мемлекетті енгізу жолына түскен көптеген елдерге үлгі болды. Бүгінгі таңда Ұлыбритания барлық басқа елдерге қарағанда әлеуметтік мемлекет ұғымына сәйкес келеді. Сонымен қатар, бұл ел өз уақытында нөлден дерлік өзін құруды бастады. Ұлыбритания соңғы онжылдықтарда әлеуметтік саясатты жүзеге асыруда айтарлықтай жетістіктерге жетті. Бүгінгі таңда мемлекеттік билік ел халқының барлық топтары елдің

қоғамдық өміріне араласатындай және мемлекеттік саясаттың жүргізілуіне қандай да бір түрде ықпал ететіндей жұмыс істейді. Осыған байланысты қазіргі уақытта құқық теориясында әлеуметтік мемлекеттің британдық моделі танылды. Өз кезегінде Францияның әлеуметтік саясатты жүзеге асыру тәжірибесі де дамыған елдер арасында бірінші орында тұр. Франция бүгінде әлеуметтік қорғаудың жоғары деңгейін ұсынады. Әлеуметтік саясатты жүзеге асырудағы швед тәжірибесін ескере отырып, ол бұл саясат негізінен әлеуметтік сақтандыруды жүзеге асыруға негізделгенін атап өткен жөн атап айтқанда, жалпы, жазатайым оқиғалардан, сондай-ақ жұмыссыздық жағдайында. Швецияда болған кезде және Еуропа елдерінің көпшілігінде бүгінде әрбір азаматқа бизнес секторында да, айтарлықтай салықтық қысым бар. Бұл ауыртпалық әсіресе мемлекеттен үлкен әлеуметтік төлемдер түскенде сезіледі. Еуропалық әл-ауқат мемлекеттерінің ерекше мәселесі – бұл олардың табыстарының салдары аспектісі, өйткені халықты қолдаудың қолданыстағы жүйелері оның қажеттіліктерін, дамуын өзгертеді мұндай жүйелер өздерінің динамикасын өзгертеді және олар ақырында барған сайын көбейеді қымбат болады. Сондықтан әлеуметтік мемлекет тұрақты саяси басқару мен бақылауды қажет етеді өзгермелі жағдайлар жағдайында оның міндеттері мен міндеттерін орындау.

Қазіргі кезеңдегі әлеуметтік мемлекеттің басты мақсаты әр түрлі әлеуметтік жеңілдіктерді берумен шектелмеуі қажет, мемлекет пен оның әрбір мүшесінің жақсы жағдайға жетуіне қажетті мүмкіндіктер жасалған [146, 5-6 б. б.].

Шетелдік тәжірибені талдау негізінде, қорыта келе, Ресей Федерациясы демократиялық құқықтық әлеуметтік мемлекет ретінде қалыптасуының бастапқы кезеңінде, қоғам, адам өмірінің барлық салаларында, соның ішінде әлеуметтік салаларда да өзгерістерге ұшырауда. Әлеуметтік сала ұжымдық сипатқа ие, өйткені ол білім беру, медициналық көмек көрсету, әлеуметтік қамсыздандыру, жұмыспен қамту, тұрғын үй мәселелері және т.б. сияқты адам өмірінің маңызды аспектілерін тікелей қамтиды. Әлеуметтік саланың жағдайы адамның өмір сүру деңгейі мен сапасын, оның негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруды, құқықтар мен бостандықтардың кепілдігі мен жүзеге асырылуын бағалауға, яғни Ресей Федерациясының «ең жоғары құндылықтарының» проблемалары қаншалықты шешілетіні туралы мүмкіндік береді.

Швецияның әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінде «толық жұмыспен қамту саясаты», «ынтымақты жалақы жүйесі» пайда болды және дамыды, бұл Қазақстанның қарастырылып отырған елге деген қызығушылығын арттыратыны сөзсіз. Мемлекет өзінің барлық азаматтарының экономикалық және әлеуметтік дамуына ықпал етуге міндетті, өйткені сайып келгенде, біреуінің дамуы екіншісінің дамуының шарты болып табылады және әлеуметтік мемлекет дәл осы мағынада айтылады [147, 145-148 б.б.]. Әлеуметтік мемлекеттің Швед моделі терең құжатталған-20-дан астам акт қабылданды. Бұл тәжірибе қазіргі уақытта және Қазақстан Республикасында қолданылады (басым ұлттық

жобаларды іске асыруға және орта мерзімді перспективада қабылданған әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасына байланысты. ҚР Үкіметі мен бейінді министрліктер мен ведомстволар 80-ге жуық нормативтік құқықтық актілерді әзірлеп, қабылдауы тиіс, сондай-ақ, әлеуметтік мемлекеттің бұл моделі тек жеке сипаттағы американдық модельге қарағанда ынтымақтастық қағидаттарына негізделгенін атап өтеміз. Кәсіподақтарда жұмыссыздықтан сақтандыру қассалары сияқты жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төленетін осындай құралдың болуы оң деп танылуы керек. Ақылы оқу демалысын заңнамалық бекітудің (оның ішінде тиісті халықаралық актілерде) бастамашысы болған Швеция болды. Жалақы саласында «ортақ жалақы саясаты» бар, оның жалпы мақсаты – елдегі өмір сүру деңгейін жалпы көтеру. Қазір Швецияда әлеуметтік шығындардың жоғары деңгейі (яғни азаматтарды әлеуметтік қамсыздандыру шығындары) туралы мәселе туындайды [148, 258-261.].

Нидерландыда әлеуметтік мемлекеттің жаңа идеологиясының негізі екі қағида болып табылады: үй шаруашылықтарының еңбек әлеуетін жандандыру және әлеуметтік өкілеттіктерді «реттеу», яғни «федералды» орталықтың әлеуметтік бюджетінің орындалуын муниципалдық деңгейге беру. Қазақстан үшін оң тәжірибе ретінде әлеуметтік көмекке мұқтаждықты өте қатаң тексеру жүйесі танылуы мүмкін.

Данияда әлеуметтік мемлекет моделі азаматтар жұмыссыздыққа, ауруға немесе мәжбүрлі тәуелділікке тап болған жағдайда азаматтарға белгілі бір іргелі құқықтарға кепілдік беретін мемлекет жүргізетін әлеуметтік саясат негізінде құрылады. Айта кетейік, әлеуметтік мемлекеттің балалар моделі әмбебаптық, салықтық қаржыландыру, мемлекеттің жауапкершілігі, еңбек нарығына қосылу мүмкіндігі, жергілікті билік органдарына бағдарлану қағидаттарында. Әлеуметтік мемлекеттің Француз моделі негізінен дамыған, көп деңгейлі негізде құрылған зейнетақымен қамсыздандыру және жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төлеу жүйесі.

Сондай-ақ, автор қазіргі уақытта барлық дерлік ОШЕ (Орталық Шығыс Еуропа) елдері әлеуметтік саясатта: скандинавиялық, континенттік, Американдық-Британдық модельде, бірақ барлық осы формалар мен модельдердің алуан түрлілігімен Қазақстанның өз жолы бар деген қорытындыға келеді, дегенмен басқа елдерден, Қазақстанның әлеуметтік саясатындағы кейбір оң сәттер әлі де болғанын атап өтеміз атап айтқанда, өңірлік деңгейде әлеуметтік орталықтарды орталықсыздандыру және дамыту қажеттілігі назарға алынды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Табысты әлеуметтік мемлекет құрудың кілті қоғамның өз бостандығын түсінуінде – өйткені қоғамдағы азаматтың бостандығын қамтамасыз ету тетігі азаматтың басқа азаматтан бостандығын қамтамасыз ету емес, әрқайсысының жеке басының бостандығын қамтамасыз ету болып табылады. Бұл тұрғыда демократия оның объективтілігіне сүйене отырып, ұжымда, қоғамда қайта бөлу процесін күшті басқаруға мүмкіндік береді. Бірақ бұл ресурстарды әділ қайта бөлуге деген үміт емес, жақсы жоспарланған әрекеттер мемлекет пен оның азаматтарының беделін көтеретінін байқауға болады.

Әлеуметтік мәртебе мен әлеуметтендірілген мемлекеттің жалпы қабылданған теориялық тұжырымдамаларын зерделеу, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ұсынатын нақты әлеуметтік саясатты талдау арқылы көптеген тұжырымдар жасауға болады. Диссертация «азаматтық қоғам», «әлеуметтік мемлекет», «әлеуметтендіруші мемлекет» және «әлеуметтік саясат» сияқты негізгі конституциялық категорияларды қамтиды. Қазақстан заңнамасында «әлеуметтік мемлекет» анықтамасы оның табиғаты мен мазмұнын көрсету үшін жеткіліксіз. Осы тұста біз зерттеу барысында әлеуметтік мемлекеттің тарихи кезеңдерін, ғалымдардың берген түсініктемелерін, шет ел тәжірибесін ескере отырып, «әлеуметтік мемлекет» ұғымының анықтамасын жасауға ұмтылдық.

Біз әл-ауқат мемлекетінің мәні әртүрлі топтар мен әлеуметтік таптар арасындағы мүдделер қақтығысын шешу және қоғамның барлық мүшелерінің әл-ауқаты мен өмір сүру деңгейін арттыру үшін жағдай жасау деп санаймыз. Бұл «әл-ауқат мемлекетін» азаматтарға елдің, корпоративтік құрылымның және азаматтық қоғамның әлеуметтік қатысуы мен әлеуметтік жауапкершілігіне негізделген әлеуметтік қорғаудың жоғары деңгейін ұсына алатын әлеуметтік функция ретінде анықтауға болады. Әл-ауқат мемлекетін мемлекеттік органдарды, корпоративтік құрылымдарды, азаматтық қоғамды және азаматтарды қамтитын ұйымдасқан құқықтық жүйе ретінде қарастыруға болады. Оның мақсаты – барлығына пайда әкелетін қоғамдық игіліктерді қайта бөлу арқылы әлеуметтік қақтығыстарды болдырмау.

Басқаша айтқанда, әлеуметтік мемлекетті әлеуметтік әділеттілік, әлеуметтік қатысу және әлеуметтік қамсыздандыру принциптерін қоса алғанда, барлық азаматтар үшін әлеуметтік қорғаудың жоғары деңгейімен мемлекет дамыған әлеуметтік бағдарланған экономика ұйымдастырған қоғамның сапалы жағдайы ретінде қарастыруға болады. Әл-ауқат мемлекетін қалыптастыру әлеуметтік саясат арқылы жүзеге асырылады, оны екі аспектіде қарастыруға болады. Бірінші кезекте азаматтардың және (немесе) топтардың, мемлекеттердің, азаматтық қоғамның, бизнес-құрылымдардың және олар құрған басқа да субъектілердің әлеуметтік құқықтарын іске асыруға бағытталған қызмет ретінде. Екіншіден, әлеуметтік саясат негізгі функциялардың тізімімен анықталуы мүмкін. Әлеуметтік саясат – бұл мемлекеттің, азаматтық қоғамның, бизнестің және басқа бірліктердің қоғамның тұрақтылығын, олар құрайтын адамдар мен командалардың өзін-өзі жүзеге асыру жағдайларын және әлеуметтік бейімделу жағдайын сақтауға бағытталған қызметі.

Әлеуметтік саясаттың мақсаты әлеуметтік қатынастар болып табылады, яғни, сайып келгенде, әлеуметтік саясаттың мақсаты мемлекет қатынастарын тұрақтандыру үшін белгіленетін, сондай-ақ қалыптасатын адамдардың өзін-өзі жүзеге асыруы мен әлеуметтік бейімделу шарттары болып табылады. Бұл тақырыптар мемлекет (мемлекеттік органдар атынан), азаматтық қоғам (дін қайраткерлері, кәсіподақтар, саяси партиялар, мемлекеттік органдар, соның ішінде кәсіподақтар), бизнес құрылымдары (кәсіпкерлер және олардың ұйымдары) және т.б. қамтиды. Субъект (мысалы, жеке азамат)... Мемлекеттің іс-әрекетіндегі әлеуметтік саясаттың екі мәні бар. Бір жағынан, бұл әлеуметтік процестерді басқарудың және олардың шығу тегіне әсер етудің ең жақсы тәсілі. Екінші жағынан, бұл айтарлықтай материалдық шығындарды талап етеді, бұл көбінесе мемлекеттік бюджетке ауыр салмақ түсіреді. Қосымша бюджеттік қаржыландыру әлеуметтік қажеттіліктерге де қажет. Демек, әлеуметтік саясатты тиімді жүзеге асыру мемлекет, азаматтық қоғам және корпоративтік қауымдастық арасындағы консенсус ретінде түсінілетін әлеуметтік серіктестікті талап етеді. Соңғы уақытта әлеуметтік саясаттың негізгі мақсаттары туралы біржақты түсінік қалыптасты. Осы уақытқа дейін оның мақсаты қоғамның осал топтарына субсидиялау және жеңілдіктер беру деп саналады. Ол белгілі бір дәрежеде нәтижелерге толы, өйткені ол қызықты атмосфера жасайды.

Ұлттық әлеуметтік саясат пайдалы ғана емес, сонымен қатар маңызды әлеуметтік салаларды (білім, мәдениет, қоршаған орта және т.б.) қаржыландыруды қамтамасыз етеді және осал топтарға қаржылық қолдау көрсетеді. Оның негізгі қызметі – қаржылық жағдайына қарамастан, олардың әлеуметтік мәселелерін шешуге жағдай жасай отырып, адамдардың жан-жақты дамуына ықпал ету және азаматтар топтарының әлеуметтік мәртебесін тең дәрежеде көтеру.

Қазақстан Республикасы өзін әлеуметтік мемлекет деп таниды және жүргізіліп жатқан әлеуметтік мемлекеттің даму саясатын қолдайды. Алайда, Қазақстанның әл-ауқатының Конституциялық моделі жетілмеген.

Осылайша, Конституцияда мынадай келесі ережелер жоқ: әлеуметтік бағдарланған экономика; жеке меншіктің әлеуметтік қызметтері; әлеуметтік қатысу, барлық азаматтардың әлеуметтік жауапкершілігі, бизнестің және мемлекеттің конституциясы; адамдардың, қоғамның, нәсілдің және басқа да қауымдастықтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын нақты деңгейге жеткізу; әлеуметтік құқық; мемлекеттің қоғамдағы рөлі және медиация. Осылайша, осы саладағы конституциялық ережелерді өзгерту ел үшін перспективалы болып табылады.

Қазақстан Республикасы әлеуметтік мемлекетінің салыстырмалы-құқықтық талдауы мемлекеттің тарихи өткені, аумақтық конвергенциямен байланысты дамудың жалпы ережесі, әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуының жалпы үрдісі бар екенін көрсетті. Сонымен қатар, ол Қазақстандағы әлеуметтік мемлекеттің дәстүрлі моделінен айтарлықтай ерекшеленеді. Сондықтан шетелде әлеуметтік мемлекет құрудың оң тәжірибесін атап өту қажет.

Модельдеудің соңғы үлгісі әлі іске асырылған жоқ, бірақ әл-ауқат мемлекетіндегі дәстүрлі үлгілердің тиімді функционалы жоқ. Бұл әлеуметтік қорғалмағандарға хабар-ошарсыз кететін қайырымдылық жасаушылардан алшақтау үшін өте маңызды. Бұл жағдайда әлеуметтік кепілдіктер, еуропалық мәртебе кепілдіктерімен салыстырғанда мәртебемен расталмайды. Қалай болғанда да, әл-ауқат мемлекетінің үлгілерінің бірі Қазақстандағы әл-ауқат мемлекетінің жүйесінде бар. Бұл сонымен қатар мәдени негіз, дін, дәстүр, дүниетаным және аса маңызды мәселелердің бірегейлігін білдіреді.

Біз дәстүрлі әл-ауқат әлеуметтік мемлекет моделін (либерализм, өзімшілдік, социал-демократия) Қазақстанда әлеуметтік мемлекетті қалыптастыру үшін қолайлы емес деп есептейміз, бірақ бұның келесі элементтері бар:

- әлеуметтік факторлар – мемлекет, жұмыс берушілер, азаматтық қоғам (кәсіподақтар, саяси партиялар жалдаған азаматтар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, кәсіподақтар, діни ұйымдар және т.б.) әлеуметтік бағдарламаларға бірдей дерлік қаражат бөледі;

- азаматтардың тәуелсіздігін әлеуметтік мемлекетте өзін және отбасын асырай алатын ұйымдармен біріктіру, мемлекеттен, кәсіпорындардан және азаматтық қоғамнан әлеуметтік аз қамтылған топтарға қолдау көрсету;

- Қазақстан Республикасының азаматтары (ұйымдары мен қоғамдастықтары), кәсіпорындары (өкілдері) мен мемлекеттік органдары арасындағы әлеуметтік әріптестік;

- қоғамның барлық мүшелері үшін экономикалық, экологиялық және мәдени ресурстарды бөлу процесіндегі әлеуметтік әділеттілік;

- әрбір әлеуметтік фактордың әлеуметтік жауапкершілігі (әр азаматтың ел мен қоғам, ел мен кәсіпорынның қоғам мен азаматтар алдындағы жауапкершілігі);

- қоғамдағы орта топтың үлесін арттыру;

- әлеуметтік күрестің алдын алудағы әлеуметтік медиатордың әлеуметтік рөлі әлеуметтік қорғаудың басты мәселесі болып табылады.

Бүгінгі таңда әлеуметтік мемлекеттің қазақстандық моделі туралы айту қиын, бірақ сонымен бірге оның қалыптасуының кейбір ерекшеліктерін атап өтуге болады:

біріншіден, «алдымен-экономика, содан кейін – саясат» қағидаты бойынша жаңғыртудың қазақстандық моделі оның пайда болуы мен жұмыс істеуінің әртүрлі кезеңдерінде шок терапиясын жеңілдетуге ықпал етті. Қазақстанда нарықтық экономиканың қалыптасуы және бұрынғы әлеуметтік саясатты трансформациялау процесі синхронды болды;

екіншіден, шок реформалары барысында деструктивті экономикалық және әлеуметтік үрдістер көрінгеніне қарамастан, сенім қазақстандық қоғамды реформалау әлеуметтік саясатты жаңғыртудың белгілі бір іргетасын қалағандығына себеп болады. Бүгінде Қазақстанда азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру кепілдігі бар заңдардың тұтас пакеті қабылданды. Заңнамалық актілердің болуы – бұл әл-ауқаттың көрсеткіші емес, бірақ соған қарамастан олардың мазмұны мен елде іске асырылуы басталған әлеуметтік мемлекетті қалыптастыру жөніндегі жұмыс қазірдің өзінде басталғанын айтуға мүмкіндік береді;

үшіншіден, 90-шы жылдары жүргізілген әлеуметтік саясаттың түбегейлі қателіктерінің бірі – еңбек адамы іс жүзінде көзден таса болды. Егер адами капиталды сапалы дамытуға бағытталған белсенді әлеуметтік саясат жүзеге асырылмаса, толыққанды экономикалық өсу мүмкіндігі шектеулі. Бұл мемлекеттің адами факторды дамытуға инвестициялардың басымдылығын мойындау қажеттілігін білдіреді (ең алдымен әділ жағдайлар мен еңбекақы төлеу кепілдіктерін белгілеу арқылы). Жоғары тиімді және өнімді еңбек үшін жағдайлар жасалғанға дейін отбасылық саясат, зейнетақымен қамсыздандыру, түрлі жәрдемақы төлеу, білім беруді, денсаулық сақтауды реформалау және т. б. проблемаларды шешу мүмкін емес.

Осылайша, реформаларды түзетудің ауырлық орталығы, бір жағынан, еңбек және әлеуметтік-еңбек қатынастары саласындағы құрылымдық қайта бастауларға, екінші жағынан, өз еңбегімен лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ете алатын қызметкердің өсімін молайтуды және әлеуметтік (ғылым, білім, денсаулық сақтау, мәдениет) салаларының нақты басымдығын қамтамасыз етуге ауысуы тиіс;

төртіншіден, бүгінгі таңда қоғамның мемлекетке деген үміттері мен талаптарының деңгейі оның нақты мүмкіндіктерінен едәуір асып түседі.

Осыған байланысты билік азаматтарға мемлекеттің қоғамның әлеуметтік-экономикалық өміріндегі өзгерген рөлін, оның жауапкершілігінің нақты параметрлерін, саяси және қаржылық ашықтықты көрсете отырып, әлеуметтік саланы басқарудағы биліктің әртүрлі деңгейлерінің функцияларын ажыратуды үнемі түсіндіріп отыруы керек.

Біздің ойымызша тек мемлекет туралы ғана емес, күшті мемлекет-құқықтық әлеуметтік мемлекет туралы айту керек, бірақ ешқандай жағдайда қатаң бақылау мемлекеті туралы айту керек емес. Қайта бөлу тәртібін реттеу-қоғамды бұзбаудың жалғыз мүмкіндігі. Адамның және азаматтың негізгі әлеуметтік құқықтарын сақтау кепілдіктерінің ең тиімді құқықтық құралы – бұл әлеуметтік құқықтардың жанама конституциялық кепілдіктері. Сонымен бірге, мемлекеттің Негізгі Заңында әлеуметтік мемлекеттің құқықтары мен принциптері неғұрлым көп болса, соғұрлым бұл принциптер мен құқықтар олардың қайта бөлу сипатына байланысты бір-бірін өзара шектейтінін ескеру керек. Осылайша, бос регламенттеу қоғамды өзгерте алмайды және азаматтарды қамтамасыз ете алмайды және бұл жерде әлеуметтік саясаттың түрі туралы мәселе туындайды, ол қағаз жүзінде емес, іс жүзінде мемлекетте жүзеге асырылады.

Демократиялық мемлекетте әлеуметтік саясаттың келесі түрі қарастырылуы керек: әлеуметтік көмек адамға өзін-өзі қамтамасыз ету қабілеті мен мүмкіндігін қайтаруы керек. Сонымен қатар, әлеуметтік мемлекеттің негізгі міндеті – әлеуметтік теңестіру, бірақ «теңестіру» емес, мүмкіндіктер теңдігі – бастау теңдігі.

Қазақстан – трансформациялық типтегі мемлекет, оның алдында қазір көптеген міндеттер тұр. Автор Қазақстанда қолданылуы мүмкін үлгілерді жақсы көрсету үшін шет мемлекеттердің тәжірибесін қарастырды.

Шетелдік тәжірибені талдау негізінде автор мемлекеттің әлеуметтік дамуы мен мемлекеттегі нарықтық экономиканың қалыптасуы параллель және бір-бірін материалдық тұрғыдан анықтайды деген қорытындыға келді.

Сондай-ақ, біз әртүрлі мемлекеттерде әлеуметтік саясатты іске асыру арнайы органдардың немесе мемлекеттің мемлекеттік билік органдары арасындағы өзара іс-қимыл жүйелерінің көмегімен жүзеге асырылатынын анықтадық. Мәселен, Финляндияда үш министрліктің қатысуымен өңірлік әлеуметтік саясаттың арнайы органдары – экономика және жұмыспен қамту орталықтары, халықтың үш тобына (кәсіпкерлер, экономикалық белсенді азаматтар, ауылдық құрылымдар) арналған міндеттердің кең ауқымын шешетін органдар құрылды. Аталған өңірлік органдарды құрудың негізгі қағидаты-клиенттердің қажеттіліктерін қанағаттандыру.

Мемлекеттің қазақстандық моделінің негізінде бес қағидат жатыр адамның экономикалық еркіндігі және кәсіпкерлер мен жұмыс берушілер мен олардың одақтарын, жалдамалы еңбек адамдары мен олардың кәсіподақтарын тану, әлеуметтік әріптестік негізінде тарифтік дербестік құқықтары, нарықтың «сұраныс-ұсыныс» тетігі мен бәсекелестік арқылы жүзеге асырылатын рөлін

реттейтін, тиімді әлеуметтік экономиканың жай-күйі мен дамуы үшін мемлекеттің жауапкершілігі, күшті әлеуметтік экономика жүргізу, адамның лайықты өмірі мен еркін дамуын қамтамасыз етуге бағытталған күшті әлеуметтік саясат жүргізу, шаруашылық жүргізуші субъектілердің әлеуметтік жауапкершілігі, қоғамдағы әлеуметтік әділеттілік, оның ішінде ұлттық табысты қайта бөлу кезінде, азаматтардың әлеуметтік ынтымақтастығы, экономикалық демократия азаматтардың ұйымдарды басқаруға, елдердің қоғамдық және мемлекеттік өміріне қатысуы арқылы.

Қазіргі уақытта әлеуметтік мемлекеттің осы қазақстандық тұжырымдамасын іске асыру аса маңызды Нормативтік құқықтық актілерді (мысалы-Еңбек кодексі, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары) қабылдау, органдардың әлеуметтік заңнамасының орындалуын бақылайтын органдар жүйесін құру, субъектілерге өздерінің әлеуметтік бағдарламаларын іске асыруға құқықтар беру арқылы жүзеге асырылады. Өңірлік даму ерекшеліктерін және өзге де әлеуметтік-мәдени айырмашылықтарды ескеретін, Денсаулық сақтау, зейнетақымен қамсыздандыру, білім беру, әлеуметтік қорғау және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық сияқты маңызды әлеуметтік бағыттарды реформалау жүзеге асырылуда.

Қазақстан Республикасының орта мерзімді перспективаға арналған әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасын іске асыру басталды. Біз ұлттық басым жобаларды іске асырудың, жалпы Қазақстан Республикасының әлеуметтік құқықтық мемлекетін реформалаудың шоғырландырылған құралы деп санаймыз.

Айта кетейік, нарықтық экономика дамыған сайын еңбек (сақтандыру) өтілі жоқ адамдар көбейетін болады, бірақ әлеуметтік бағдарланған экономикасы бар мемлекет әлеуметтік сақтандырумен қамтылмаған түрлі себептер бойынша адамдарды материалдық қамтамасыз ету проблемаларын елемеуге тиіс, сондықтан әлеуметтік зейнетақылардың рөлі артуы тиіс. Осы жағдайларға байланысты Мемлекеттік зейнетақы жүйесінің бірінші деңгейі базалық зейнетақы болып табылады, ол болашақта әлеуметтік зейнетақыны алмастыруға тиіс. Екінші деңгей - еңбек (сақтандыру) зейнетақысы.

Сондай-ақ, біз кәсіби зейнетақы жүйелері туралы заңдарды қабылдаудағы қиындықтарды анықтадық, біздің ойымызша, жұмыс берушілердің, кәсіподақтардың және мемлекеттік емес зейнетақы қорларының мүдделері арасындағы қайшылықтар туындады.

Жұмыспен қамту проблемалары табиғи түрде қозғалады және осыған байланысты автор келесі міндеттерді шешуді басымдық деп санайды: халықты ақпараттандыру жүйесін жетілдіру еңбек нарығының жай-күйі және экономиканың түрлі салаларында жұмысқа орналасу мүмкіндіктері туралы; азаматтарды жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің алдын алу шараларын іске асыру, тиімді тетіктерді енгізу жұмыссыз азаматтарды қайта бейіндеу, жұмыс іздеп жүрген азаматтарды кәсіптік қайта даярлауды және олардың біліктілігін

арттыруды жетілдіру; халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу саласындағы мемлекеттік ұйымдардың қызмет көрсету номенклатурасын кеңейту және стандарттарын әзірлеу.

Біз мемлекеттің Қазақстан Республикасында біздің ойымызша, әлеуметтік сипаттағы төрт басым, өмірлік маңызды ұлттық жобаны іске асыру жөніндегі бағдарламасын қарастырдық. Бүгінгі таңда осы жобалардың төртеуі бар: «денсаулық», «агроөнеркәсіптік кешенді дамыту», «Қазақстан азаматтарына қолжетімді және жайлы тұрғын үй». Олардың аталған жобаларының әрқайсысы кешенд. Қазақстандық қоғам өмірінің әлеуметтік құрылымын жаңғыртуға және Қазақстан мемлекетінің әлеуметтік құқықтық шындығына «шығуды» қамтамасыз етуге арналған бірқатар бағдарламаларды (кіші жобаларды) қамтиды. Автор әлеуметтік мемлекеттің заманауи моделі мен әлеуметтік саясаттың жұмыс моделінің құрылымы деп санайды.

Әлеуметтік мемлекет эволюциясындағы құқықтың рөлін біле отырып, құқықтық сананың жоғары теориялық идеялары мен мемлекет пен азаматтық қоғамның қатар өмір сүруінің нақты тарихи тәжірибесі арасындағы сәйкессіздікті ескеру қажет, бұл әрқашан құқықты бостандық пен моральдың сыртқы күйі ретінде – ішкі ретінде көрсете бермейді. Алайда, Еуропа елдеріндегі әлеуметтік белсенділіктің өсуі әлеуметтік-жауапты әлеуметтік құқықтық мемлекет азаматтық қоғамның қажеттіліктері мен талаптарына жауап бере отырып, еуропалық дәстүрге берік енгенін көрсетеді. Бірақ қазіргі жағдайда әлеуметтік құқықтық мемлекет әлеуметтік тану, жауапкершілік, қоғамдық қадір-қасиет, әл-ауқат мемлекетіне айналып қана қоймай, сонымен қатар азаматтық қоғам өкілдерінің ақпараттық қоғам желісіне қоғамдық қосылуына институционалды түрде ықпал етуі керек.

Бірқатар сынға қарамастан, әлеуметтік мемлекет жаңа постиндустриалды қоғам жағдайында маңызды қоғамдық саяси институт болып қала береді. Бүгінгі таңда мемлекет әлеуметтік әділетсіздікті жеңуге ғана емес, сонымен бірге заң шығару арқылы жеке құқықтар мен қауымдастықтардың құқықтарын, бостандығын, демократиясын қамтамасыз етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылы 30 тамызда қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000.10.09.2023>.
- 2 Штейн Л. История социального движения во Франции с 1789 года до наших дней. – СПб, 1872. – 134 с.
- 3 Андреева Е.Н. Социальная функция демократического государства (конституционно-правовой аспект): А-р. дисс... канд. юрид. наук. М., 1998.
- 4 Коженевский В.Б. Социальное правовое государство. Вестник Омского университета. Серия Право: 2017. № 2 (11). – С.5-9.
- 5 Ватрин Х. Социальная рыночная экономика основные идеи и их влияние на политику Германии. «Социальное рыночное хозяйства. Теория и этика экономического порядка в России и Германии». СПб. 1999. С. 22.
- 6 Джейкоб С. Хакер The Divided Welfare State. The Battle over Public and Private Social Benefits in the. - Cambridge University Press// 2012. – 447 p.
- 7 Мюллер-Армак А. О свободе и социальной справедливости / Предложения по осуществлению социальной рыночной экономики / Социальное рыночное хозяйство // Политэконом. - 1996. – №1
- 8 Lampert H. Freiheit als Ziel der Gesellschafts- und Wirtschaftspolitik in der Bundesrepublik Deutschland/ Lampert H. (Hrsg), Freiheit als zentraler Grundwert demokratischer Gesellschaften, St. Ottilien 1992.
- 9 Traxler F. Globalisierung als Herausforderung organisierter Arbeitsbeziehungen// Wirtschaft und Gesellschaft. 1997. Heft № 4.
- 10 Tuchtfield E. Soziale Marktwirtschaft und Globalisierung. 1973. In Buch: Grundtexte zur Sozialen Marktwirtschaft, Stuttgart. New Zork. 1981.
- 11 Hennock E. P. The Origin of the Welfare State in England and Germany, 1850-1914: Social Policies Compared. – New York : Cambridge University Press, 2007. – 382 p.
- 12 Томас Пейн. Избранные сочинения / Пер. с англ. А.С. Богомолова и др. / Подд. Ред. Проф. М.П. Баскина. – Москва: Изд-во АНССР, 1959. – 422 с.
- 13 Wagner Adolph (1948). Finanzwissenschaft und Staatssozialismus. August Skalweit,ed. Frankfurt / Main: Klostermann.
- 14 Хабермас Ю. Новая непопредленность: кризис государства благосостояние и истощение утопических идей / Пер. с англ. Куркин Б.А. Концепция «Государства благостояния» (Дискуссия в западной литературе 80- х годов). – Теоретические основы «государства благосостояние». – М.: 1988. – 387 с.
- 15 Хайнер Гайслер. Граждане, нация, республика. Smart Power Journal// 2015 <http://smartpowerjournal.ru/201015/>
- 16 Аристотель. Сочинения. Т. 4. -М., 1983. – 456 с.
- 17 Г.Гегель Философия права. М. –Л.1934. – 262 с.
- 18 Политическая философия Т. Гоббса <https://kbsu.ru/politicheskaja-filosofija-t-gobbsa/> 19.10.2022.
- 19 Кант И. Сочинение. – М.: Мысль, 1966. – Т.2. – 542 с.

20 Локк Дж. Избранные философские произведения. Т. 2.
<https://www.livelib.ru/book/1001468348-d-lokk-izbrannye-filosofskie-proizvedeniya-komplekt-iz-2-knig-dzhon-lokk> дата обращения 21.09.2023

21 Ж.-Ж. Руссо Об общественном договоре, или принципы политического права Текст произведения используется в научных, учебных и культурных целях URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/Russo>. 9.10.2022.

22 Цицерон М. Т. Полное собрание речей. Т. 1. - СПб., 1901. – 10 с.

23 Авакьян С.А. Конституция и парламент: размышления по поводу юбилея // Размышления конституционалиста: Избр. ст. – М., 2010. – 533 с.

24 Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник. М.В. Баглай. 3-е изд., изм. и доп. М.: Издательство Норма-Инфра-М., 2001.

25 Гриценко Н.Н., Шарков Ф.И. Основы социального государства. Учебник. М., 2004. – 239 с.

26 Глушкова С.И. Права человека в России. Учебное пособие. – М.: Юрист, 2005. – 494 с.

27 Жирнов Н.Ф. Социальное государство: политико-теоретический анализ – Власть. – 2008. -№9. – С.12-15.

28 Милецкий В.П. Социальное государство: эволюция идей, сущность и перспективы становления в современной России // Политические процессы в России в сравнительном измерении. - СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т, 1997. - С. 82-97.

29 Сафанов П.А. Понятие социального государства // Закон и право. – 2008. - №3. – С. 49-51.

30 Тихомиров Ю.А. Государство: монография / Ю.А. Тихомиров. М.: Норма: ИНФРА-М., 2013.

31 Шеппели К.Л. Защита социальных прав с точки зрения реальной политики. В кн.: Конституционное правосудие и социальное государства. Сборник докладов. М., 2003. С. 60

32 Федотов И.А. Экономические права человека и гражданина в социальном государстве: современный опыт России: Автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 2009. С. 7.

33 Чиркин В.Е. Конституция и социальное государство: юридические и фактические индикаторы // Журнал российского права. – 2008. -№12. – С. 35-37.

34 Гурлев А.В. Право человека на достойную жизнь как основная ценность социального государства: Дис. ... канд. юрид наук. СПб, 2001. С. 157.

35 Жаилганова А.Н. //Социальное государство и Основной закон// <https://www.zakon.kz/>

36 Иваненко В.А., Иваненко В.С. Социальные права человека и социальные обязанности государства. М., 2003. С. 34.

37 Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения. М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2006. С. 19-21

38 Нерсесянц В.С. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под общ ред. В.С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2006. – 705 с.

39 Нурмагамбетов А.М. О сущности социального государства // Материалы межд. научно-практ. конф. «Развитие институтов демократии в

Республике Казахстан в свете конституционной реформы 2007 года». 29 февраля 2008 г. – Алматы, 2008. – С. 168-170.

40 Путило Н.В. Основы правового регулирования социальных прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1999.

41 Сапарғалиев Г. Конституционное право Республики Казахстан: Академический курс. Алматы: Жеті жарғы, 2005. С.114.

42 Сагиндыкова А.Н. Конституционное право Республики Казахстан. – Алматы, 1999. – 333 с.

43 Ильин И.А. Общее учение о праве и государстве // Правоведение. 1992. №3. С. 98

44 Гаджиев К.С. Концепция гражданского общества // Вопросы философии. – 1991. -№7. - С.19.

45 Баранов П., Воронцов А., Шевченко С. Общественное сознание. Полный справочник. – М.: АСТ: Астрель, 2015. – 542 с.

46 Easton D.A. Framework for Political Analysis. London; Sydney; Toronto; New Delhi; Tokyo, 1965. 142 p.

47 Өзбекұлы С., Қопабаев Ө. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. - Алматы: Жеті Жарғы, 2006. – 264 бет

48 Байматов П.Н. Россия и Запад: конституционное право граждан на социальное обеспечение – индикатор социального государства // Право и политика. 2014. № 2 (170). С. 197-206.

49 Мартышин О.В. Идея социального государства и ее противники // Государство и право. 2011, № 12. С. 5-15.

50 Габрелян Э.В. О правовом социальном государстве // Российская юстиция. 2011, № 5. С. 32-34.

51 Saville J. The welfare state: an historical approach. – 5 p.

52 Родионова О.В. Современное социальное государство: типология и проблемы модернизации // Правоведение. 2010, № 3. С. 15-26.

53 Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакті Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 21 қарашадағы N 87 Заңы// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_17.09.2023.

54 Кризис «социального государства» с точки зрения западногерманских консерваторов и либералов (обзор) // Концепция «Государства благосостояния: дискуссии в западной литературе 80- годов» (теоретические основы «государства благосостояния»). – М.: 1988. – Ч.1. – С. 127-152.

55 Фроланд Х.О. Норвежское государство благосостояние и его социально-экономические основы: сборник статей / Под ред. Н.П. Кузнецовой и Н.П. Дроздовой СПб.: Институт страхования, 1998. – С. 87-105.

56 Торлопов В. К вопросу о российской концепции социального государства // Человек и труд. -1998. - №9. – С.14-18.

57 Бляхман Б.Я. Гражданское общество и государство: проблемы взаимоотношений. – Кемерово: Изд-во Кемер. гос.ун-та, 1997. – 251 с.

58 Валлерштайн И. Анализ мировых систем: современное сосуществование владение мирового сообщества // Социология на пороге XXI: новые направления мирового сообщества. – М.: 1998. – С. 129-147.

59 Луман Н. Понятие общества // Проблемы теоретической социологии / Под ред. А.О. Бороневой. – СПб.: 1994. – С. 25-42.

60 Исахов Б.С., Нақыпов Б.И. Әлеуметтік мемлекет концепциясы ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал №3 (46) 2017 299-301 беттер

61 Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы: Академиялық курс. Өнд., толық., 3-бас., Алматы: Жеті Жарғы, 2008. – 536 бет.

62 Матузов Н.И. Теория государства и права. – М., 2000. – 517 с.

63 Васильева С.В., Виноградов В.А. Мазаев В.Д. Конституционное право России. Учебник. 2-е изд., пер. и доп. – Москва.: Эскмо, 2011. – 559 с.

64 Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы: 1948 жылдың 10 желтоқсанында Бас Ассамблеяның 183-ші пленарлық мәжілісінде (217 А / III қарар) жарияланған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001.12.02.2019>.

65 Богданова Н.А. Конституционные права и свободы: концептуальные подходы, нормативное воплощение и проблемы реализации в России // Конституционный вестник. Специальный выпуск. – 2008. – декабрь. - №1(19). – С. 96

66 Бутурлина Е.С. //Автореферат дис. на соискание ученой степени к.ю.н 2002г.

67 Ведяшкин Е.П. Принципы современного социального государства и их обеспечение Журнал Контенсус 2018 <https://cyberleninka.ru/article/n/printsiipy-sovremennogo-sotsialnogo-gosudarstva-i-ih-obespechenie>

68 Пфферманн О. Значение социальных принципов в сравнительном конституционном праве // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – М.: Инс-та права и публичной политики, 2003. - №1. – С. 45-51.

69 Стратегическое прогнозирование международных отношений : кол. монография / под ред. А. И. Подберезкина, М. В. Александрова; [А. И. Подберезкин и др.]; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) М-ва иностр. дел Рос. Федерации, Центр военно-политических исследований. – М.: МГИМО-Университет, 2016. – 743 с.

70 Бугалин А.В. Экономическая роль государства в трансформационных экономиках: дискуссионные вопросы // Альтернативы. – 2005. - №4. / www.alternativy.ru/old/article/2005/04/busgalin.html. 14.09.2022.

71 Ең төмен әлеуметтік стандарттар және олардың кепілдіктері туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 19 мамырдағы № 314-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>. 17.09.2022.

72 Основы социального государства : учеб. пособие / сост. Ю.П. Вахрушев. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2014. – 68 с.

73 Принципы социального государства и их обоснование <https://spravochnick.ru/sociologiya/>

74 Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> 14.09.2023.

75 Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы декларация жөнінде Қазақ ССР Жоғарғы Советінің 1990 жылғы 25 қазандағы № 307-ХІІ Қаулысы

76 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТЫНЫҢ қызметі туралы. Астана, 2023

77 Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. – Астана, 2018. – 640 с.

78 Старшова У.А. К вопросу о становлении социального государства / Конституционное развитие России: межвузовский сборник научных статей. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2003. – Вып. 4. – С. 109-112.

79 Куркин Б.А., Рожнов С.Н. Социальное государство: каким ему быть? // Право и образование. – 2008. - №4. – С. 94-97.

80 «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті - елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан.

81 Об утверждении Государственной программы развития образования и науки РК на 2020-2025 годы // [https:// adilet.zan.kz/rus](https://adilet.zan.kz/rus)

82 Люблинский В.В. Социальная политика в условиях глобализации: опыт развитых стран // Полис: политические исследования. – 2008. - №6. – С. 134-137.

83 Мемлекет басшысы К. Тоқаевтың қазақстан халқына жолдауы «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» 2022 <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>. 28.09.2023.

84 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы 2023-// <https://www.akorda.kz/kz/> 10.10.2023.

85 Калинина Г.В., Никифоров Ю.Г. Проблемы социализации экономических отношений современной России // Экономические науки. – 2009. - №1 (50). – С. 284-286.

86 Пузиков Р.В., Усачёва Ю.В. Понимание социального государства в современной юридической доктрине // Право и государство: теория и практика.- 2009.- №5(53). – 9-12 с.

87 Храмцов А.Ф. Перспективы социального государств: Европа и России // Социально-гуманитарные знания. – 2007. - №3. – С.139-140.

88 Идея социального государства Конституции РК <https://daz.asia/ru/ideya-sotsialnogo-gosudarstva-v-konst/>

89 Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі. 2008 жылғы 4 желтоқсандағы N 95-IV (өзгертулер мен толықтыруларды қоса) // kodeksy-kz.com. 11.09.2023.

90 Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы N 148 Заңы. (өзгертулер мен толықтыруларды қоса) // kodeksy-kz.com. 12.09.2023.

91 Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы

92 ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧИСЛЕННОСТЬ ДЕТЕЙ НА НАЧАЛО 2022 ГОДА <https://bala.stat.gov.kz/chislennost-detej-na-nachalo-2020/>

93 Қазақстанда балалар құқығы қалай қорғалады – шолу https://kaz.inform.kz/news/kazakstanda-balalar-kukygy-kalay-korgalady-sholu_a3886099/

94 Горяинова Л.В. ИСТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ: Учебно-практическое пособие. – М.: Изд. центр ЕАОИ, 2007. – 248 с.

95 Козловский П. Виды капитализма – виды либерализма / Социальное рыночное хозяйство и разновидности капитализма // Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии. - СПб.: Экономическая школа, 1999.

96 Конституция Итальянской Республики <https://legalns.com/download/books/cons/italy.pdf>

97 Моль Р. Наука полиции по началам юридического государства / Пер с нем. 3-е изд. Р. Сементковским. Вып.1. – СПб.: В.И. Головкина, 1871. - 87 с.

98 Мальцев Г.В. Буржуазный эгалитаризм: эволюция представлений о социальном равенстве в мире капитала. – М.: Мысль, 1984. -285 с.

99 Соловьёва В.В. Актуальные проблемы государства и права. 2023. Т. 7. № 2. С. 205-211

100 Современный философский словарь /Под ред. д-ра филос. наук В.Е.Кемерова.-М.: Одиссей, 1996.

101 Boduen Wojciech Ciesielski. Polityka socjalna w przedsiębiorstwie. – Koszalin: Politechnika Koszalińska, 2003. – S.17-18

102 Даниленко В.И. Современный политологический словарь. – Москва, 2000. – С.831–832.

103 Олейникова Е. Г. Основы социального государства [Электронный ресурс]: учебно-методическое пособие / Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ». – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). – 72 с.

104 Волгин Н. А., Гриценко Н. Н., Шарков Ф. И. Социальное государство: Учебник. М., 2005. Социальная политика, труд и занятость: проблемы, противоречия, перспективы: Учебно-методические материалы / Российская академия гос. Службы при Президенте Российской Федерации.

105 Смирнов С.Н. Региональные аспекты социальной политики.- М.: Гелиос АРВ, 1999.

106 Кочетков В.В. Еще раз о сущности социального государства // Закон и право. – 2009. -№7. – С. 9-11.

107 Скуратов Ю.И. Социальное государство как институт гражданского общества и конституционного права // Российский юридический журнал. – 2008. - №2 (март-апрель). – С. 29-31.

108 Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Парламент Мәжілісінің пленарлық отырысына қатысты <https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/news/11012022>

109 Назарбаев Н.А. Казахстан -2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента РК народу Казахстана. – Алматы, Білім, 1997. - 170 с.

110 Зорькин В.Д. Интеграция европейского конституционного пространства: вызовы и ответы // Журнала российского права. – 2006. - №12. – С. 14-15.

111 Пейро М. Международные экономические и финансовые отношения. – М.: 1999 – 293 с.

112 Тевелева В.Н. Интеграция правовых систем как форма сотрудничества государств. Управление в социальных и экономических системах: материалы ХУІІ международной научно-практической конференции (2-6 июня 2008 г.). – Минск, 2008. – С. 312-313.

113 Шмидт О.Ю. Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1926. – Т.1. – 416 с.

114 Философский энциклопедический словарь / Гл.ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: 1983. – 840 с.

115 Бахин С.В. Сотрудничество государств по сближению национальных правовых систем: унификация и гармонизация права: Автореф... дисс.докт.юр.наук.: 12.00.10.. –СПб, 2003.- 43 с.

116 Киреева С.А, Межгосударственная интеграционная деятельность как выражение внешней функций российского государства / Под ред.: Матузова Н.И. Саратов, 2005. – 336 с.

117 Егоров А.В. Правовая интеграция и ее содержание // Государство и право. М.: Наука, 2004. -№6. –С.74-84.

118 Потапенко Е.Г. Теоретические основы правовой интеграции: Автореф... дисс.канд.юр.наук.: 12.00.01. – Саратов, 2010. - 26 с.

119 Абдуллаев М.И. Теория государства и права. Учебник. – М.: Магистр-Пресс, 2004. – 470 с.

120 Функция государства в условиях современного мира (на материалах независимого Казахстана). Колл.авторов / Отв.ред. М.Т. Баймаханов. – Алматы: КазГЮУ, 2005. – 336 с.

121 Ким В.А., Ким Г.В. Конституционный строй Республики Казахстан (общие положения). – Алматы, 1998. – 287 с.

122 Керимов А.Д. К вопросу о формировании в России гражданского общества // Демократия и права человека. – 2002. - №3. – С. 7-13.

123 Гражданское общество, правовое государство и право: круглый стол журналистов «Государство и право» и «Вопросы философии» // Государство и право. – 2002. - №1. – С.12-20.

124 Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ.

125 B.Issakhov, K.T. Bitemirov, K.A. Turlybekov, Ashgar Ali Bin Ali Mohame. INTEGRATIONAL PROCESSES OF MODERN SOCIETY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN TO A SIDE OF STATE SOCIALIZATION // Вестник КазНУ. Серия Юридическая Том 102 № 2 (2022): 23-29 беттер

126 Масюкевич О.П. Теория государства и права: Учебное пособие. – М.: Дашков и К, 2002. – 318 с.

127 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1993 жылғы 28 қаңтар. Күші жойылды // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K930001000_15.08.2023.

128 Б.С. Исахов, К.Т. Битемиров, Ашгар Али Бин Али Мохамед. COMPARATIVE ANALYSES OF JUDICIAL ELEMENT WITH A NORMS OF WELFARE STATE. CONCEPCION // ВЕСТНИК КазНУ. Серия международные отношения и международное право. Том 94 № 2 (2021).- 96-101 беттер

129 Holgersson Leif Socialpolitik och socialt arbete - historia och ideer. - Stockholm: Norstedts Tryckeri AB, 1997

130 Керимов А.Д. К вопросу о формировании в России гражданского общества // Демократия и права человека. – 2002. - №3. – С. 7-13.

131 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы: 2009 жылғы 24 тамызда бекітілген, N 858 // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858.22.05.2020>.

132 Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының Тұжырымдамасы: 2021 жылғы 15 қазанда бекітілген, № 674 // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674.22.11.2021>.

133 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК КОДЕКСІ Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 20 сәуірдегі № 224-VII ҚРЗ Кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2300000224>

134 <https://primeminister.kz/kz/news/zeynetaky-men-zhardemakyny-kobeytu-proaktivti-turde-aleumettik-koldau-korsetu-kazakstanda-1-shildedden-bastap-zhana-aleumettik-kodeks-kushine-enedi-24545>

135 Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года №521 «О внесении изменений в Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» // Президент Республики Казахстан. Официальный сайт [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://akorda.kz/>.

136 К. Айтхожин СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ: КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ <https://mysl.kazgazeta.kz/news/>

137 Жаңа Қазақстан: Жаңару мен жаңғыру жолы. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауы <http://akorda.kz/>.15.08.2023.

138 Товма Н.А СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ. Материалы II Международной научно-практической конференции «Научный прогресс на рубеже тысячелетий - 2007». - Том 9. Политология. Философия. - Днепропетровск: Паука и образование, 2007. - 64 с.

139 Роик В. Д. Социальная модель государства: опыт стран Европы и выбор современной России // Государственная власть и местное самоуправление. – 2006. – № 10. – С. 27–38.

140 Социально ответственная политика занятости, образования и малого предпринимательства: лучший международный и российский опыт // http://sprilo.ru/C4-Sociality_Responsible_Planning_Abridget_Rus-Pdf

141 Можаяев В. Совместима ли «шведская модель» с глобализацией и евроинтеграцией? // Человек и труд. – 2001. - №4. – С. 34-39.

142 Конвенции и рекомендации, принятые Международной конференцией труда 1919-1956 // Международное бюро труда. – 1991. - С. – 197-208.

143 Байгереев М. Нидерланды суть реформы социальной защиты-в стимулировании трудовой активности // Человек и труд. – 2004. - №1. – С. 55-57.

144 Лукьянова Г. Система социальной защиты во Франции. - М.: 2002. – 182 с.

145 Сильвестров С.Н. От общего рынка-к социальной Европе // Аналитический вестник Информационного –аналитического управления Совета Федерации РФ №8 (75). Социальная политика современной России: проблемы реформирования. – М.: 1998. – С. 91-94.

146 Bakhytzhan S Issakhov, Ualikhan A Akhatov, Nurlaiym K Mynbatyrova, Duman Kussainov, Ainur Kussainova. STATE AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE SOCIAL STATE FORMATION AND DEVELOPMENT. // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues (Print ISSN: 1544-0036; Online ISSN: 1544-0044 Articles in issue. – Volume 21, Issue 1, 2018.- p. 1-7

147 Труды Межд.научн.-прак.конф. «Ауэзовские чтения – 16: Четвертая промышленная революция: новые возможности модернизации Казахстана в области науки, образования и культуры», 2018. Т.8. – С. 145-148.

148 «Әуезов оқулары – 17: әлемдік кеңістіктегі ғылым мен руханияттың жаңа серпілістері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция еңбектері– Шымкент: М. Әуезов ат. ОҚМУ, 2019 ж. С. 258-261.